

*Р.М. БЕЗУС, кандидат економічних наук, доцент
Дніпропетровський державний аграрний університет*

Соціальні мережі у просуванні продукції органічного агровиробництва

Постановка проблеми. Економічна модель господарювання – це динамічне середовище, яке змінюється як під впливом ендогенних, так і екзогенних факторів. Наприкінці ХХ ст. з'явилося нове середовище, яке існує в іншому, віртуальному, вимірі – Інтернет. І незважаючи на те, що це середовище штучне, його вплив на людство з кожним роком посилюється. У віртуальному середовищі, як і в реальному житті, люди встановлюють контакти, створюючи соціальні мережі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальна мережа як веб-сайт – веб-сервіс, який дає змогу створити доступні або напівдоступні профілі в рамках певної обмеженої системи, сформувавши список інших користувачів, з якими вони мають зв'язки, бачити інші контакти членів мережі та приєднувати їх до системи власних зв'язків [15].

Те правило, що зв'язки людей у соціальних мережах ґрунтуються на відносинах людей у реальному житті, працює й навпаки, – віртуальні зв'язки призводять до реальних.

Саме такий формат відносин і спілкування створює передумови для використання соціальної мережі для просування продукції органічного агровиробництва, яка є нішовим товаром.

Дослідженням особливостей просування товарів та послуг за допомогою Інтернету присвячені праці таких учених, як Л. Вебер [2], К. Вертайм [3], Ф. Вирин [4], Г.А. Заячківська [5], Т.В. Меркулова [7]. Але питання просування продукції органічного агро-

виробництва у відкритих соціальних мережах не висвітлено.

Мета статті – оцінка відкритих соціальних мереж як середовища просування продукції органічного агровиробництва в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Наявність у соціальних мережах сервісу, що дає змогу спілкуватися між друзями, учасниками групи або членами соціальної мережі, створює передумови для використання найефективнішої форми стимулювання збуту – Word of mouth («усна реклама») [21].

Те, що споживачі більше довіряють позитивній характеристиці товару від своїх знайомих, людей свого кола, робить соціальну мережу, можливо, найдешевшим рекламним засобом для PR [17].

Відкриті соціальні мережі об'єднує той факт, що створені дописи на власній сторінці стають відомими членам групи, або навіть усім учасникам соціальної мережі, й цим самим інформують їх про свою діяльність і створюють можливість для реакції на діяльність розміщувача допису.

Інформація із соціальних мереж має безперечну довіру. Так, за результатами дослідження, що було проведено в США, з усіх електронних джерел вірогідність найшвидшого доступу до користувача має соціальна мережа (рис. 1).

Вважається, що користувачі створеної ними інформації мають доступ до неї як у паперовому вигляді, так і в електронному, і якщо в 2011 році 50% користувачів використовували паперові носії, то в 2012-му їх відсоток знизився на 2 в.п. [19].

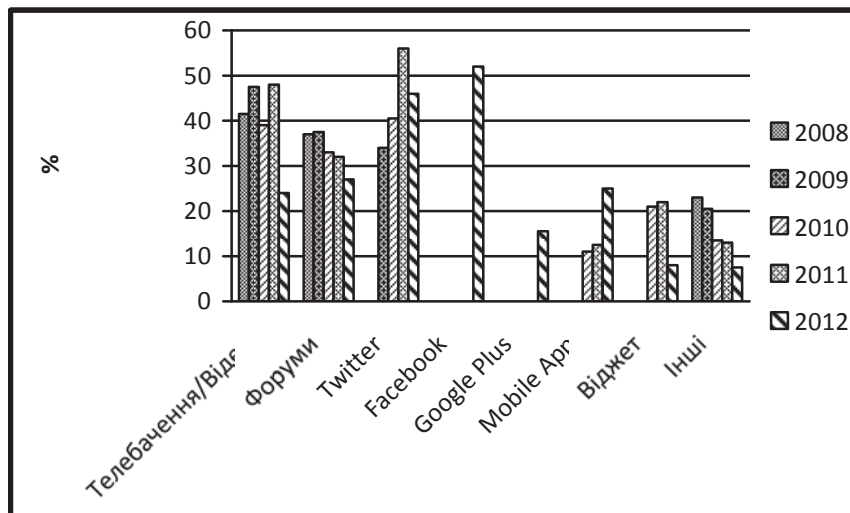

Рис. 1. Електронні ресурси, в полі яких у режимі on-line перебувають журналісти, 2008–2012 рр.

Джерело: [19].

Отже, підприємство, що займається виробництвом та/або збутом продукції органічного агровиробництва, використовуючи відкриті соціальні мережі може не лише реалізувати власну продукцію, знати своїх покупців, так би мовити, в обличчя, а й за результатами моніторингу дописів знати їхню реакцію на діяльність виробника та/або реалізатора органічної продукції.

Але підприємства, що займаються виробництвом та/або збутом продукції органічно-

го агровиробництва, повинні враховувати той факт, що не завжди органічна продукція у Всесвітній мережі асоціюється з продуктами харчування. Застосування інструментів інформаційно-пошукової системи Google уможливорює стверджувати, що в Internet слово «organic» при пошуку інформації найбільше асоціювалося з їжею та напоями, здоров'ям і сектором економіки, тоді як людина та суспільство, фітнес тощо є менш вірогідним асоціативним рядом (рис. 2).

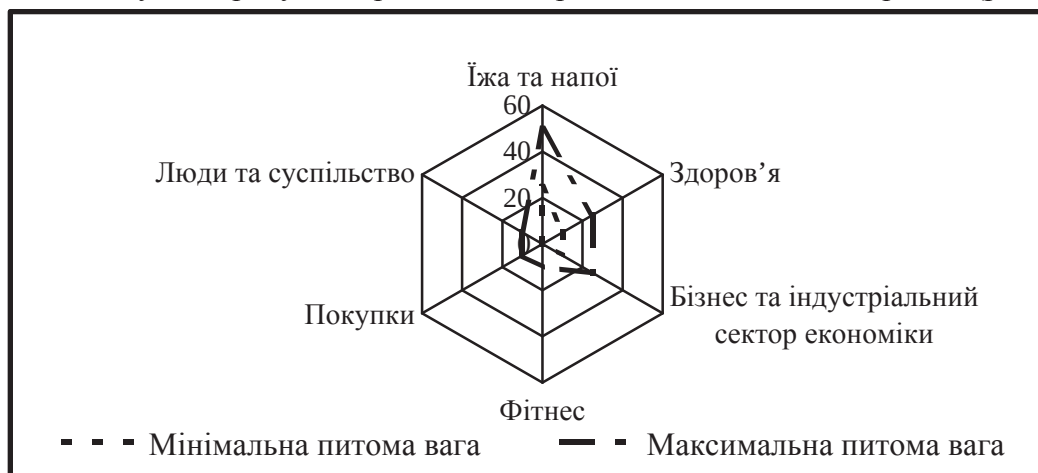

Рис. 2. Мінімальне та максимальне значення питомої ваги запитів, які включають «organic», 2012 рік

Джерело: Власні дослідження.

Наявність власної сторінки в соціальних мережах виробників органічної продукції створює передумови для підвищення ефективності реклами своєї продукції, бо за висновками спеціалістів міжнародної компанії TNS Global, рекламу в соціальних мережах

позитивно сприймають 47% українців, тоді як телевізійну – всього 14%.

Використовуючи соціальні мережі як канал інформування про органічну продукцію та її виробників, а також місць реалізації, слід враховувати, що кожна соціальна мережа має «свого» користувача, який різ-

ниться за віком і споживчою поведінкою. У Facebook та Twitter споживач політично активний та орієнтований на бізнес, в Однокласниках – старшої вікової групи й більш консервативний, а от учасник ВКонтакте – молодий і налаштований на розваги [10].

Що ж стосується глобального становища та розподілу впливу соціальних мереж, то найбільшою за чисельністю зареєстрованих користувачів є Facebook, яка на жовтень 2012 року перевищила позначку в мільярд [6].

В Україні на кінець жовтня 2012 року чисельність користувачів соціальною мережею Facebook становила 2 098 720 осіб. За останні три місяці приріст користувачів становив 201820 осіб, що дало змогу Україні посісти 63 місце в загальносвітовому рейтингу користувачів Facebook.

Гендерна структура користувачів – 51% жінок і 49% чоловіків.

Враховуючи той факт, що покупцями органічної продукції є особи, вік яких перевищує 18 років і які відповідально ставляться

до свого здоров'я, а максимальний попит на органічну продукцію спостерігається у віковій групі 40-49 років, що пояснюється, переліком, кращим матеріальним становищем цієї групи [1, 9], та припустивши, що вони є користувачами соціальних мереж, можна підрахувати чисельність користувачів такої соціальної мережі, як Facebook, які потенційно купуватимуть органічну продукцію.

За результатами соціологічного дослідження серед жителів Дніпропетровської області щодо визначення попиту на органічну продукцію було встановлено однакову заінтересованість споживанням органічної продукції осіб різних вікових груп (рис. 3). Враховуючи зміну попиту на органічну продукцію в середині вікових груп, нами встановлено, що песимістичний прогноз щодо споживання органічної продукції користувачами Facebook в Україні становить 1 079 246 осіб, тоді як оптимістичний – 1 195 032 осіб.

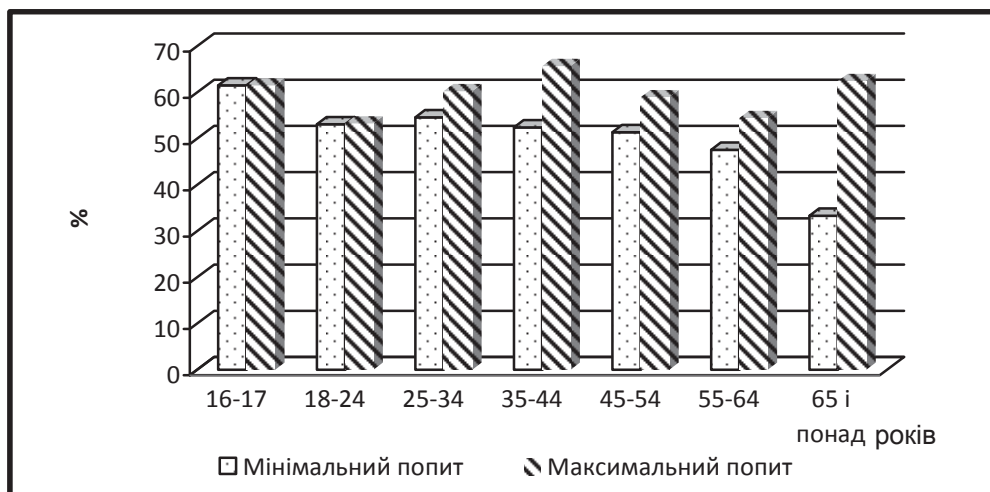

Рис. 3. Рівень заінтересованості осіб різних вікових груп Дніпропетровської області в придбанні органічної продукції, 2012 р.

Джерело: Власні дослідження.

Різниця між цими прогнозами досягає майже 10%, а бажаючих споживати органічну продукцію в Україні за оптимістичним сценарієм становить майже 60%, що знову підтверджує те, що громадяни віддають перевагу якісним продуктам харчування [12].

Такі результати, наприклад, перевищують фактичний реальний попит на органічну продукцію, що є у Франції. Так, за однакових вихідних умов (чисельність і структура користувачів відкритих соціальних мереж),

враховуючи фактичний попит на органічну продукцію осіб різних вікових груп Франції, загальна чисельність споживачів органічної продукції зареєстрованих у Facebook, становила б 796 862 особи, або 37,9% від загальної чисельності зареєстрованих [14].

Безперечно, розвиток ринку продукції органічного агровиробництва залежить від статків населення та бажання купувати таку продукцію, а також доступу до неї. Водночас чисельність користувачів соціальних

мереж має сильну кореляцію з обсягом ринку органічної продукції – $R^2 = 0,9445$, і дуже слабку з площею сертифікованих земель під органічне агровиробництво – $R^2 = 0,0141$. З

цього можна припустити, що наявність і використання відкритих соціальних мереж сприяє, передусім, розвитку ринку органічного агровиробництва (рис. 4).

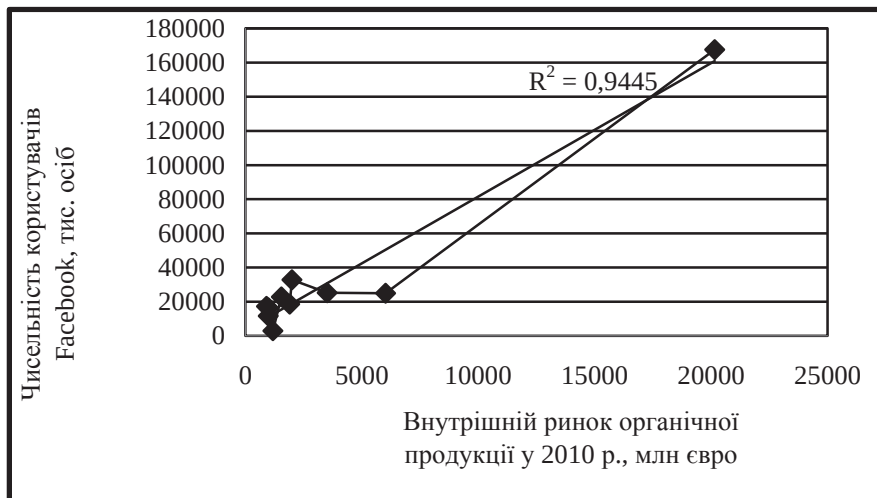

Рис. 4. Взаємозв'язок між обсягом ринку органічної продукції ТОП-10 країн і чисельністю користувачів Facebook, що проживають в них, 2010 р.

Джерело: Розраховано за даними [16, 22].

Відкриті соціальні мережі нині не лише об'єднують громадян, представляють установи й організації, компанії та підприємства, а й надають ряд послуг із придбання товарів і послуг. Українці за допомогою платіжних карт Visa та MasterCard в інтернет-крамницях переважно купують послуги і

квитки, а от реальні товари купують за фактом доставки – готівкою (рис. 5). Інтернет-платежі за картками не домінують, а чисельність регулярних користувачів становить не більше 1%, хоча цей напрям і продемонстрував у минулому році позитивну динаміку +131% [8].

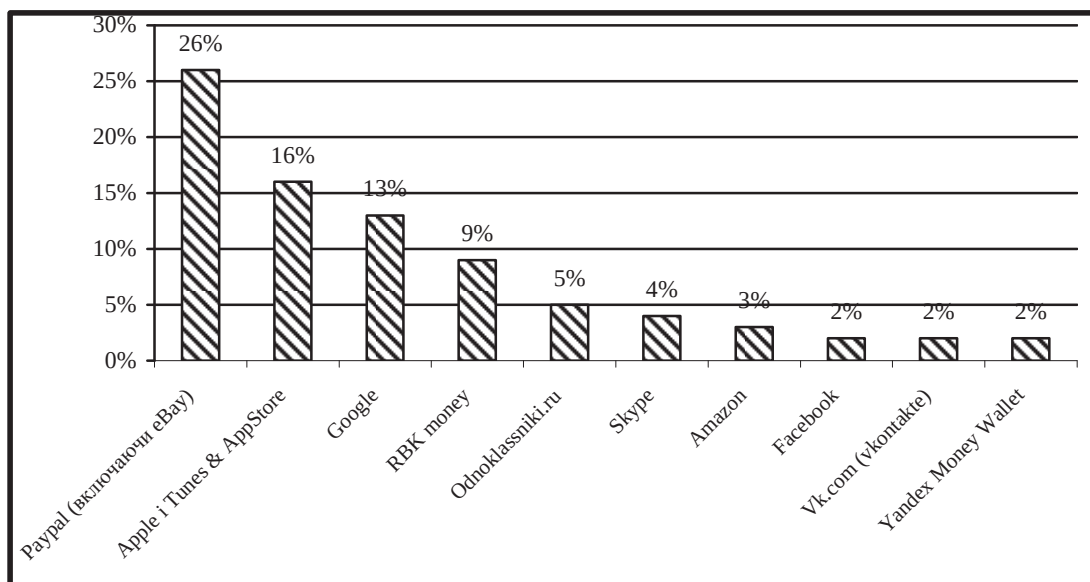

Рис. 5. ТОП-10 іноземних сайтів, на яких здійснюють придбання українці

Джерело: Сформовано за даними [8].

Понад 12% усіх потенційних покупців органічної продукції готові купувати її з доставкою додому, апріорі, в Інтернет-крамницях [13].

Використання вітчизняними представниками ринку органічного агровиробництва відкритих соціальних мереж мінімальне. Так, у найпопулярніших відкритих соціаль-

них мережах Facebook та Вконтакте (Vk.com) станом на листопад 2012 року було зареєстровано чотири учасники ринку органічного агровиробництва. Троє учасників ринку зареєстровані як у Facebook, так і Вконтакте (Vk.com), але їхня активність не-

значна. Найбільша активність у соціальних мережах за Organic UA, бо інформація на її сторінці оновлюється щодня, а це означає, що 2503 учасники соціальної мережі постійно одержують оновлену інформацію (табл.).

Кількість та активність представників ринку органічного агровиробництва України у відкритих соціальних мережах станом на 01.10.2012 року

Організації	Місцезнаходження	Чисельність учасників групи	Кількість уподобань	Активність (раз на тиждень, 15 днів, 1 міс., 2 міс., 1 рік)
Facebook				
ВГО «Клуб органічного землеробства»	Київ	-	285	Раз на тиждень
ВГО «Жива планета»	Київ	-	18	Раз на 1 рік
ВЕГО «МАМА-86»	Київ	-	66	Раз на 2 міс.
Organic UA	Київ	-	2503	Щодня
Вконтакте (Vk.com)				
ВГО «Клуб органічного землеробства»	Київ	163	-	Раз у 15 днів
ВГО «Жива планета»	Київ	36	-	(група закрита)
ВЕГО «МАМА-86»	Київ	5	-	Раз у 15 днів

Джерело: Власні дослідження.

Така низька присутність органічних виробників у соціальних мережах негативно відображається, передусім, на самих виробниках, тому що вони ігнорують місцезнаходження своїх клієнтів.

Висновки. Відкриті соціальні мережі активно використовуються компаніями як джерело інформування клієнтів про продукти та послуги, що надаються. Реклама ж продукції через соціальні мережі є ефективнішою, ніж через телевізійні медіа, бо її сприйняття є позитивнішим і коло одержувачів, як правило, особи, які проявляють інтерес до цієї продукції.

Соціальні мережі дають можливість виробникам продукції органічного агровиробництва не лише безкоштовно розмістити інформацію про себе та своє виробництво, а й постійно інформувати учасників відкритої соціальної мережі про свою діяльність та досягнення і цим самим знаходити нових прихильників споживання органічної продукції. Той факт, що для більшості людей інформація з відкритих соцмереж є авторитетною, має стати приводом для розміщення й ведення сторінки виробника органічно агровиробництва.

На жаль, такий спосіб інформування потенційних клієнтів та постійної підтримки

зв'язку з ними представниками органічного агровиробництва в Україні не використовується. Відсутність сторінок виробників органічного агровиробництва, наявність інформації про представників ринку органічного агровиробництва лише на чотирьох сторінках у Facebook і трьох – у Вконтакте зумовили забезпечення максимальної чисельності прихильників лише 2503 учасника. Водночас, за нашими підрахунками, мінімальна чисельність лише учасників Facebook, що потенційно цікавляться інформацією про органічні продукти, в Україні становить 1 079 246 осіб.

Наявність інформації в соціальних мережах про виробника органічного агровиробництва дасть змогу потенційним покупцям органічної продукції знайти інформацію про локального виробника, відвідати його, оцінити якість продукції, визначити рівень довіри до виробника і, врешті-решт, придбати продукцію безпосередньо у виробника та долучити «своїх» друзів у соціальній мережі до споживання продукції органічного агровиробництва. Для виробника сторінка у відкритій соціальній мережі стане тією візитівкою, яка уможливить знайти друзів у соціальній мережі й клієнтів у реальному житті.

Список використаних джерел

1. Білорусь: результати дослідження ринку органічних продуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.organic.ua/uk/events/ukevents/390-bilorus-rezultaty-doslidzhennja-gynku-organichnyh-produktiv>.
2. Вебер Л. Эффективный маркетинг в Интернете. Социальные сети, блоги, Твиттер Twitter и другие инструменты продвижения в Сети / Л. Вебер. – К.: Ирида-Прес, 2010. – 296 с.
3. Вертайм К. Цифровой маркетинг. Как увеличить продажи с помощью социальных сетей, блогов, вики-ресурсов, мобильных телефонов и других современных технологий / Кент Вертайм, Ян Фенвик. – М.: Альпина Паблишерз, Юрайт, 2010. – 284 с.
4. Вирин Ф. Интернет-маркетинг. Полный сборник практических инструментов / Ф. Вирин – М.: Эксмо, 2010. – 224 с.
5. Заячківська Г.А. Соціальні мережі як засіб просування вітчизняного туристичного продукту на світовому ринку / Г.А. Заячківська / Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції // Зб. наук. праць: Вип. XVII. – № 1. – К.: СЕУ ; Рівне: НУБГП, 2011. – С.189-197.
6. Кількість користувачів Facebook перевищила мільярд [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bbc.co.uk/ukrainian/science/2012/10/121010_facebook_billion_nk.shtml.
7. Меркулова Т.В. Моделирование динамики социальных сетей / Т.В. Меркулова, Е.Ю. Кононова // БизнесИнформ. – 2009. – № 2 (1). – С. 44–48.
8. На каких сайтах украинцы тратят деньги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://businessua.com/finance/na-kakih-saitah-ukraincy-tratyat-dengi1530.html>.
9. Ринок органічної продукції та Україна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.biolan.org.ua/uk/news/?newsid=111>.
10. Сетевой маркетинг // Корреспондент. – 2011. – № 46. – 25 нояб. – С.48-50.
11. Слобода К. Технічні засоби соціальних мереж для формування аудиторії веб-форуму / К. Слобода, А. Пелишишин, О. Тимовчак-Максимаць // Комп'ютерні науки та інформаційні технології : [зб. наук. праць] ; відповід. ред. Ю.М. Рашкевич. – Львів : Вид-во Львівської політехніки, 2011. – 436 с. – (Вісн. Нац. ун-ту "Львівська політехніка" ; № 694). – С. 67-74.
12. Украинцы хотят есть качественную еду, но не хотят читать о ее составе [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bzp.net.ua/news/1720/>.
13. Ульянченко О.В. Всесвітня мережа Інтернет як канал збуту органічної продукції / О.В. Ульянченко, Р.М. Безус // Економіка АПК. – 2012. – № 4. – С 128-134.
14. Baromètre de consommation et de perception des produits biologiques en France. Edition 2011. Agence Bio. – 123 p.
15. Danah M. Boyd / Nicole B. Ellison Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. Journal of Computer-Mediated Communication Volume 13, Issue 1, p. 210–230, October 2007.
16. Facebook Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialbakers.com>.
17. How Social Network Marketing Works [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.theecommercesolution.com/blog/2007/05/01/how-social-network-marketing-works>.
18. Mom study 2012 final 8.2.12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slideshare.net/BlogHer/mom-study-2012-final-8212>.
19. The influence game: how news is sourced and managed today. Oriella PR network global digital journalism study 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.oriellaprnetwork.com/research>.
20. Ukraine Facebook Statistics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.socialbakers.com/facebook-statistics/ukraine/last-3-months>.
21. Word of Mouth Marketing Association [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://womma.org/events/education/>
22. Willer, Helga (2011) Organic Agriculture Worldwide Key results from the global survey on organic agriculture 2011. Research Institute of Organic Agriculture, FiBL, Switzerland.

Стаття надійшла до редакції 21.01.2013 р.

*

*О.Г. ШАЙКО, кандидат економічних наук, доцент
С.М. КОНЦЕБА, кандидат економічних наук
Уманський національний університет садівництва*

Шляхи підвищення ефективності виробництва олійних культур на регіональному рівні

Постановка проблеми. Одним з основних завдань аграрної реформи в Україні є підвищення економічної ефективності сільськогосподарського виробництва в цілому та окремих його галузей, зокрема вирощування олійних культур. Наявність в Україні сприятливих ґрунтово-кліматичних умов для вирощування основних олійних культур, значний економічний потенціал створюють необхідні умови для організації ефективного виробництва олієсировини.

Олійні культури, поряд із зерновими, становлять основу аграрної економіки України, і не тільки забезпечують внутрішні потреби, але й завжди були головними чинниками формування експортного потенціалу вітчизняного агропромислового комплексу. Україна займає одне з провідних місць серед соняшникосійних держав, виробляючи щорічно понад 20% насіння соняшнику у світі, у 2010/11 МР українськими товаровиробниками зібрано 22,0 % світового обсягу цієї культури. Крім того, Україна в 2010 році вийшла на друге місце за площами посівів соняшнику в світі та займає третє місце за площами посівів ріпаку в Європі [5].

Фактором, що стримує реалізацію наявного потенціалу й підвищення економічної ефективності, є те, що розширення площ під соняшником понад науково обґрунтовані норми призводить до виснаження ґрунтів, втрати їхньої родючості, негативно впливає на врожайність культур, що вирощуються після такого попередника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам ефективного функціонування олієпродуктового підкомплексу, питанням економічної ефективності, розви-

тку виробництва окремих олійних культур упродовж останніх років присвятили праці вітчизняні та зарубіжні вчені, зокрема Г.А. Голуб [2], В.С. Жигало, О.В. Сікачина [3], А.В. Фаїзов [6, 7], R. Holtzapffel, H. Johnson, O. Mewett [8], W. Jaeger, R. Siegel [9] та інші науковці. Проте недостатньо вивченими залишаються проблеми розвитку виробництва олійних культур на регіональному рівні. У цьому контексті особливої уваги заслуговує проблема всебічного вивчення стану й наукового обґрунтування напрямів розвитку виробництва олійних культур. Актуальність вказаної проблематики та необхідність глибокого вивчення розвитку виробництва олієсировини як стратегічно важливого для економіки України обумовлюють актуальність подальших досліджень цих проблем.

Мета статті – висвітлити сучасний стан розвитку виробництва олійних культур та його економічну ефективність, пошук шляхів її підвищення на регіональному рівні.

Виклад основних результатів дослідження. Черкаська область належить до регіонів із сприятливими природно-кліматичними умовами для культивування олійних культур. Із цієї групи культур у регіоні вирощують соняшник, озимий і ярий ріпак, сою, на незначних площах висівають мак та ріжій. Черкащина входить до "соєвого поясу" України й посідає сьоме місце за виробництвом сої.

Частка виробників регіону у валовому виробництві соняшнику незначна й не перевищує 4,0%.

Виробництво продукції олійних культур у Черкаській області динамічно розвивається. Порівняно із 2000 роком майже вдвічі збільшилися площі соняшнику, у сім разів зросли площі, відведені під ріпак, під соєю розши-

рилися у 15 разів. За останні п'ять років олійні культури в регіоні вирощували на площі 191,3 тис. га, середній валовий збір їх становив 400,4 тис. т. Найбільш поширеною олійною культурою в регіоні, як і по Україні в цілому, є соняшник, хоча упродовж останніх його років частка у посівах олійних культур скоротилася. В області намітилася чітка тенденція до розширення виробництва інших нетрадиційних олійних культур. Якщо в 2000 році під посіви соняшнику було відве-

дено 88,8% площ, зайнятих олійними культурами, то в 2011-му – лише 57,2%. Таку тенденцію слід вважати позитивною, оскільки на відміну від соняшнику, що виснажує землю, соя збагачує ґрунт біологічним азотом і вважається добрим попередником майже для всіх сільськогосподарських культур. Ріпак за врожайності 40 ц/га залишає після себе 120 ц/га біомаси у вигляді соломи та кореневих решток, що в сумі становить близько 100 кг азоту на 1 га [1] (рис. 1).

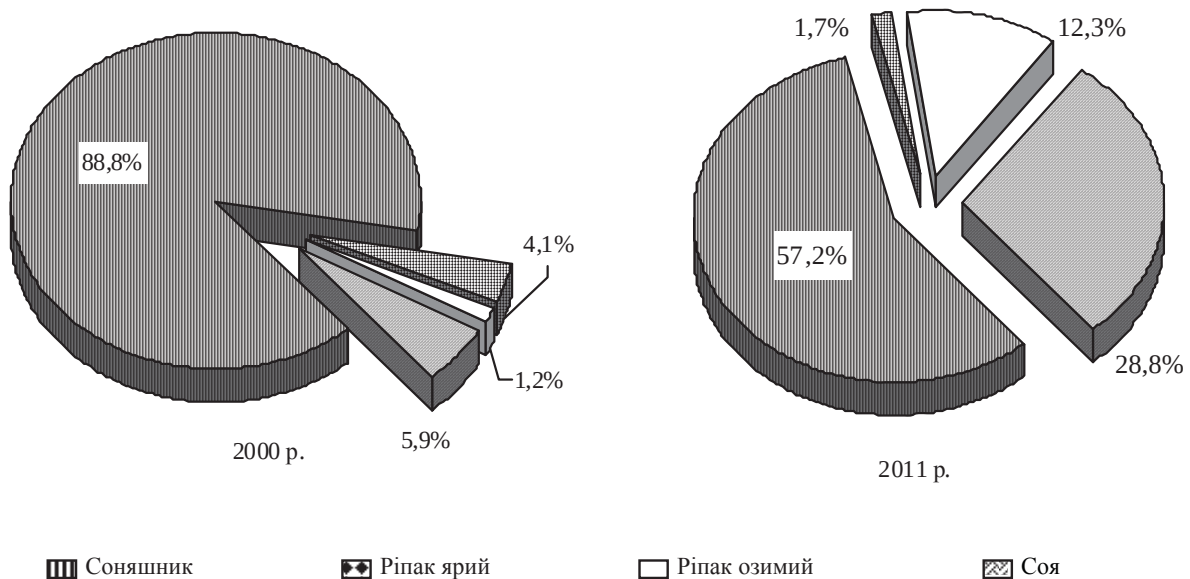

Рис. 1. Структура зібраних площ основних олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області

Джерело: Розроблено авторами за даними Бюлетеня про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2000, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Виробництво соняшнику на Черкащині динамічно розвивається: порівняно із 2007 роком посівні площі під культурою зросли в 1,8 раза й досягли максимального розміру за

останні 70 років (159,0 тис. га) у 2011 році. Середня врожайність за цей період по області збільшилася на 23,8 % і становила 23,4 ц/га (табл. 1).

1. Динаміка врожайності олійних культур у сільськогосподарських підприємствах Черкаської області, ц/га

Культура	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2001 р. до 2007 р.	
						+-	%
Соняшник	18,9	20,8	24,2	22,2	23,4	4,5	123,8
Ріпак ярий	11,8	12,5	17,4	13,8	23,3	11,5	197,5
Ріпак озимий	16,3	30,1	22,1	19,6	21,0	4,7	128,8
Соя	12,3	20,8	14,5	12,6	17,4	5,1	141,5

Джерело: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Невисока врожайність альтернативних олійних культур стримує подальше збільшення їхнього виробництва в регіоні. Для порівняння, врожайність сої у світі значно

вища, ніж інших олійних культур, зокрема в США вона коливається у межах 26,7-29,6 ц/га, а в кращих фермерських господарствах цієї країни збирають по 40-50 ц/га. Аналогіч-

ні приклади можна навести і стосовно ріпаку.

Вирощування насіння олійних культур традиційно залишається прибутковою галуззю сільськогосподарського виробництва. Так, у 2011 році сільськогосподарські виробники області від реалізації насіння соняшнику одержали на 1 га посіву 2294,31 грн прибутку при рівні рентабельності 55,7%, сої – відповідно 858,29 грн при рентабельності 32%, насіння ріпаку – 1518,88 грн при рентабельності 28,3%. Рівень рентабельності виробництва насіння соняшнику майже протягом усього періоду перевищує 50%, що дає підстави стверджувати про відносно стабільний стан галузі й перспективи подальшого розвитку (табл. 2).

Зниження рівня рентабельності виробництва соняшнику спричинене випередженням темпу зростання собівартості порівняно із підвищенням ціни. Так, за 2007 – 2011 роки ціна реалізації зросла в 1,8 раза, а собівартість – удвічі. Різниця між ціною на со-

няшник та його собівартістю із року в рік зменшується: якщо у 2007 році собівартість виробництва 1 ц насіння соняшнику становила 55,8% ціни реалізації, то упродовж останніх років вона була не менше 60%, причому найвищим цей показник був у 2008 році (90%).

У кращих підприємствах за економічно обґрунтованого й комплексного використання засобів інтенсифікації спостерігається закономірне зростання врожайності соняшнику вищими темпами порівняно з витратами, зниження собівартості продукції, підвищується рівень рентабельності. Зокрема, у ФГ "Ладіс" Монастирищенського району завдяки використанню високоякісного насіннєвого матеріалу, внесенню мінеральних добрив і дотриманню технології в 2011 році на площі 290 га зібрали по 58,1 ц/га. При цьому повна собівартість 1 ц становила 153,23 грн. Завдяки цьому рівень рентабельності вирощування соняшнику в підприємстві досяг 129%.

2. Економічна ефективність виробництва насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	107,6	120,72	134,07	194,14	219,94	112,3	204,4
Ціна реалізації 1 ц, грн	192,86	132,6	194,83	328,41	342,53	149,7	177,6
Прибуток (збиток), грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	85,25	11,88	60,76	134,27	122,59	37,3	143,8
на 1 га площі	1748,22	162,86	1576,41	3027,49	2294,31	546,1	131,2
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	1611,28	247,12	1470,39	2980,86	2868,57	1257,3	178,0
Рентабельність (збитковість) продаж, %	44,2	9,0	31,2	40,9	35,8	-8,4	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	79,2	9,8	45,3	69,2	55,7	-23,5	-

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Основою формування будь-якого продуктового ринку, в тому числі сої, є конкурентоспроможна пропозиція. За досліджуваний період простежується тенденція до збільшення кількості операторів ринку сої. Якщо в 2000 році реалізували сою лише 57 сільськогосподарських підприємств, з них 72% одержали від реалізації зерна цієї культури прибуток, у 2007-му – 181 підприємство, то в 2011 році вирощуванням її займалися 208 аграрних формувань Черкащини, з них лише

37 одержали збитки. Вигідність вирощування сої, відсутність проблем зі збутом продукції приваблює дедалі ширше коло сільськогосподарських підприємств.

Виробництво та реалізація сої, як й інших олійних культур, є прибутковою галуззю аграрного сектору Черкащини. За рахунок випереджального росту ціни порівняно з рівнем собівартості виробництва сої протягом досліджуваного періоду забезпечувало виробникам прибуток (табл. 3).

3. Економічна ефективність виробництва сої сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	133,54	176,93	190,21	249,49	210,39	76,9	157,5
Ціна реалізації 1 ц, грн	164,29	154,20	265,91	257,95	277,79	113,5	169,1
Прибуток (збиток), грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	30,75	-22,74	75,70	8,45	67,40	36,6	219,2
на 1 га площі	332,84	-209,03	800,62	98,11	858,29	525,5	257,9
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	362,89	-284,21	1317,11	116,67	1570,40	1207,5	432,7
Рентабельність (збитковість) продаж, %	18,7	-14,7	28,5	3,3	24,3	5,5	-
Рівень рентабельності (збитковості), %	23,0	-12,9	39,8	3,4	32,0	9,0	-

Джерело: розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

У 2011 році виробники сої одержали по 858,29 грн прибутку на кожен гектар посівів сої при рівні рентабельності 32%, що на 9 в.п. більше, ніж у 2007 році. Виробництво сої було збитковим лише в 2008 році, коли на кожен вкладену в дану галузь гривню виробники понесли майже 13 коп. збитку. Причиною цього став надзвичайно низький рівень закупівельних цін, найнижчий за останні п'ять років. Характерною особливістю вирощування сої в сільськогосподарських підприємствах Черкащини є низький рівень товарності, зокрема в 2011 році підприємства реалізували лише 54,7 % урожаю, що зумовлено її використанням як концентрованих кормів в галузі тваринництва. За умови стовідсоткового рівня товарності, підприємства могли б одержати по 1570,40 грн прибутку з розрахунку на 1 га посіву цієї культури.

У кращих підприємствах завдяки дотриманню технології вирощування та оптимальному добору сортів, вирощування сої є високорентабельною галуззю рослинництва. Наприклад, у ФГ "Степ" Жашківського району завжди одержують значно вищі врожаї, ніж у середньому по області, що забезпечує підприємству високу ефективність виробництва цієї культури. У 2011 році в господарстві на кожен із 30 га сої мали по 12,7 тис. грн прибутку, а з урахуванням рівня товарності прибуток на 1 га досяг 13,3 тис. грн при рівні рентабельності 406,4%.

Ефективність виробництва ріпаку, як й інших олійних культур, залежить, насамперед, від його врожайності, яка в регіоні у 2011 році становила 20,6 ц/га і була значно нижчою, ніж у країнах Західної Європи, де вона перевищує 30 ц/га [5]. Цей чинник стримує збільшення обсягів виробництва й підвищення економічної ефективності вирощування даної культури (табл. 4).

Рівень рентабельності виробництва озимого ріпаку в сільськогосподарських підприємствах протягом 2007-2011 років коливався в межах 15,4-60,0 % під впливом співвідношення ціни реалізації та собівартості 1 ц насіння ріпаку. Найбільш сприятливим для виробників це співвідношення було у 2008 році, коли повна собівартість становила лише 62,5 % ціни продажу насіння ріпаку. За розміром прибутку з розрахунку на 1 га, навіть враховуючи рівень товарності, вирощування ріпаку є вигіднішим, ніж сої. Проте за цим показником ріпак значно поступається соняшнику. Нині ріпак у регіоні вирощують на роздільних невеликих площах, що перешкоджає дотриманню оптимальних сівозмін, напрацюванню прийомів агротехніки, а отже, й ефективності виробництва.

Основними факторами, що стримують збільшення виробництва ріпаку, є низький рівень матеріально-технічного забезпечення, що не уможливорює чітко дотримувати технології виробництва; відсутність потужностей для післязбиральної обробки насіння.

4. Економічна ефективність виробництва насіння ріпаку озимого сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2011 р. до 2007 р.	
						+;-	%
Собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн	135,57	134,84	190,63	247,56	310,55	175,0	229,1
Ціна реалізації 1 ц, грн	165,84	215,74	220,63	285,68	398,48	232,6	240,3
Прибуток, грн:							
на 1 ц реалізованої продукції	30,27	80,89	30,00	38,12	87,93	57,7	290,5
на 1 га площі	477,61	2295,81	633,22	786,91	1518,88	1041,3	318,0
на 1 га площі (враховуючи рівень товарності)	493,39	2434,90	662,93	747,24	1846,49	1353,1	374,2
Рентабельність продаж, %	18,3	37,5	13,6	13,3	22,1	3,8	-
Рівень рентабельності, %	22,3	60,0	15,7	15,4	28,3	6,0	-

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2008, 2009, 2010, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

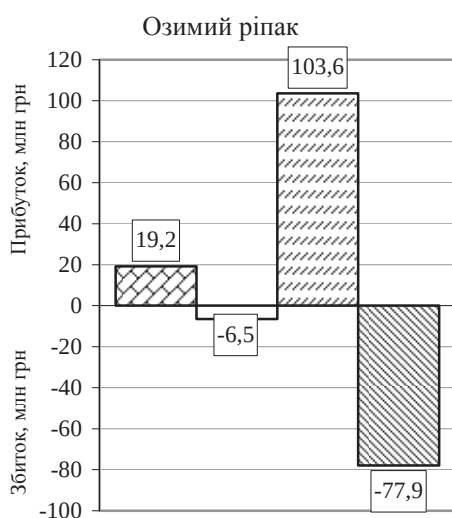
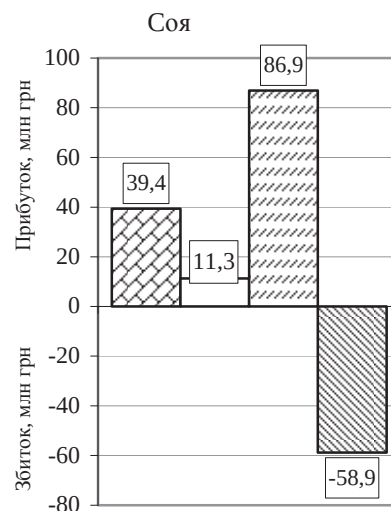
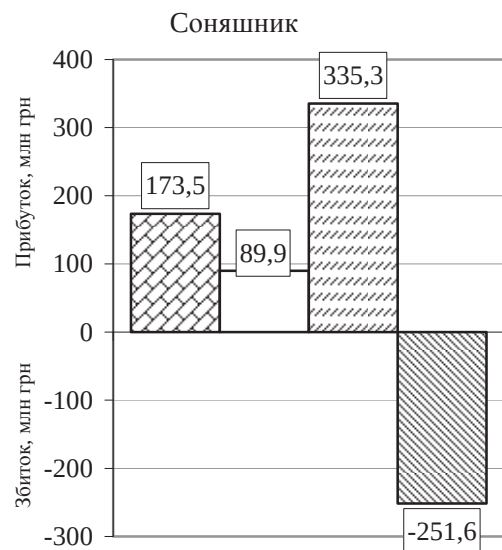
Відповідно до технологічних схем вирощування витрати на 1 га посівів озимого ріпаку після озимих зернових при врожайності 38-42 ц/га становлять 3305,61 грн [4]. Ріпак потребує догляду за посівами, обов'язковим є обробіток проти шкідників. При цьому кілька днів затримки з обприскуванням посівів проти хрестоцвітої білшки й ріпакового квіткоїда може призвести до повної втрати врожаю. Недосконалість зернозбиральної техніки також спричиняє значні втрати врожаю. Тому для збирання бажано використовувати спеціальну техніку.

Однією із необхідних складових розвитку ріпаківництва є розвиток насінництва цієї культури. Нині в області функціонує ТОВ "АгроРось" (м. Корсунь-Шевченківський), створене ще в 1994 році завдяки поєднанню капіталів вітчизняних та іноземних засновників, зокрема АФ "Соколівка" Жашківського району й американських компаній FMCi, "Дюпон", корпорації West Way. Із 1999 року підприємство займається насінництвом ріпаку. ТОВ "АгроРось" є дистриб'ютором "НПЦ-Лембке" і реалізує оригінальне насіння сортів та гібридів ріпаку. В ТОВ "АгроРось" створено власний механізований загін, оснащений обприскувачами "Кертитокс", комбайнами "Нью Холланд", пересувними сушарками для сушіння насіння. При цьому має місце комплексний підхід у технологічному забезпеченні: підприємство надає протруйники насіння, захищає посіви від шкідників, забезпечує збирання вирощеного врожаю ріпаку.

Важливим показником розвитку будь-якої галузі сільськогосподарського виробництва є розмір одержаного прибутку, на зміну суми якого впливає ряд факторів, серед них обсяг реалізованої продукції, рівень витрат підприємства на виробництво продукції, а також ціни на неї. Вплив факторів на зміну фінансового результату від реалізації продукції олійних культур досліджувався за допомогою методу ланцюгових підстановок. Проведені розрахунки дають змогу побудувати модель зміни суми прибутку від реалізації насіння соняшнику сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (рис. 2).

Спрямованість впливу чинників на зміну прибутку від реалізації продукції олійних культур була ідентичною для соняшнику та сої: позитивний вплив мало зростання обсягів і ціни реалізації, а підвищення собівартості негативно позначилося на зміні загальної суми прибутку. Щодо ріпаку, то на фінансовий результат від його реалізації впливала лише ціна, тоді як два інші чинники – обсяги продажу та собівартість 1 ц насіння спричинили зменшення прибутку.

Якщо проаналізувати структуру приросту прибутку, то видно, що негативний вплив зростання собівартості й зниження кількості реалізованої продукції (по озимому ріпаку) є менш вагомим фактором, і лише зовнішній чинник – ціна – зумовив зростання прибутку від реалізації всіх олійних культур, незважаючи на негативний вплив інших факторів.

- ▨ загальна зміна
- за рахунок зміни обсягів реалізації
- ▤ за рахунок зміни ціни реалізації
- ▧ за рахунок зміни собівартості 1 ц

Рис. 2. Модель зміни прибутку від реалізації олійних культур сільськогосподарськими підприємствами Черкаської області (у 2011 р. порівняно із 2007 р.)

Джерело: Розраховано з використанням джерел: Бюлетень про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств за 2007, 2011 роки / [ред. В.П. Приймак]. – Черкаси : Головне управління статистики у Черкаській області.

Дослідження підтверджують, що основними факторами, які впливають на розмір прибутку, є ціна та собівартість 1 ц продукції.

Висновки. Оскільки суттєво вплинути на ціну реалізації насіння підприємства не можуть, то собівартість і врожайність як чинники, що її зумовлюють, є тими внутрішніми факторами, які суттєво впливають на прибутковість ведення галузі. У сучасних умовах єдиним способом гарантувати прибутковість і конкурентоспроможність виробництва є зниження собівартості одиниці продукції. Тому стратегія сільськогосподарських товаровиробників повинна концентруватися на активному пошуку й мобілізації резервів

підвищення врожайності, а також зниження собівартості одиниці продукції. При цьому відомо, що зниження рівня витрат по всьому технологічному ланцюгу є запорукою прибутковості галузі, але за умови, що таке зниження не є порушенням технологічного циклу, особливо в умовах нестачі фінансових ресурсів на закупівлю необхідних матеріальних цінностей.

Високої врожайності олійних культур і, як результат, найменшої собівартості 1 ц продукції досягають за рахунок використання сучасної техніки та повною мірою мінеральних добрив і засобів захисту рослин. Основою високих урожаїв сільськогосподарських культур є високоякісне насіння. Олійні куль-

тури в цьому сенсі не є винятком. На сучасному аграрному ринку існує велика пропозиція високоякісних сортів та гібридів олійних культур. Важливим є своєчасне і якісне виконання всіх технологічних операцій по вирощуванню олійних культур. Тільки комплексне розв'язання цих та інших проблем

створить основу для підвищення врожайності, зниження собівартості й підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у регіоні. За таких умов вирощування цих культур стане перспективним напрямом аграрного виробництва.

Список використаних джерел

1. Гає О. Скільки ріпаку потребує сівозміна ? / [Електронний ресурс] / О. Гає. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2680>.
2. Голуб Г.А. Економічна ефективність виробництва олії в сільськогосподарських підприємствах / Г.А. Голуб, С.В. Лук'янець // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 14–18.
3. Жигало В.С. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В.С. Жигало, О.В. Сікачина: за ред. В. Артющина. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 44 с.
4. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування ріпаку / [за ред. Д. І. Мазоренка і Г. Є. Мазнева]. – Х.: "Майдан", 2008. – 144 с.
5. Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.
6. Фаїзов А.В. Державне регулювання та розвиток олієжирового підкомплексу / А.В. Фаїзов // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С. 30–35.
7. Фаїзов А.В. Олієжировий підкомплекс: проблеми і фактори розвитку / А.В. Фаїзов // АгроІнком. – 2011. – № 10–12 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-2/FAYIZOV.pdf.
8. Holtzapffel R. GM oilseed crops and the Australian oilseed industry / R. Holtzapffel, H. Johnson, O. Mewett. – Australian Government Bureau of Rural Sciences, Canberra, 2007. – 82 p.
9. Jaeger W. Economics of Oilseed Crops and Their Biodiesel Potential in Oregon's Willamette Valley / W. Jaeger, R. Siegel. – Oregon State University, 2008. – 50 p.

Стаття надійшла до редакції 08.012.2012 р.

*

УДК 338.334

Ю.В. РОЩИНА, кандидат економічних наук, доцент
Південний філіал Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет»

Еколого-економічний розвиток аграрного сектору України

Постановка проблеми. О. Рожен у статті «Від економіки ринкової до економіки біологічної [10] ...» зауважує, що на початку ХХІ ст. здійснюється перехід до біологічної економіки. Дійсно, сільське господарство почало перебудовуватися і повинно розвиватися на принципах аграрного природокористування.

Система управління природокористуванням та охороною навколишнього середови-

ща, яка сформована ще на початку 1990-х років, не відповідає принципам еколого-економічної збалансованості розвитку національної економіки та її окремих галузей. Відсутність реальних стимулів раціоналізації земле- і водокористування й охорони природи призвела до надзвичайно низької ефективності використання земельно-водних ресурсів. Загрозливими стають прогресуючі темпи наростання деградації агро-екосистем, зниження родючості ґрунту, забруднення компонентів навколишнього середовища. Більше того, не розв'язані соціа-

© Ю.В. Рощина, 2013

тури в цьому сенсі не є винятком. На сучасному аграрному ринку існує велика пропозиція високоякісних сортів та гібридів олійних культур. Важливим є своєчасне і якісне виконання всіх технологічних операцій по вирощуванню олійних культур. Тільки комплексне розв'язання цих та інших проблем

створить основу для підвищення врожайності, зниження собівартості й підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у регіоні. За таких умов вирощування цих культур стане перспективним напрямом аграрного виробництва.

Список використаних джерел

1. Гає О. Скільки ріпаку потребує сівозміна ? / [Електронний ресурс] / О. Гає. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com/?page=146&itemid=2680>.
2. Голуб Г.А. Економічна ефективність виробництва олії в сільськогосподарських підприємствах / Г.А. Голуб, С.В. Лук'янець // Економіка АПК. – 2012. – №4. – С. 14–18.
3. Жигало В.С. Виробництво зернових та олійних культур в Україні: проблеми та перспективи в умовах світової продовольчої кризи / В.С. Жигало, О.В. Сікачина: за ред. В. Артющина. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки ПРООН, 2008. – 44 с.
4. Інноваційні ресурсозберігаючі технології вирощування ріпаку / [за ред. Д. І. Мазоренка і Г. Є. Мазнева]. – Х.: "Майдан", 2008. – 144 с.
5. Статистична інформація Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org>.
6. Фаїзов А.В. Державне регулювання та розвиток олієжирового підкомплексу / А.В. Фаїзов // Економіка АПК. – 2012. – №6. – С. 30–35.
7. Фаїзов А.В. Олієжировий підкомплекс: проблеми і фактори розвитку / А.В. Фаїзов // АгроІнком. – 2011. – № 10–12 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/agroin/2011_10-2/FAYIZOV.pdf.
8. Holtzapffel R. GM oilseed crops and the Australian oilseed industry / R. Holtzapffel, H. Johnson, O. Mewett. – Australian Government Bureau of Rural Sciences, Canberra, 2007. – 82 p.
9. Jaeger W. Economics of Oilseed Crops and Their Biodiesel Potential in Oregon's Willamette Valley / W. Jaeger, R. Siegel. – Oregon State University, 2008. – 50 p.

Стаття надійшла до редакції 08.012.2012 р.

*

УДК 338.334

Ю.В. РОЩИНА, кандидат економічних наук, доцент
Південний філіал Національного університету біоресурсів і природокористування України «Кримський агротехнологічний університет»

Еколого-економічний розвиток аграрного сектору України

Постановка проблеми. О. Рожен у статті «Від економіки ринкової до економіки біологічної [10] ...» зауважує, що на початку ХХІ ст. здійснюється перехід до біологічної економіки. Дійсно, сільське господарство почало перебудовуватися і повинно розвиватися на принципах аграрного природокористування.

Система управління природокористуванням та охороною навколишнього середови-

ща, яка сформована ще на початку 1990-х років, не відповідає принципам еколого-економічної збалансованості розвитку національної економіки та її окремих галузей. Відсутність реальних стимулів раціоналізації земле- і водокористування й охорони природи призвела до надзвичайно низької ефективності використання земельно-водних ресурсів. Загрозливими стають прогресуючі темпи наростання деградації агро-екосистем, зниження родючості ґрунту, забруднення компонентів навколишнього середовища. Більше того, не розв'язані соціа-

© Ю.В. Рощина, 2013

льні проблеми України відсунули екологічні цілі в переліку пріоритетів державної політики на одне з останніх місць.

У цілому загострення екологічної ситуації стає перешкодою на шляху стійкого соціально-економічного розвитку країни, посилюється негативний вплив екологічного фактора на стан здоров'я населення. Тому розгляд збалансованості розвитку сільського господарства й факторів природи є актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичні проблеми природоохоронної діяльності аналізуються в роботах вітчизняних учених Б.В. Буркінського, В.І. Степанова, С.К. Харічкова [2], Т.П. Галушкіної [3] і багатьох інших. Проблеми раціонального природокористування досліджуються вітчизняними вченими, такими як В.Ф. Семенов [11], Є.Н. Крижановський, А.В. Васильчук [6], І.В. Литовченко [7].

Разом із тим аграрне природокористування України має свою специфіку і, зокрема, скорочені площі використовуваних земель на 6 млн га, водних ресурсів – майже в два рази відносно рівня 1990 року не можна назвати екологічною перемогою. Пропозиція Н.І. Паляничко [8] вивести з обігу землі сільськогосподарського призначення й зайняти лісовими культурами, спрямована на втрату Україною експортного потенціалу та вступає в протиріччя зі світовими тенденціями.

Відомо, що людство відчуває найгостріший дефіцит земельних ресурсів. С.В. Березюк і Ю.Б. Березюк [1] пишуть, що із загальної площі світу (14 млрд га) можливо використовувати тільки 1,5 млрд га. Втрати земельної площі у світі становлять 15 млн га на рік. Однією з головних причин дефіциту землі є безупинно зростаюча чисельність населення планети. Якщо в 1950 році 1 га ріллі годував 1,5 людини, то в 2000-му – 4,2, а до 2050 року повинен годувати 7 людей.

Дискусійність проблеми використання природних ресурсів вимагає її розгляду з позиції їхнього збалансованого розвитку та економіки країни.

Мета статті – обґрунтувати поняття збалансованого розвитку економіки з відтворювальним процесом природокористування.

Виходячи з поставленої мети, вирішуються наступні завдання: а) аналізується модель збалансованого розвитку економіки країни і відтворення її природних ресурсів; б) обґрунтовується взаємозв'язок між ростом ВДС країни та факторами виробництва і природних ресурсів.

Виклад основних результатів дослідження. В економічній літературі пропонується модель збалансованого природокористування, що викликає серйозні заперечення. А.В. Кокін пише: «Формула закону збалансованого природокористування допускає рівність:

$$TEP = (ТВПР + ТВЯС) \cdot АПП, \quad (1)$$

де TEP – темпи економічного росту;

$ТВПР$ – темпи відтворення природних ресурсів;

$ТВЯС$ – темпи відтворення якості середовища;

$АПП$ – асиміляційний потенціал природи, величина якого завжди менше 1,0 в умовах існуючого тиску на навколишнє середовище. У природних, не порушених, середовищах $АПП = 1$. Таким чином, спираючись на рівність (1), темпи економічного розвитку в рамках збереження природного асиміляційного потенціалу природи можуть бути не більше 0,5% на рік» [5].

Із формули А.В. Кокіна можна зробити висновок, що економічний ріст країни цілком залежить тільки від темпів відтворення природних ресурсів і якості середовища.

Однак при розгляді моделі макроекономічного росту країни лауреат Нобелівської премії Роберт Солоу (США) [12] використовував формулу виробничої функції, що показує кількісну залежність (F) випуску продукції (Y) від основного капіталу (K), праці (L) та «землі» (природних ресурсів – N). Р. Солоу виявив, що модель економічного росту при відсутності технічного прогресу (тобто при екстенсивному розширенні виробництва) має властивість постійної віддачі від масштабу збільшення факторів:

$$ZY = F(ZK, ZL, ZN). \quad (2)$$

Ця формула виражає наступну функціональну залежність. Якщо капітал, праця та матеріальні витрати зростають на величину Z , то й обсяг виробництва збільшиться в Z разів. Саме ця властивість характерна для

екстенсивного збільшення виробництва: вона прямо пропорційна величині витрачених виробничих факторів.

При інтенсивному типі розширеного відтворення з'являються нові напрями економічного росту – підвищення ефективності всіх традиційних факторів. У силу цього виробнича функція перетворюється, її найпростіший вираз має вигляд:

$$Y = AF(KKL, N). \quad (3)$$

У даній формулі «А» – це сукупна продуктивність факторів. З формули 3 видно: якщо величина витрат виробничих факторів не змінюється, а їхня сукупна продуктивність «А» збільшується на 1%, то обсяг виробництва зростає також на 1%. У фактор N включені всі природні ресурси і, отже, вони впливають на ріст як складова частина всієї сукупності ресурсів.

А.В. Кокін не наводить величини жодного показника у своїй великій статті, а всі вони в автора у логічних розрахунках дорівнюють одиниці. У формулі А.В. Кокіна велику роль відіграє показник АПП – асиміляційний потенціал природи. Але цей показник комплексний. До його складу входять показники природних екосистем, інтегральні екологічні витрати, водоспоживання, забруднення стічними водами, викиди в атмосферу, автомобілями тощо.

Так, показник непорушених екосистем низки країн щодо ефективності збереження природного середовища можна оцінити, розглядаючи чисельність населення як інтегральний показник обсягів антропогенного впливу. У Німеччині на одного мешканця збережено лише 0,14 га умовних екосистем із середньосвітовою стійкістю, у Китаї – 0,4 га, у США – 2,1, в Японії – 0,26 га. Цей показник для Росії дорівнює 9,1, для України – 1,7 га.

Отже, рекомендації А.В. Кокіна щодо збалансованого економічного росту економіки і темпів відтворення природних ресурсів не можна визнати слушними. Він вважає, що при темпі розвитку країни 10% на відтворення природних ресурсів повинно бути спрямовано 100% одержаного ВВП країни. Повна відмова від подальшого росту життєвого рівня населення (для відтворення природних ресурсів) не буде допущена суспіль-

ством. Автор фактично висловлює економічну теорію Д. Медоуса «нульового росту», прихильники якої вважають, що економічний ріст повинен цілеспрямовано стримуватися.

Водночас прихильники економічного росту вважають, що він сам по собі пом'якшує протиріччя між необмеженими потребами людей і кількістю обмежених природних ресурсів, тому що в умовах економічного росту є можливість підтримувати інфраструктуру на даному рівні, здійснювати соціальні програми допомоги, удосконалювати систему освіти й підвищувати особисті доходи. Що стосується забруднення навколишнього середовища, то цей процес є наслідком неекономічного росту, а неправильного ціноутворення. Для розв'язання цієї проблеми необхідно як запровадження законодавчих обмежень чи особливих податків, так і формування ринку прав на забруднення. Проблема полягає в тому, що потрібно справедливо й раціонально розподілити природну ренту, дотримуючись інтересів росту економіки і збереження природних ресурсів.

Ідея переходу до сталого економічного розвитку полягала в тому, що економічні, соціальні та екологічні аспекти функціонування людського суспільства потрібно розглядати разом із поняттям «розвиток без руйнування», тобто екологічно прийнятний.

Сталий розвиток – це такий розвиток єдиної системи «природа і людина», обидві складові якої співіснують за принципами симбіозу, який забезпечує, з одного боку, поліпшення якості життя людей, а з іншого – якості навколишнього середовища, що сприяє підвищенню стійкості цієї системи протягом необмеженого тривалого періоду.

Можна дослідити вплив факторів виробництва й природних ресурсів на ріст валової доданої вартості (ВДВ), створеної в сільському господарстві України. Для оцінки ефективності всієї економіки використовують показник ВВП, а для галузей – ВДВ (табл.). Цей показник (на відміну від вартості продукції) не містить повторного рахунку – включає доходи, що надходять до бюджету України, зростаючу заробітну плату і прибутки. У ньому проявляються інтереси всіх

трьох заінтересованих сторін (держави, працівників, підприємців). У таблицю включені показники грошової оцінки земельних ресурсів, що визначені на основі типової методики, але узято всю вартість валової продукції рослинництва і тваринництва, а не вартість продукції зернових культур, нормативна рентабельність визначена як 30% від

фактичного її рівня. Показник прийнято умовно постійним на 10 років. Вартість людського капіталу визначена як капіталізований дохід на одного жителя України за останні 10 років (термін капіталізації 20 років). Грошова оцінка водних ресурсів визначена за середнім тарифом при покупці води для потреб зрошення.

Динаміка розвитку економіки сільського господарства України і характеристика використання природних факторів

Фактори виробництва	Рік								2010 р. до 2001, %
	2001	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	
Валова додана вартість, млрд грн	29,4	37,2	40,5	41,0	47,4	65,1	65,7	78,9	268,3
Основні засоби, млрд грн	93,4	75,4	76,0	75,5	78,9	95,8	103,2	115,8*	123,9
Оборотні засоби, млрд грн	17,4	23,6	26,4	32,5	46,0	72,7	83,3	102,3*	587,9
Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб	4221,3	3974,6	3986,3	3633,8	3468,1	3300,1	3131,0	3094,5	73,3
Людський капітал, млрд грн	517,3	487,1	488,5	445,3	427,3	404,4	383,5	379,2	73,3
Посівні площі, тис. га	27908	26752	26044	25928	26060	27133	26990	26952	96,5
Площі багаторічних насаджень, тис. га	535	413	395	374	364	360	351	342	63,9
Грошова оцінка землі, млрд грн	401,7	347,9	364,1	352,6	353,8	367,6	365,4	364,5	90,7
Використані водні ресурси, млн куб	5957	5685	5706	5783	6162	5970	5149	5511	92,5
Грошова оцінка водних ресурсів, млрд грн	2,56	2,44	1,59	2,48	2,63	2,57	2,21	2,37	92,5
Матеріально-технічний капітал, млрд грн	110,8	99,0	102,4	108,0	126,3	160,9	186,5	218,1	196,8
Природний капітал, млрд грн	404,3	350,34	365,7	355,1	356,4	370,1	367,7	366,9	90,7
Виробничий потенціал, млрд грн	1032,4	938,3	956,6	908,4	923,7	935,4	937,5	964,2	93,3
ВДС на 1000 грн потенціал, грн	28,47	39,65	42,36	45,15	51,31	69,6	70,11	85,4	299,9

*Показники попередні.

Розробка автора: Джерело Стат. довідник 2010 р. ВДС – табл. 2,2; осн. засоби – табл. 6.3; посівна площа – табл. 8.23; насадж. – табл. 8.27; оборотні активи – табл. 3.11.

Аналіз таблиці показав, що, насамперед, сільське господарство за останні десять років розвивалося й до того ж ефективно, що показує зростання ВДВ у 2,7 раза, а вихід ВДВ на 1000 грн виробничого потенціалу – в три рази. Вартість основних засобів перші п'ять років знижувалася, а другі п'ять років зростала. Вартість оборотних коштів збільшилася в 5,9 раза (значною мірою через зростання цін на пально-мастильні матеріали й добрива).

Посівні площі України в 1990 році становили 32406 тис. га, в 2001-му 27908 тис. га, а в 2010 р. – 26952 тис. га, тобто менше на 5,4 млн га. Суттєво скорочуються площі ба-

гаторічних насаджень. Якщо в 1990 році їх було 1027 тис. га, то в 2010-му – тільки 342 тис. га. Зменшилося споживання водних ресурсів. Тому вартість природного капіталу, зайнятого в аграрному природокористуванні, знизилася з 404,3 (2001 р.) до 366,9 млрд грн (2010 р.).

Можна зробити висновок, що зменшення оброблюваної площі привело до кращого використання землі, що сприяло зростанню валової доданої вартості. Тобто за останнє десятиліття змінилося співвідношення між складовими частинами виробничого потенціалу аграрного сектору економіки.

Виявлення впливу чинників виробництва сільськогосподарській продукції на збільшення ВДВ рішенням рівняння множинної регресії показало:

$$Y = -0,39788X_1 + 0,896561X_2 + 0,136032X_3 + 0,0928819X_4 - 52,7642 \quad (4)$$

$$R = 0,99,$$

де X_1 – основні засоби сільського господарства України, млрд грн;

X_2 – оборотні кошти сільського господарства, млрд грн;

X_3 – людський капітал сільського господарства, млрд грн;

X_4 – грошова оцінка земельних і водних використовуваних ресурсів, млрд грн;

Y – валова додана вартість сільського господарства України, млрд грн.

Із рівняння видно, що за досліджуваний період збільшення вартості основних засобів не сприяло підвищенню економічної ефективності сільського господарства.

Збільшення вартості на 1 млрд грн оборотних коштів сприяє зростанню валової доданої вартості на 896,5 млн грн, збільшення вартості людського капіталу на 1 млрд грн (залучення у виробництво 8160 працівників) сприяє росту ВДВ на 136 млн грн. Залучення в оборот земельних ресурсів (73486 га посівів вартістю 1 млрд грн) дає змогу одержувати 92,8 млн грн валової доданої вартості.

Постає питання, що є причиною скорочення в Україні на 6 млн га оброблюваної площі (це дорівнює посівній площі Англії). Насамперед, різке зменшення в сільському господарстві тракторів. Із 498 тис. шт. (1990 р.) залишилося 151 тис. шт. (2010 р.), а з 107 тис. зернових комбайнів – тільки 33 тис., тобто порушений баланс між площею землі в обробітку й технікою для її обробітку.

Але найголовніше те, що змінилися показники вітчизняного сільськогосподарського машинобудування. Наприклад, у 2009 році було вироблено для сільського господарства тільки 1,5% тракторів та 0,6% зернозбиральних комбайнів відносно рівня виробництва техніки 1990 року.

Потрібна термінова державна програма індустріалізації сільського господарства на інноваційній основі. Варто вказати, що на сторінках даного журналу обґрунтовувалося, що собівартість виконання робіт придба-

ною іноземною технікою в два і більше разів вища, ніж вітчизняною.

Нині, використовуючи 27 млн га площі в обробітку, Україна може збільшувати експорт зерна, борошна, соняшникової олії, екологічно чистих продуктів. Якщо ж реалізувати пропозицію Н.І. Паляничко й залишити в обороті 16-17 млн га земель, то ні про який експорт взагалі не може бути мови.

При балансі природних ресурсів (які розглядаються, насамперед, із позицій площі землі) залишається осторонь родючість землі. Однак необхідно зберегти норматив площі в обробітку як і норматив її родючості. Якщо в 1990 році проводилося вапнування на 1,4 млн га землі, то в 2010-му – тільки на 87 тис. га. Як наслідок, площа закислених земель збільшилась. У 1990 році проводилося гіпсування 285 тис. га, а в 2010-му – 24,2 тис. га. Отже, площа засолених земель також збільшилась, тобто загублено понад 20% гумусу в ґрунті. Тому збереження площі оброблюваних земель в обороті та рівня родючості ґрунтів стає національним завданням, яке необхідно вирішувати Україні в найближчій перспективі.

Міністр аграрної політики та продовольства України М. Присяжнюк [9] пише: «Найближчим часом ми будемо ініціювати посилення адміністративної і кримінальної відповідальності за псування землі та неефективне її використання. Однак це можливо лише за підтримки з боку всіх органів державної влади, у тому числі й з боку парламенту і правоохоронних органів. Від ефективності використання земельних ресурсів залежать також інвестиції у вітчизняний агропромисловий комплекс. Перед українськими аграріями та владою нині постає непросте завдання – сформувати системну державну політику, спрямовану на розвиток агропромислового комплексу. Однак реформування вітчизняного сільського господарства неможливо без комплексного збереження й відродження ґрунтів, які є аграрною основою економіки України. На мою думку, головним завданням аграрної реформи є збереження родючості ґрунтів, що є головним капіталом української економіки». Цей висновок ми цілком підтримуємо.

Для відродження ґрунтів пропонуємо створити позабюджетний фонд відтворення родючості ґрунтів у створюваному державному земельному банку, який формуватиметься за рахунок коштів штрафних санкцій, що дасть змогу направляти їх на відновлення родючості ґрунтів і раціональне використання земельних ресурсів. Цей фонд можуть використовувати тільки ті, хто допустив екологічні порушення стосовно власної землі. Функціональні обов'язки нових відділів земельного банку полягатимуть в одержанні коштів при купівлі-продажу землі, в іпотечному кредитуванні сільськогосподарських товаровиробників, одержанні плати податку за землю і, нарешті, у формуванні позабюд-

жетного фонду відновлення родючості ґрунтів та фонду відновлення втрачених технологій виробництва. Нові відділи та їхні функції в державному земельному банку показані на рисунку.

Таким чином, держава спонукає власників земель сільськогосподарського призначення до суворого дотримання технології виробництва сільськогосподарської продукції, а це означає дотримання внесення необхідних норм органічних добрив, травопільної сівозміни тощо.

Розмір штрафних санкцій для цільового використання визначається на основі технологічної карти.

Нові відділи та їхні функції у державному земельному банку

Джерело: Сформовано автором за даними [4].

Відновлення родючості ґрунтів є складовою частиною балансу економічного розвитку та збалансованого використання природних ресурсів.

Висновки. 1. Не можна погодитися з поглядом деяких економістів, які закликають знизити темпи розвитку економіки, нібито для збереження природних ресурсів, за рахунок скорочення площ землі в обробітку і зниження її родючості.

2. Аналіз показав, що збільшення валової доданої вартості сільського господарства

України за період 2001-2010 років зумовлене кращим використанням виробничих і природних ресурсів при скороченні чисельності працівників сільського господарства.

3. Зростання на 1 млрд грн оборотних коштів сприяє збільшенню валової доданої вартості сільського господарства України на 896,5 млн грн. Збільшення людського капіталу на 1 млрд грн (залучення у виробництво 8160 працівників) сприяє росту ВДВ на 136 млн грн. Залучення в обіг на 1 млрд грн природних ресурсів (73 486 га посівів) дає

змогу одержувати 92,8 млн грн валової доданої вартості.

4. Виведення з обігу 6 млн га земель в обробітку зумовлено скороченням машинно-тракторного парку. Необхідна державна програма індустріалізації сільського господарства України на інноваційній основі.

5. Відновлення родючості ґрунтів є складовою частиною балансу економіки і природних ресурсів. Доцільно використовувати для цієї мети позабюджетний фонд відтворення родючості ґрунтів у створюваному земельному банку.

Список використаних джерел

1. Березюк С.В. Сучасні проблеми землекористування в сільському господарстві / С.В. Березюк, Ю.Б. Березюк // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С. 47-53.
2. Буркинський Б.В. Економіко-екологічні основи регіонального природопольовання / Б.В. Буркинський, В.І. Степанов, С.К. Харичков; ІПРЭИ НАН України. – Одеса: Фенікс, 2005. – 576 с.
3. Галушкіна Т.П. Економіка природокористування [навч. посіб.] / Т.П. Галушкіна. – Х.: Бурун Книга, 2009. – 480 с.
4. Думнов А.Д. Финансирование природоохранных мероприятий и роль экологических фондов / А.Д. Думнов, И.М. Потравный // Экономика природопользования. – 1998. – № 6. – С. 24-40.
5. Кокин А.В. Закон сбалансированного природопользования [Электронный ресурс] / А.В. Кокин. – Режим доступа: <http://www.avkokin.ru/documents/176>.
6. Крижановский Е.Н. Автоматизация методики антропогенной нагрузки и классификации экологического состояния бассейнов малых рек Винницкой области / Е.Н. Крижановский, А.В. Васильчук // Наукові праці ВНТУ. – 2011. – № 1.
7. Литовченко І.В. Механізм оцінки антропогенних навантажень [Електронний ресурс] / І.В. Литовченко. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/portal/SocGum/Nzvdp/geograf/2008>. – 16 с.
8. Паляничко Н.І. Стале землекористування як головний критерій еколого-економічної оцінки використання земель сільськогосподарського призначення / Н.І. Паляничко // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 18-22.
9. Присяжнюк Н. Главная задача аграрной реформы – сохранение плодородных почв [Электронный ресурс] / Н. Присяжнюк. – Режим доступа: <http://news.finance.ua/ru/1/Новости/0/a11/2011/02/22/228795>.
10. Рожен А. От экономики рыночной к экономике биологической, или почему Национальный университет из аграрного превращается в Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины [Электронный ресурс] / А. Рожен. – Режим доступа: <http://www.zn.ua/3000/3300/64536/>.
11. Семенов В.Ф. Екологічний менеджмент. Екологічний ризик та управління ним [Електронний ресурс] / В.Ф. Семенов. – Режим доступу: http://pidruchniki.com.ua/ecologiya/ecologichny_rizik_upravlinnya_nim.
12. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth / R.M. Solow // Quarterly Journal of Economics. – 1956. – № 70. – P. 65-94.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2012 р.

* * *

Новини АПК

Виробники дитячого харчування збільшать обсяги виробництва з метою імпортозаміщення

У Мінагрополітики України проведено нараду з питань розвитку вітчизняного виробництва дитячого харчування. Під головуванням заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олександра Сеня провідні виробники дитячого харчування обговорили питання підтримки підприємств-виробників дитячого харчування та заходи, спрямовані на збільшення обсягів його виробництва з метою імпортозаміщення.

У роботі наради взяли участь представники Національної асоціації виробників дитячого харчування, молочноконсервної та сокової продукції «Укрконсервмолоко», Європейської Бізнес асоціації, Ліги виробників харчових продуктів, компанії «Вім-Біль-Данн Україна», компанії «Еконія», ТОВ «Фірма «Фавор», компанії «Данон», ПАТ «Хорольський молочно-консервний комбінат дитячих продуктів», ПАТ «Яготинський маслозавод» – філія «Яготинське для дітей», ТОВ «Нестле Україна» та ін., а також і фахівці Міністерства.

Учасники наради розглянули доцільність регулювання торговельних надбавок на продукцію дитячого харчування та здійснення заходів, спрямованих на збільшення обсягів виробництва дитячого харчування в Україні з метою його імпортозаміщення.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 658.153

*М.Я. ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, завідувач відділення фінансів, обліку та інвестицій
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Ефективність оборотних засобів у сільському господарстві: теорія, методологія, практика

Постановка проблеми. Без визначення ефективності функціонування оборотних засобів управляти ними в ринкових умовах на засадах самофінансування практично неможливо. Тим більше, що за своєю сутністю оборотні засоби є складною економічною категорією і вони мають широкий діапазон взаємодії впливу – на виробничій стадії оборотні засоби забезпечують безперервність процесу виробництва, на стадії обігу – просування виробленої продукції до споживача. У сукупності оборотні засоби забезпечують безперервність кругообігу, оскільки затримка просування авансованої вартості на будь-якій стадії негативно позначається на стані загального кругообігу.

Ця проблема, тобто забезпечення безперервності кругообігу та його прискорення, особливо серйозною виявилася для сільського господарства, оскільки у минулі роки в багатьох сільськогосподарських підприємств авансовані засоби не поверталися повністю і для забезпечення безперервності кругообігу вимагалось залучення додаткових ресурсів зовні. У цілому це негативно впливало на загальні результати сільськогосподарського виробництва, знижуючи його ефективність. Відзначене вимагає відповідних змін у системі підходів до визначення ефективності оборотних засобів із тим, щоб вони відповідали новим вимогам, які ставляться до господарського механізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оборотні засоби в сільському господарстві особливо інтенсивно досліджувалися в період запровадження нових методів господарювання. Суттєвий вклад у цей період у теорію та практику функціонування оборотних засобів внесли: Білоусенко Г.Ф. [1]; Денисенко Н.Г. [3]; Немчинов П.П. [9]; Льчик В.І. [4]; Ковбасюк М.Р. [5]; Лисиціан Н.С. [6]; Пизенгольц М.З. [12]; Шепотько Л.А. [13]; Полозенко Д.В. [12].

Разом із тим по таких аспектах оборотних засобів, як їх економічна сутність, склад, класифікація, джерела фінансування, планування і нормування серед економістів не було досягнуто єдності позицій.

Якщо і раніше такі обставини не дозволяли повною мірою використати потенційні можливості оборотних засобів, то з переходом на ринкові засади господарювання виник-

ла необхідність адекватних змін у механізмі управління оборотними засобами з метою одержання від них максимального ефекту.

Мета статті – в умовах докорінної перебудови економічних відносин в аграрному секторі виникла об’єктивна потреба у відповідному уточненні окремих функцій оборотних засобів у нових умовах, а також у зв’язку з цим перегляду не тільки методичних сторін їх ефективності, але і її окремих методологічних положень.

Виклад основних результатів дослідження. Нині оборотні засоби і в навчальній, і в методичній літературі розглядаються виключно з фінансових позицій тільки як фінансова частина діяльності сільськогосподарського підприємства. Не заперечуючи у принципі важливість даної сфери господарської діяльності, вважаємо, що таким чином не відображається повною мірою функціональна роль оборотних засобів у всьому відтворювальному процесі. Таке положення може призвести до негативних наслідків не тільки в методичному плані, але й у плані розробки практичних рекомендацій щодо підвищення їх ефективності.

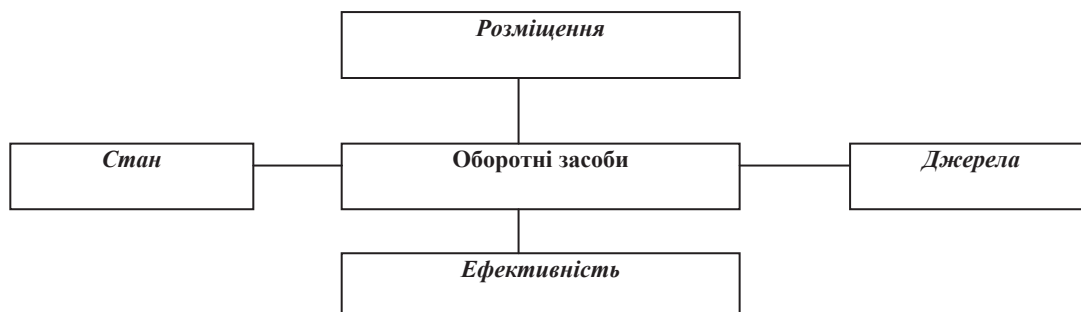
Щоб аналіз оборотних засобів повною мірою виконував своє призначення, методичний підхід до його здійснення повинен ґрунтуватися на їх економічній суті та функціональній ролі в процесі розширеного відтворення. Такий підхід надасть цільову спрямованість аналізу, щодо розв’язання конкретних задач підвищення ефективності використання оборотних засобів.

Якщо виходити з такої концепції, то чисто фінансову спрямованість аналізу оборотних засобів визнати виправданою не можна,

оскільки оборотні засоби знаходяться одночасно на всіх стадіях кругообороту. Дана обставина має суттєве значення, бо важливі не тільки наявність оборотних засобів, їх загальна маса, але і їх нерозміщення, оскільки залежно від того, куди вкладені оборотні засоби, яке співвідношення за напрямками цих вкладень багато в чому залежить не лише ефективність функціонування оборотних засобів, а й ефективність усієї господарської діяльності.

Отже, в методичному плані аналіз оборотних засобів через їхню специфічність і тому багатоплановість впливу на господарську діяльність має свої особливості, які нині не повною мірою враховуються. Як правило, виділяється один бік функціонування оборотних засобів, найчастіше фінансовий, і на ньому зосереджується увага.

Не заперечуючи в принципі можливість та доцільність поглибленого вивчення при аналізі окремих сторін функціонування оборотних засобів слід мати на увазі, що це принесе максимальну користь тільки тоді, коли такі окремі питання розглядатимуться у взаємозв’язку, в погодженні із загальним кругообігом засобів. Забезпечити виконання даної вимоги можна тільки на основі системного підходу, який полягає, по-перше, у визначенні послідовності аналітичних операцій, яка повинна впливати з економічної суті оборотних засобів, і по-друге, в обґрунтуванні системи показників, які б максимальною мірою відображали всі сторони їх функціонування. У методологічному плані дане положення можна виразити схемою (рис.)

Зміна функціонального стану оборотних засобів у процесі господарської діяльності

Джерело: Розроблено автором.

На схемі показано діапазон функціональних можливостей оборотних засобів у про-

цесі господарської діяльності. Вони систематизовані в чотири напрями, які вплива-

ють із їхньої економічної суті й ролі у процесі кругообороту і тому характеризують тією або іншою мірою стан і функціонування з різних позицій, загалом представляючи цілісну картину.

Для сільськогосподарських підприємств, характеризуючи оборотні засоби, передусім необхідно знати їх розміщення в господарському обороті. Залежно від того, на якій стадії кругообігу знаходяться оборотні засоби багато в чому залежить їхній склад – на виробничій стадії вони виступають у вигляді виробничих запасів, незавершеного виробництва, на стадії обігу – готової продукції, грошових надходжень і коштів у розрахунках. Для подальшого ефективного функціонування оборотних засобів ця обставина має істотне значення.

Знаючи як розміщуються оборотні засоби в господарському обороті, для подальшої їх характеристики необхідно мати інформацію про стан засобів як у цілому, так і в розрізі окремих елементів, а також динаміку зміни стану, що склався. У результаті такого аналізу можна потім встановлювати вплив цього фактора на розміщення оборотних засобів, а через нього – на ефективність їх функціонування.

Важливу роль у формуванні оборотних засобів, особливо в плані економічного впливу на цей процес, відіграють джерела їх створення. Слід зазначити, що цей бік аналізу найбільше розроблений, але найчастіше уявляється як весь аналіз оборотних засобів, а не його частина [1, 6, 8, 11].

І, нарешті, аналіз ефективності функціонування. Це найважливіша складова його частина, оскільки саме тут визначаються економічні результати застосування оборотних засобів, тобто практично оцінюються результати всіх попередніх дій, перевіряється їхня економічна доцільність.

З урахуванням зазначеного, в *першу групу* включають показники, які характеризують розміщення оборотних засобів, тобто як господарство розпорядилося ними, на яких стадіях кругообороту вони розміщені, їхня завантаженість у сферах виробництва й обі-

гу. Надалі цей укрупнений підрозділ деталізується такими показниками: у сфері виробництва – завантаженістю оборотних засобів у виробничих запасах, із поділом їх на запаси сільськогосподарського та промислового виробництва, у незавершеному виробництві – у витратах майбутніх періодів; у сфері обігу – завантаженістю оборотних засобів у готову продукцію, грошові надходження, в розрахунках.

У *другій групі* об'єднують показники, які характеризують стан оборотних засобів незалежно від того, на якій стадії кругообороту вони перебувають: це співвідношення між оборотними засобами, що знаходяться на різних стадіях кругообороту (виробничої, у сфері обігу); співвідношення між основними й оборотними засобами; забезпеченість оборотними засобами; динаміка руху як усієї сукупності оборотних засобів, так і окремих їхніх елементів.

У *третьої групи* входять показники, що характеризують оборотні засоби з позиції джерел їх формування. До них належать: питома вага власних і прирівняних до них засобів у всіх джерелах, у тому числі власного оборотного капіталу; питома вага залучених засобів у всіх джерелах, у тому числі кредитів банків; забезпеченість власними оборотними коштами, співвідношення власних і залучених коштів і т. ін.

Четверта група показників характеризує ефективність використання оборотних засобів. Це оборотність усієї сукупності оборотних засобів, оборотність оборотних засобів на виробничій стадії та стадії обігу окремо, оборотність окремих елементів оборотних засобів і вивільнення останніх з обороту.

Перераховані показники, що в сукупності характеризують всі сторони функціонування оборотних засобів, у систематизованому вигляді представлені в таблиці. Така систематизація показників поліпшує їх сприйняття, а формалізація розрахунків не тільки полегшує визначення традиційним способом, але й уможливорює повністю комп'ютеризувати цей процес.

Показники стану та ефективності оборотних засобів

I. Розміщення оборотних засобів	II. Стан оборотних засобів	III. Джерела формування оборотних засобів	IV. Ефективність оборотних засобів
Завантаженість оборотних засобів (Z): I.) у сфері виробництва (Zв): $Z_v = \frac{V_v}{V};$	I. Співвідношення між основними і оборотними засобами (Kcv): $K_{cv} = \frac{V}{C},$ $K_{cvi} = \frac{V_i}{C_i}$	I. Питома вага власних і приривняних до них засобів у всіх джерелах (Пвв): $П_{vv} = \frac{Д_v}{Д} \cdot 100;$	1. Оборотність оборотних засобів (Kvo): $K_{vo} = \frac{Op}{V}$ 2. Оборотність на виробничій стадії (Kовс): $K_{овс} = \frac{Op_{вс}}{V}$
1.1) у виробничих запасах (Zs): $Z_s = \frac{V_s}{V};$	2. Співвідношення між оборотними засобами у сфері виробництва і сфері обігу (Kvvo): $K_{vvo} = \frac{V_v}{V_o}$	1.1) у тому числі власного оборотного капіталу (Пвк): $П_{vk} = \frac{Д_{vk}}{Д} \cdot 100$	3. Оборотність на стадії обігу (Kvo): $K_{vo} = \frac{P}{V_{ob}}$
1.1.1.) у виробничих запасах сільськогосподарського виробництва (Z сг.): $Z_{cg} = \frac{V_{cg}}{V};$	3. Забезпеченість оборотними засобами (Kз): $K_z = \frac{V}{V_n},$ $K_{zi} = \frac{V_i}{V_n}$	2. Питома вага залучених засобів у всіх джерелах (Пvз): $П_{vz} = \frac{Д_{vz}}{Д} \cdot 100,$	4. Оборотність окремих (і – х) елементів оборотних засобів (Kvi): $K_{vi} = \frac{Op_i}{V_i}$
1.1.2.) у виробничих запасах промислового виробництва (Zn): $Z_n = \frac{V_n}{V};$	4. Стабільність оборотних засобів (Kст): $K_{cm} = \frac{V_{nd}}{V_v},$ $K_{cti} = \frac{V_{ndi}}{V_i}$	2.1) у тому числі кредитів банків (Пкр): $П_{кр} = \frac{K_p}{Д} \cdot 100$	
1.2) у незавершеному виробництві (Zн): $Z_n = \frac{V_n}{V};$	5. Динаміка надходження обігових засобів (Kдн): $K_{dn} = \frac{V}{V_{dn}},$ $K_{dni} = \frac{V_i}{V_{dni}}$	3. Забезпечення власними обіговими засобами (Oвз): $O_{vz} = \frac{I_{vz}}{V_n} \cdot 100$	
1.3) у витратах майбутніх періодів (Zмп): $Z_m = \frac{V_m}{V};$	6. Динаміка вибуття обігових засобів (Kдв.): $K_{dv} = \frac{V}{V_v},$ $K_{dvi} = \frac{V_i}{V_{vi}}$	4. Співвідношення між власними і позиченими оборотними засобами (Kз.): $K_z = \frac{Д_v}{Д_n}.$	
1.4) у сфері обігу (Z об.): $Z_{ob} = \frac{V_o}{V};$	7. Імобілізація обігових засобів (Kім.): $K_{im} = \frac{V_{im}}{V}$	5. Норма кредитування (Нкр.): $H_{кр} = \frac{K_p}{Д_{ф}}.$	
1.4.1.) у готовій продукції (Z пг): $Z_n = \frac{V_{ng}}{V};$			
1.4.2.) у коштах (Zk): $Z_k = \frac{V_k}{V};$			
1.4.3.) у розрахунках (Zp/p): $Z_p / p = \frac{V_p / p}{V}$			

Джерело: Розроблено автором.

При необхідності наведені показники можна доповнювати системою додаткових, які вже поглибленіше характеризуватимуть окремі сторони функціонування оборотних засобів. Такий підхід до аналізу, крім скорочення трудомісткості даної роботи, підви-

щує його дієвість, сприяє, системному здійсненню з залученням комп'ютерної техніки.

Якщо розглядати аналіз оборотних засобів із традиційних позицій, то системний підхід розширює його межі, надає ширшу та якіснішу інформацію для управлінських рі-

шень У цьому плані пропонований підхід знаходиться на рівні вимог, що пред'являються до організації аналітичної роботи в нинішній час. Проте якщо аналіз оборотних засобів із позицій перспективи у світлі завдань, що стоять перед агропромисловим комплексом у справі підвищення ефективності виробництва, то навіть такі, порівняно нові нетрадиційні підходи, в найближчій перспективі не зможуть задовольнити повною мірою вимоги виробництва. Тому необхідно вже тепер шукати нові підходи в організації аналітичної роботи стосовно оборотних засобів, які б давали змогу глибше розкривати міру їхнього впливу на ефективність кінцевих результатів [12].

Одним із нових і перспективних підходів, у напрямі яких, на наш погляд, слід вести пошук подальшого вдосконалення аналізу оборотних засобів, є функціонально-вартісний аналіз. Даний метод застосовується нині головним чином у промисловості при поглибленому дослідженні технологічних процесів у взаємозв'язку з вартістю. Технологічний процес розглядається не тільки з погляду поліпшення споживчих якостей виробів, що виготовляються, але й вартості здійснення функцій.

На нашу думку, елементи такого підходу можна застосовувати і при аналізі оборотних засобів, тому що вони через свою специфіку мають великий діапазон впливу на процес кругообігу не тільки в просторі, а й у часі. Авансовані кошти знаходяться в процесі кругообігу певний час, виконуючи при цьому різні функції, і загальний результат від функціонування оборотних засобів визначається не тільки сукупною величиною їх вкладень, але й розміром вкладень кожного виду оборотних засобів, а також часом вступу до кругообігу як усієї їхньої маси, так і кожного елементу.

Цю обставину нині не враховують при аналізі оборотних засобів, що не дає змогу повною мірою розкрити їхні потенційні можливості в процесі функціонування. Оцінка ефективності оборотних засобів тільки за величиною їхнього споживання недостатня, особливо для сільськогосподарського виробництва, через можливість прояву негатив-

ної тенденції прагнення до їхньої економії на шкоду кінцевому результату.

Враховуючи викладене, при поглибленішому аналізі функціонування оборотних засобів їхнє вивчення необхідне у взаємозв'язку із технологією виробництва як у цілому, так і окремих видів сільськогосподарської продукції.

Отже, системний підхід до аналізу дає можливість вивчати оборотні засоби не взагалі, а у взаємозв'язку із функціональною роллю в процесі розширеного відтворення, чим досягається обґрунтованіша оцінка їх потенційних можливостей, що сприятиме підвищенню ефективності функціонування не тільки оборотних засобів, але й сільськогосподарського виробництва загалом.

Для визначення ефективності функціонування оборотних засобів рекомендуються такі показники: *коефіцієнт оборотності*, *коефіцієнт завантаженості й тривалість одного обороту*. Аналітично їх виражають формулами:

$$K_{об} = \frac{Op}{\bar{V}}; \quad K_s = \frac{V}{Op}; \quad Td = \frac{\bar{V} \cdot 360}{Op},$$

де $K_{об}$, K_s , Td – відповідно оборотності, завантаження, тривалість одного обороту;

Op – річний оборот;

$\bar{V}$ – середньорічна вартість оборотних засобів.

Із наведених формул видно, що з перерахованих показників основним є коефіцієнт оборотності, решта (коефіцієнт завантаженості, тривалість одного обороту) – похідні від нього. Це підтверджується нескладними аналітичними перетвореннями:

$$K_s = \frac{\bar{V}}{Op} = \frac{1}{K_{об}}, \quad Td = \frac{\bar{V} \cdot 360}{Op} = \frac{360}{K_{об}} = K_s \cdot 360.$$

Щодо правомірності використання даних показників як вимірника ефективності функціонування оборотних засобів у більшості економістів немає заперечень. Проте відсутня єдність з даного питання. Дискусії в основному ведуться за двома напрямками: щодо можливості її вимірювання одним показником, у даному випадку оборотністю, і щодо методики розрахунку цього показника.

При цьому економісти, які ставлять під сумнів правомірність використання показ-

ника оборотності як вимірника ефективності функціонування оборотних засобів, у свою чергу також не єдині у своїх думках. Одні з них повністю заперечують показник оборотності, інші – вважають його або допоміжним до інших показників, або одним із показників у системі ефективності.

Основним аргументом, який висувається проти показника оборотності як показника ефективності функціонування оборотних засобів, є той момент, що ефективність, як правило, зв'язується з прибутком. Враховуючи це, і пропонується визначати не оборотність, а віддачу оборотних засобів або їхню окупність, зіставляючи оборотні засоби з прибутком.

Основним недоліком такого підходу до визначення ефективності оборотних засобів є те положення, що прибуток створюється за участю не тільки оборотних, але й основних засобів. І визначити частку участі кожного виду засобів у цьому процесі досить складно.

На нашу думку, хоч даний аргумент і є суттєвим, все ж не в цьому головна причина того, що віддача та окупність характеризують ефективність оборотних засобів. Вона впливає з їх призначення, яке, як раніше наголошувалося, полягає в підтримці безперервності кругообігу і якнайшвидшого проходження всіх його стадій. Це ж може досягатися як за рахунок прискорення просування засобів на кожній стадії кругообігу, так і за рахунок скорочення розміру засобів у стані запасів.

У тому та в іншому випадку цей процес характеризується показником, що відображає швидкість кругообігу авансованих коштів. І ніякий інший показник не в змозі характеризувати саме цей бік економічного стану тієї частини засобів, яка називається оборотною. Всі інші показники за всієї їх важливості характеризують інші фактори процесу кругообігу, але тільки не швидкість руху засобів. Для оборотних же засобів, насамперед, важлива саме ця обставина, тому що для процесу виробництва в цьому випадку визначальним є не його здійснення, тобто вихідний момент, а те, щоб він відбувався при мінімальному розмірі авансових засобів.

Отже, тільки тоді той або інший показник правильно відображатиме ефективність, якщо він впливає з суті економічного явища. Таким для оборотних засобів є показник оборотності. Він характеризує суть ефективності функціонування оборотних засобів, яка полягає в прискоренні їх оборотності. Усі інші показники відображають вплив оборотних засобів на загальну ефективність виробництва. Вони певною мірою також показують ефективність функціонування оборотних засобів, але опосередковано через інші фактори. Оборотність же характеризує конкретну мету функціонування оборотних засобів – у максимально короткі терміни проходити кожен етап кругообігу й у такий спосіб швидше здійснювати загальний кругообіг. Якщо це досягається, то вбачається й кінцева мета – підвищення ефективності всього сільськогосподарського виробництва.

Вважаємо, що при розгляді ефективності функціонування оборотних засобів у сільському господарстві необхідно виходити із загальної методології даного питання. Немає підстав відмовлятися від загальноприйнятої концепції щодо того, що реалізація відображає загальний оборот засобів за певний проміжок часу. Інша справа, що даний показник стосовно сільськогосподарських підприємств не зважає на їхню специфіку. Але тільки через це зовсім не обов'язково взагалі відмовлятися від даного показника.

Важливим моментом визначення річного обороту є оцінка складових його компонентів. Із цього питання також немає єдності поглядів. Одні економісти вважають правильним, коли реалізацію в оборот включають за фактичними цінами [2; 5], інші – за собівартістю [3; 4]. При цьому окремі автори, виступаючи за реалізацію за фактичними цінами, потім виключають із неї прибуток [10].

На нашу думку, для визначення оборотності оборотних засобів необхідно показувати реалізацію за собівартістю. При цьому виходимо з міркувань, на які звертав свого часу увагу К. Маркс. Він писав: «У торговій практиці оборот звичайно обчислюється неточно. Вважають, що капітал обернувся один раз, якщо сума реалізованих товарних цін досягає суми всього вкладеного капіталу. Але тільки тоді може закінчуватися пов-

ний оборот, коли сума витрат виробництва реалізованих товарів дорівнює сумі всього капіталу» [7, с. 250].

Найістотнішим аргументом, який висувують супротивники відображення реалізації за собівартістю, є та обставина, що у такому разі при підвищенні собівартості прискорюється оборотність оборотних засобів. Дійсно, за інших рівних умов так і буде й це об'єктивна реальність, оскільки швидкість обороту залежить від інтенсивності споживання засобів. Якщо вважати по-іншому, результат буде спотвореним.

Крім зазначеного при розгляді даного питання, необхідно враховувати ще один момент. Чомусь вважається, що збільшення споживання матеріальних ресурсів повинне відбуватися при незмінних їхніх запасах. Теорія і практика доводять, що величина запасів, як правило, зростає зі збільшенням споживання предметів праці. Отже, якщо зростає споживання оборотних засобів у даному році та при цьому не збільшилися ресурси, що знаходяться постійно у запасі, то оборотність їх зросла. Який результат прискорення руху оборотних засобів – це вже інше питання, і тому воно повинно характеризуватися іншими показниками. Але слід зазначити, що за всіх інших рівних умов, прискорення оборотності позитивно позначається на загальній ефективності сільськогосподарського виробництва.

Крім річного обороту, як впливає з раніше наведеної формули, для визначення оборотності необхідне відображення самих оборотних засобів. Із даного питання значно менше розбіжностей. Абсолютна більшість економістів сходяться на тому, що оборотні засоби в даному випадку повинні прийматися в середньорічному обчисленні.

Другий показник характеризуватиме відносну (порівняльну) ефективність функціонування оборотних засобів, тобто ефективність, яка склалася з урахуванням певних умов. Це стосується таких елементів оборотних засобів, як корми (К), насіння (Н), продукція власного виробництва (П). Для досягнення однакових вихідних позицій приймається їхня фактична наявність, але в межах встановленого нормативу. З урахуванням

цього річна розрахункова сума оборотних засобів (С_{ор}) становитиме:

$$C_{op} = (K, C, П) \geq H.$$

Тоді відносна (порівняльна) ефективність функціонування оборотних засобів (K_{оп}) виражатиметься відношенням річного обороту (О_р) до розрахункової суми оборотних засобів (V):

$$K_{op} = \frac{O_p}{V}.$$

Звичайно, певна умовність при такому визначенні ефективності функціонування оборотних засобів допускається. Але ця умовність, на наш погляд, виправдовується тим, що одержаний таким чином коефіцієнт оборотності враховує вплив вище відмічених чинників і тому об'єктивніше відображає зусилля конкретного колективу.

Такий показник можна зіставляти між окремими підприємствами, об'єднаннями й оцінювати його відносний рівень. Але для того, щоб знати наскільки величина порівняльного коефіцієнта оборотності відносна, обчислюється абсолютний коефіцієнт оборотності. Разом два ці показники уможливають об'єктивно оцінювати досягнутий рівень ефективності функціонування оборотних засобів у кожному конкретному випадку.

Наведені показники характеризують оборотність усієї сукупності оборотних засобів, яку має в своєму розпорядженні підприємство. Проте, на нашу думку, цього недостатньо, щоб докладно судити про всі сторони ефективності функціонування авансованої вартості. Для цього потрібні допоміжні показники, але не такі як вживані нині тривалість одного обороту або закріплення оборотних засобів. Ці показники не є допоміжними, оскільки вони похідні від коефіцієнта оборотності та відображають, природно, його величину, тільки в інших вимірниках. Мається на увазі система таких показників, які б характеризували або їхню ефективність на окремих стадіях кругообігу, або ефективність окремих видів оборотних засобів.

Нині такі показники не застосовуються. І мабуть певну роль відіграла в цьому та обставина, що окремі економісти даний підхід вважають теоретично невірним [4].

Ми не поділяємо таку думку. Вважаємо, що оскільки авансована вартість послідовно проходить три стадії кругообороту, то очевидно, що швидкість останнього залежатиме від швидкості проходження його окремих ділянок. І якщо визнається теоретично вірним визначення швидкості руху авансованих засобів по всьому циклу, то повинно визнаватися правомірним визначення цього ж і на окремих стадіях.

На *першій і третій* стадіях оборотні засоби приймають функціональну форму обігового капіталу, на *другій* – форму оборотного капіталу. Очевидно, що в такому розрізі доцільно визначати й ефективність функціонування оборотних засобів, тобто швидкість руху оборотного та обігового капіталів. При цьому, для забезпечення зіставності показників необхідно обчислювалувати їх на тій же методичній основі, що й ефективність усієї сукупності оборотних засобів.

Отже, показники ефективності залишаються ті самі. Що стосується первісних даних, то середньорічна величина як оборотного капіталу, так і обігового береться як роздільні складові частини всієї сукупності оборотних засобів, раніше прийнятих для обчислення їх ефективності.

Дещо складніша ситуація з річним оборотом. У даному випадку його не можна поділити на частини, що припадають на оборотний і обіговий капітали. Тому річний оборот визначається, виходячи зі сфери обслуговування кожним видом оборотних засобів своєї стадії.

Це означає, що оскільки оборотний капітал функціонує на виробничій стадії, то й ефективність його функціонування має визначатися тим, як він обслуговує дану стадію. У конкретній формі це виявляється швидкістю руху авансованої вартості на даному етапі.

Після закінчення виробничого процесу авансована вартість продовжує свій рух у функціональній формі обігового капіталу. Тобто, для оборотного капіталу кругооборот завершився. Для сільськогосподарського виробництва таким моментом завершення буде одержання продукції.

Отже, річний оборот оборотного капіталу для сільськогосподарських підприємств на

виробничій стадії дорівнюватиме споживанню предметів праці до моменту одержання готової продукції. Визначається він за допомогою вирахування з усіх витрат на виробництво продукції (виробнича собівартість) витрат на оплату праці, відрахувань до централізованих фондів соціального страхування, амортизаційних відрахувань, послуг сторонніх організацій, страхових платежів.

Знаючи річний оборот (Op) і середньорічну вартість оборотного капіталу (V), визначається їхня оборотність за формулою, аналогічною оборотності оборотних засобів, а саме:

$$K_{ок} = \frac{Op}{V}.$$

Ефективність функціонування обігового капіталу ($K_{об.к}$) визначається таким же чином. Тільки за початкову базу для обчислення оборотності крім середньорічної їх наявності (V) береться виручка від реалізації (P):

$$K_{об.к} = \frac{P}{V}.$$

Вважаємо такий підхід правомірним тому, що обіговий капітал за своєю суттю зв'язаний та обслуговує головним чином процес реалізації. І чим при меншій його наявності він здійснюватиметься, тим ефективніше, за інших рівних умов, функціонуватиме обіговий капітал.

Переваги відособленого визначення ефективності функціонування оборотного і обігового капіталів, крім вище зазначеного, виражаються ще й у тому, що при такому підході з'являється можливість визначення ефективності функціонування оборотного капіталу з більшою деталізацією: у розрізі класифікаційних груп, окремих видів виробничих запасів. Зокрема, по виробничих запасах у сільськогосподарських підприємствах після визначення оборотності по всьому оборотному капіталу можна визначати ефективність використання виробничих запасів із поділом їх на запаси сільськогосподарського і запаси промислового виробництва, а потім по кожному виду оборотних засобів:

$$K_{oi} = \frac{Op_i}{V_i},$$

де K_{oi} – коефіцієнт обертання i -го виду оборотних засобів;

О p_i – річний оборот i -го виду оборотних засобів.

Висновки. Обґрунтовано критерій ефективності функціонування оборотних засобів і обіговість як його вираз. У зв'язку з цим запропоновано: визначити два показника ефективності – абсолютну і відносну; річний оборот обчислювати за собівартістю реалізованої продукції; при обчисленні відносної ефективності вводити обмеження по запасах сільськогосподарського виробництва; визначити окремо ефективність використання кожного виду оборотних засобів.

Переваги запропонованого порядку визначення ефективності функціонування оборотних засобів проявляються у створенні

стрункої системи оціночних показників ефективності як сукупності оборотних засобів, так і окремих їх елементів, підвищенні достовірності одержаних результатів, внаслідок чого з'являється можливість ґрунтовнішого і глибшого аналізу ефективності оборотних засобів, що створює умови для дієвішого управління всією сукупністю фінансових і матеріальних ресурсів, посилення дії економічних важелів для підвищення їх ефективності.

Дослідження функціонування оборотних засобів у відповідності із запропонованою методологією показало, що прискорення обігу оборотних засобів суттєво впливає на всі сторони ефективності сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Белоусенко Г.Ф. Организация оборотных средств в агропромышленных объединениях. – 1986. – 220 с.
2. Герасимович А.М. Використання оборотних засобів у сільському господарстві / А.М. Герасимович – К.: Урожай, 1970. – 104 с.
3. Денисенко Т.А. К вопросу об исследовании оборотных средств совхозов / Т.А. Денисенко – Минск: Урожай, 1976. – 96 с.
4. Ильчик В.И. Организация оборотных средств совхозов / В.И. Ильчик - Минск: Урожай, 1976. – 96 с.
5. Ковбасюк М.Р. Анализ эффективности оборотных средств предприятия / М.Р. Ковбасюк – Киев – Одесса: Вища школа, 1975. – 126 с.
6. Лисициан Н.С. Оборотные средства в системе воспроизводственных процессов / Н.С. Лисициан – М.: Наука, 1986. – 288 с.
7. Маркс К. Капитал. Т. 1 / К. Маркс. – Процесс производства капитала. – М. Политиздат, 1970.
8. Мусияка Ю.Г. и др. Оборотные средства колхозов. – К.: Урожай, 1980. – 132 с.
9. Немчинов П.П. Об исчислении оборачиваемости оборотных средств / П.П. Немчинов // Учет и финансы в колхозах и совхозах. – 1965. – № 2. – С. 16-20.
10. Осадец С.С. Об анализе эффективности использования оборотных средств в колхозах / С.С. Осадец // Проблемы совершенствования финансов в колхозах и совхозах. – К.: Урожай, 1973. – С. 124-125.
11. Пизенгольц М.З. Оборотные средства колхозов / М.З. Пизенгольц – М.: Экономика. 1968. – 166 с.
12. Полозенко Д.В. О нормировании оборотных средств в колхозах / Д.В. Полозенко, М.Я. Демьяненко // Деньги и кредит. – 1980. – № 6. С. 24-26.
13. Шепотько Л.А. Рентабельность сельскохозяйственного производства и показатели ее измерения / Л.А. Шепотько – К.: Урожай, 1971. – 156 с.
14. Ющенко В.А. Экономика агропромышленного комплекса / В.А. Ющенко // Деньги и кредит. – 1985. – № 1. – С. 51-59.
15. Ulrich Koester. Grundzuge der Landwirtschaftlichen Marktlehre / Ulrich Koester. Munchen: Verlag Franz Vahlen GmbH. – 2010. – 486 s.

Стаття надійшла до редакції 29.03.2012 р.

*

*В.К. РУДИК, кандидат економічних наук, доцент,
директор Інституту бізнесу і фінансів
Подільського державного аграрно-технічного університету*

Стратегічні засади розвитку системи пенсійного страхування в Україні

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку нашої країни склалася досить непроста ситуація у функціонуванні вітчизняної пенсійної системи. Уряд країни та всі державні фінансові інститути у сфері пенсійного забезпечення вже упродовж тривалого періоду піддаються ризикам невиконання своїх зобов'язань перед громадянами пенсійного віку. Фінансова криза в суспільстві тільки поглибила існуючі проблеми пенсійного забезпечення громадян і показала, що діюча солідарна пенсійна система самостійно не в змозі їх розв'язати. Зростаюче фінансове навантаження на солідарний рівень національної пенсійної системи зумовило уряд проводити пенсійну реформу.

Варто зазначити, що реалізації пенсійної реформи притаманна ознака довгостроковості, яка вимагає проведення її коригування на кожному етапі розвитку українського суспільства. Ті завдання, цілі реформування національної пенсійної системи, сформовані раніше, не були повністю реалізовані та не відповідають реаліям сьогодення. Прояв демографічних, економічних, соціальних чинників, а також фінансової кризи вимагає формування нової стратегії розвитку системи пенсійного страхування, яка б будувалася на взаємозв'язку даної системи з іншими сферами суспільних відносин, враховувала системний підхід при формуванні національної пенсійної моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню питань реформування пенсійної системи, розвитку її основних складових присвятили свої наукові праці вітчизняні та зарубіжні вчені. Серед них необхідно відзначити Б. Надточія [10], В. Яценко [2,

21], Е. Лібанову [14], В. Федоренко [20], С. Онишка [11], О. Ковалю [4, 5], Л. Ткаченко [19], С. Лондар [7], В. Башко [7]. Серед зарубіжних фахівців, які приділяли увагу дослідженню проблем формування і становлення вітчизняної пенсійної системи треба відзначити Г. МакТаггарта [9], М. Вінера [2, 21], М. Свенчіцкі [19] й Р. Вона [2], Е. Джеймс [22], С. Брукса [22]. Їхні експертні оцінки є корисними і сприяли розробці заходів щодо реформування у сфері пенсійного забезпечення нашої країни.

Мета статті – оцінка сучасного стану пенсійної системи України в умовах фінансової кризи, характеристика нових підходів до формування стратегії подальшого розвитку системи пенсійного страхування, визначення її основних напрямів на найближчу перспективу.

Виклад основних результатів дослідження. Питання пенсійного забезпечення громадян пенсійного віку все гостріше постає в суспільстві в зв'язку із проявом фінансової кризи. Дослідження науковців у даній сфері, статистичні дані відповідних державних спеціалізованих установ, а також діяльність основних фінансових інститутів вітчизняної пенсійної системи вказують на необхідність активізації подальшого реформування її в нашій країні. Оцінка функціонування української пенсійної системи показує зростання її незбалансованості впродовж останніх років. Темпи зростання власних надходжень Пенсійного фонду України значно відстають від темпів росту його видатків. У 2011 році видатки ПФУ більше ніж у півтора раза перевищували обсяги власних його надходжень (табл. 1). Якщо порівнювати вартісні показники, то пенсійні витрати основного фінансового інституту вітчизняної солідарної пенсійної системи в 2012 році

перевищили його власні надходження на 71,6 млрд грн. Це говорить про те, що фінансові ресурси Пенсійного фонду України на даний період забезпечували тільки 66% загальної суми пенсійних видатків. Така незбалансованість дохідної й видаткової час-

тин Пенсійного фонду України призвела до збільшення його дефіциту до 71,7 млрд грн [13]. За п'ять років його величина зросла майже у три рази, а по відношенню до ВВП вона становить 5,5%.

1. Оцінка збалансованості вітчизняної пенсійної системи у 2007–2011 роках

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	Відношення 2011р.до 2007 р., %	Відхилення 2011 р. до 2007 р.(+,-)
Видатки ПФУ – всього, млрд грн	99,9	147,9	165,7	191,3	210,7	у 2,1 рази	+110,8
Власні надходження, млрд грн	75,5	101,9	99,8	119,3	139,1	184,2	+ 63,6
Дефіцит бюджету ПФУ, млрд грн	24,4	46,0	65,9	72,1	71,7	у 2,9 рази	+ 47,3
у % ВВП	3,4	4,9	7,2	6,7	5,5	-	+ 2,1
Відношення власних надхо- джень до пенсійних видат- ків, %	75,5	68,8	60,2	62,3	66,0	-	- 9,5

Джерело: Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. – [http // www.pfu.gov.ua/control/uk/index](http://www.pfu.gov.ua/control/uk/index).

Відповідно до вітчизняного пенсійного законодавства дефіцит Пенсійного фонду України покривається за рахунок коштів Державного бюджету України. Як показав вище проведений аналіз, ця сума фінансових ресурсів є достатньо відчутною для нього. Відволікання коштів із державного бюджету у сферу пенсійного забезпечення ставить під загрозу фінансування в повному обсязі інших бюджетних статей. Тому дана проблема є актуальною для всього українського суспільства і її необхідно розв'язувати спільно.

Потреба в активізації реформування пенсійної системи в Україні стає одним із найпріоритетніших завдань у країні, на виконання якого повинні бути направлені зусилля як держави, роботодавців, так і самих громадян. Першочерговим кроком в його реалізації має стати формування загальної стратегії розвитку системи пенсійного страхування, яка покладена в основу побудови вітчизняної пенсійної моделі.

Розробляючи її, передусім необхідно змінити стереотипи щодо сучасної пенсійної системи. Її сприйняття має бути в комплексі з розвитком економічної, соціальної, фінансової, правової сфер суспільства, визначення відповідного місця та ролі у фінансовій системі держави. Сучасні дослідники в даній сфері вважають, що оптимальну національну пенсійну систему можна побудувати тільки за умови системної узгодженості між

основними сферами суспільних відносин й інтеграції її до діючої загальнодержавної суспільної системи [18, с. 14-15; 11, с. 252].

Сучасні тенденції еволюції соціально-економічних систем європейських країн, у тому числі й України, показують, що ігноруючи об'єктивні економічні закони, усі вони в питаннях механізмів, цілей, меж державного втручання у пенсійній сфері останнім часом спиралися на пріоритети соціального ефекту над економічною доцільністю, що спричинила до економічних перекосів, порушення макроекономічної рівноваги. Особливо це стало відчутно під час прояву загальносвітової фінансової кризи, яка призвела до зменшення фінансових ресурсів у більшості секторів економіки держави.

У наукових колах все більше поширюється думка, що в сучасних умовах домінантою модернізації української соціально-економічної політики має стати перехід від «держави-мецената» до «держави-інвестора» [3, с. 57]. Вони вважають, і автор підтримує їх, що в пенсійній сфері функції державної участі мають розглядатися та проявлятися на основі економічного зростання, а не з позицій досягнення соціального ефекту й тимчасового поліпшення добробуту населення будь-якою ціною. А саме це спостерігалось упродовж останніх років у сфері пенсійного забезпечення й призвело до того, що держава вже не спроможна за-

безпечувати економічне зростання виключно через стимулювання попиту на засадах соціального попুলізму.

Тому стратегія розвитку національної пенсійної системи повинна передбачати врахування і поєднання двох її основних складових – соціальної та економічної. При цьому розвиток соціальної компоненти повинен повною мірою залежати від стану розвитку й можливостей економічної. Довгостроковий характер функціонування пенсійної сфери і використання пенсійних активів її учасників має дати поштовх розвитку різноманітних інвестиційних інститутів, появи нових продуктів на фондовому ринку, створенню механізмів, які б перетворювали державні витрати на інвестиції. Роль держави повинна бути ключовою у формуванні такої стратегії, яка б могла поєднувати і задовольняти інтереси конкретної особи, суспільства в цілому, роботодавців, а також її самої як носія влади та інституту управління.

Місія пенсійної системи для сучасного суспільства полягає в досягненні високого рівня життя пенсіонерів через використання фінансових ресурсів трьох її основних рівнів. Реалії у сфері пенсійного забезпечення показують, що солідарна пенсійна система і недержавне пенсійне забезпечення не можуть повною мірою достатньо профінансувати пенсіонерів навіть на нинішньому рівні, який набагато нижчий за міжнародні соціальні стандарти. У зв'язку з цим у досить великих розмірах відволікаються кошти з державного бюджету, які покривають дефіцит бюджету Пенсійного фонду України.

Сформовані державні програми, які розраховані на найближчу перспективу, щодо розвитку пенсійної системи країни передбачають, в основному, соціальну спрямованість проведення пенсійної реформи, пріоритетність у ній соціальної функції [17]. Як показує досвід розвинутих країн світу, поряд із соціальною складовою пенсійної системи необхідно враховувати і використовувати її економічну складову. Це пов'язано з тим, що для більшості країн світу характерним є високий рівень демографічного навантаження на працююче населення й необхідність диверсифікації механізмів пенсійного забезпечення. Дані процеси є характерними

і для України, а тому підтверджується висновок, що «солідарна система може виявитися нездатною фінансувати все більшу кількість пенсіонерів коштами все меншої кількості працюючих» [8]. У зв'язку з цим обов'язковим є використання економічної складової пенсійної системи, яка за значимістю та пріоритетністю повинна бути на одному рівні із соціальною складовою.

Усі заінтересовані сторони, а також суб'єкти пенсійних відносин повинні усвідомити, що в умовах функціонування ринкової економіки зміст економічної функції пенсійної системи відображає не тільки збереження обсягів пенсійних коштів на накопичувальних пенсійних рахунках, але і їхнє збільшення шляхом ефективної трансформації в інвестиції як реального джерела майбутніх пенсійних виплат. Фінансовий потенціал накопичувальних пенсійних систем у більшості країн світу, який активно залучається на світовий фондовий ринок, нині має найбільшу частку серед усіх фінансових ресурсів, що використовуються на ньому. За даними фінансових аналітиків понад 30% вартості глобальних інвестиційних активів небанківських фінансових установ охоплюють недержавні пенсійні фонди. Якщо аналізувати інвестування глобальних пенсійних накопичень у світову економіку, то із загального обсягу понад 80% їх акумулюється в різноманітні інвестиційні продукти [20, с. 89-98]. Дані цифри підтверджують, що світова накопичувальна пенсійна система є одним із основних інвесторів на фондовому ринку.

Експерти, які досліджують питання запровадження другого рівня пенсійної системи в нашій країні, вважають, що саме в накопичувальних пенсійних програмах повинна найбільше проявити себе економічна компонента. Якщо соціальна складова призначена для додаткового державного пенсійного забезпечення учасників накопичувальних пенсійних програм, то економічна має сприяти накопиченню, збереженню та множенню страхових пенсійних внесків через можливість їх розміщення у різноманітні інвестиційні продукти національного і міжнародного фондового ринку. Крім того, на їхню думку, економічний чинник другого

рівня спрямований на стимулювання розвитку національної економіки й він дає можливість ефективно управляти пенсійними активами обов'язкової накопичувальної пенсійної системи.

А.В. Федоренко вважає, і його підтримують більшість вітчизняних фінансистів, що другий рівень національної пенсійної системи є довгостроковим стратегічним проектом, розрахованим на майбутнє. Водночас він зазначає, що без його негайного запровадження неможливо провести повноцінну пенсійну реформу, змістом якої є формування трирівневої пенсійної системи [20, с. 91].

За розрахунками однієї із груп фінансових експертів видно, що якби обов'язкова накопичувальна пенсійна система була запроваджена вже у 2013 році, то фінансові надходження від сплати страхових пенсійних внесків до неї становили б у першому році 4,2 млрд грн (табл. 2). Це показує, на-

скільки потужним може бути фінансовий потенціал другого рівня, і найголовніше, що його економічна складова буде задіяна із самого початку функціонування обов'язкової накопичувальної системи.

Формуючи достатньо потужну фінансову базу, одним із ключових завдань накопичувальної пенсійної системи другого рівня є ефективне її використання в умовах ринкової економіки і захист пенсійних активів від можливих проявів різноманітних фінансових ризиків. Враховуючи, що використання фінансових ресурсів другого рівня має довгостроковий характер, ще одним важливим напрямом у формуванні стратегії розвитку системи пенсійного страхування є активізація перетворень в інституційній та нормативно-правовій базі функціонування фондового ринку країни, визначення інструментів і напрямів інвестування пенсійних активів.

2. Фінансовий потенціал загальнообов'язкового накопичувального пенсійного страхування

Рік	Ставка внеску, %	Кількість учасників, осіб	Середньомісячна зарплата, грн	Сума внесків за місяць, млрд грн	Сума внесків за рік, млрд грн
2013	2	7 031 057	2500	0,352	4,2
2014	3	7 411 114	2675	0,595	7,1
2015	4	7 791 171	2862	0,892	10,7
2016	5	8 076 214	3083	1,236	14,8
2017	6	8 361 257	3277	1,643	19,7
2018	7	8 656 360	3506	2,124	25,5

Джерело: Аналіз пропонуваної обов'язкової накопичувальної системи// Проект розвитку фінансового сектору/USAID. – Лютий 2011. – С. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/fijes/pillar2paper_feb2011_ua.pdf.

Фінансовий ринок України, особливо його основна складова – фондовий ринок, мають бути підготовлені в організаційному, інституційному, правовому аспектах до співпраці з обов'язковою накопичувальною пенсійною системою. Його фінансові інститути повинні мати у своєму розпорядженні набір різноманітних інвестиційних продуктів, які можна буде пропонувати учасникам другого рівня для формування своїх інвестиційних портфелів. При вивченні даного питання, на думку українських фінансистів, головним пріоритетом має бути формування такого механізму інвестування коштів накопичувальної системи, який би максимально стимулював їх використання через надійні

фінансові інструменти реального сектору економіки [4, с. 103–104].

Важливе місце при розробці стратегії подальшого розвитку системи пенсійного страхування повинна займати система захисту пенсійних активів як другого, так і третього рівнів національної пенсійної системи. Для розв'язання цієї проблеми ключова роль відводиться державі, яка на початковому етапі функціонування обов'язкової накопичувальної пенсійної системи повинна виступити гарантом такого захисту і через свої спеціалізовані фінансові інститути регулюватиме фінансові відносини в даній сфері, створить оптимальне правове поле для всіх суб'єктів системи пенсійного страхування,

затвердить відповідні «правила гри» щодо інвестиційної діяльності в цій сфері. У новому пенсійному законодавстві держава зробила спробу забезпечити гарантії такого захисту [16]. На найближчу перспективу необхідно удосконалювати правову базу у сфері пенсійного законодавства. Важливим кроком у цьому напрямі була б розробка і прийняття Пенсійного кодексу України, який би уможливив ефективніше здійснювати правове регулювання вітчизняної пенсійної системи.

Висновки. Підсумовуючи викладене слід зазначити, що становлення вітчизняної пенсійної системи проходить досить непростий шлях. У руслі ринкових трансформацій вона почала формуватися ще у 90-х роках ХХ ст. Саме в той період на законодавчому рівні було задекларовано, що українська пенсійна модель формуватиметься із трьох рівнів. В основу її побудови були закладені принципи пенсійного страхування, які, як показав світовий досвід, є найбільш прийнятними в умовах функціонування ринкової економіки.

Усі попередні етапи проведення пенсійної реформи не повністю реалізували поставлені завдання щодо створення оптимальної, ефективної національної пенсійної моделі. До того ж фінансова криза, яка проявляється в суспільстві, у цілому значно вплинула й на

сферу пенсійного забезпечення громадян. Вона показала, що в нинішньому стані пенсійна система не може забезпечити підвищення соціальних стандартів пенсіонерів до вимог міжнародних фінансових організацій.

Тому необхідність формування нової стратегії розвитку системи пенсійного страхування в країні є очевидною. У наукових колах вважають, що при її розробці повинні бути застосовані нові підходи, які б урахували системний підхід до побудови української пенсійної системи. По відношенню до неї мають бути змінені стереотипи. Розвиток системи пенсійного страхування має відбуватися в комплексі з розвитком інших основних сфер суспільства, повинна бути системна узгодженість з основними складовими фінансової системи держави.

В основі стратегії щодо розвитку системи пенсійного страхування вбачається практичне функціонування всіх трьох рівнів вітчизняної пенсійної системи, в яких поєднуютимуться два основних компоненти – соціальна й економічна. Пріоритетною при функціонуванні накопичувальної пенсійної системи має стати економічна складова, яка повинна ефективно використати її фінансовий потенціал і направити його на розвиток національної економіки.

Список використаних джерел

1. Аналіз пропонованої обов'язкової накопичувальної системи // Проект розвитку фінансового сектору/USAID. – Лютий 2011. – С. 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pension.kiev.ua/fijes/pillar2paper_feb2011_ua.pdf.
2. Вінер Мітчел. Дискусії навколо пенсійної системи в Україні /М. Вінер, Р. Вон, В. Яценко //Україна: аспекти праці. – 2000. – № 2. – С. 4.
3. Диха М.В. Стратегічне регулювання соціально-економічної сфери: проблеми, цілі, пріоритети / М.В. Диха // Фінанси України. – 2012. – № 7. – С. 57
4. Коваль О.П. Концептуальні засади інвестування пенсійних активів / О.П. Коваль // Фінанси України. – 2011. – №1. – С.101–107.
5. Коваль О.П. Місце і роль загальнообов'язкової накопичувальної складової в багаторівневій пенсійній системі України: антикризовий аспект / О.П. Коваль // Фінанси України. – 2012. – № 6. – С. 89–98.
6. Конституція України. Закон України від 28.06.1996р. №254к/96-ВР// www.rada.gov.ua
7. Лондар С.Л. Вплив фактора старіння населення на збалансованість державних фінансів в Україні / С.Л. Лондар, В.Й. Башко // Фінанси України. – 2012. – № 5. – С. 27–39.
8. Лопачов В.С. Пенсійна проблема в Україні / В.С. Лопачов // www.nbuv.gov.ua.
9. Мак Таггарт Г. Обов'язкова накопичувальна система: чому вона потрібна? Пенсійна реформа в Україні. Загальнообов'язкова накопичувальна система. Бібліотека. Інформаційні матеріали інтернет – сторінки USAID. – Режим доступу: www.pension.kiev.ua.
10. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії / Б. Надточій // Соціальний захист. – 2003. – № 2. – С. 22.
11. Онишко С.В. Потенціал розбудови пенсійної системи в Україні у контексті зниження ризиків державних фінансів / С.В. Онишко // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 3. – С. 246–257.
12. Офіційний веб-сайт Державної служби статистики України. – [http // www.ukrstat.gov.ua](http://www.ukrstat.gov.ua).
13. Офіційний веб-сайт Пенсійного фонду України. – [http // www.pfu.gov.ua/control/uk/index](http://www.pfu.gov.ua/control/uk/index).
14. Пенсійна реформа в Україні: напрямки реалізації (колективна моногр.) / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, 2010. – 270 с.

15. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (із змінами і доповненнями). Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV // www.rada.gov.ua.
16. «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Закон України №3668 –VI від 8.07.2011р. „Голос України” від 13 верес. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)
17. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Програма Президента України від 02.06.2010 // zakon1.rada.gov.ua.
18. Руд Н. Вплив реформування пенсійної системи України на соціально–економічний розвиток суспільства: автореф. дис. ... к.е.н. / Н. Руд. – Донецьк, 2010. – С. 14–15.
19. Свенчіцкі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: Прогноз – 2050 / М. Свенчіцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
20. Федоренко А.В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи / А.В. Федоренко // Фінанси України. – 2011. – № 12. – С. 89–98.
21. Яценко В. Як створити тривісну пенсійну систему в Україні / В. Яценко, М. Вінер // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 2. – С. 20.
22. E. James. The Political Economy of Structural Pension Reform / E. James, S. Brooks. // The Political Economy of Pension Reform. For presentation at World Bank Research Conference. Sep. 14-15, 1999. P.5-16, 29-36. Режим доступу: www.worldbank.org.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2013 р.

*

УДК 330.874:316.663.2

*Н.М. ДАВИДЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Фінансова безпека аграрних підприємств у системі корпоративного управління

Постановка проблеми. Ринкові відносини господарювання супроводжуються зміною організаційно–правових форм власності, швидким зростанням кількості суб'єктів господарювання, появою нових методів управління й посиленням конкуренції між ними. З огляду на це варто з'ясувати умови, за яких можливий стабільний та ефективний розвиток аграрних підприємств, адже їхня фінансова безпека безпосередньо пов'язана з продовольчою безпекою країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.С. Соснін і П.Я. Пригунов стверджують, що економічне благополуччя й могутність будь-якого підприємства тримається на трьох китах – розвитку, безпеці та прибутку [14], тому забезпечення безпеки в сучасних умовах – першочергова проблема для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, виду діяльності й рівня розвитку.

Нестійкий фінансовий стан аграрних підприємств є причиною їх неплатоспроможності, погіршення фінансових показників, що приводить до незапланованих втрат і недосягнення необхідного рівня прибутковості.

Мета статті – розкриття підходів до сутності фінансової безпеки аграрних корпорацій та з'ясування місця фінансової безпеки аграрних підприємств у системі корпоративного управління.

Виклад основних результатів дослідження. Безпека підприємства – це сукупність правових, економічних і виробничих відносин, також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, що характеризують здатність підприємства стабільно функціонувати й збільшувати прибуток [11].

Завдання безпеки реалізуються за окремими напрямками захисту діяльності підприємства, визначаються специфікою його діяльності та загрозами внутрішнього й зовнішнього середовища [7].

© Н.М. Давиденко, 2013

15. «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (із змінами і доповненнями). Закон України від 9 лип. 2003 р. № 1058-IV // www.rada.gov.ua.
16. «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи». Закон України №3668 –VI від 8.07.2011р. „Голос України” від 13 верес. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http:// zakon.rada.gov.ua](http://zakon.rada.gov.ua)
17. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава»: Програма Президента України від 02.06.2010 // zakon1.rada.gov.ua.
18. Руд Н. Вплив реформування пенсійної системи України на соціально–економічний розвиток суспільства: автореф. дис. ... к.е.н. / Н. Руд. – Донецьк, 2010. – С. 14–15.
19. Свенчіцкі М. Демографічні та фінансові передумови пенсійної реформи в Україні: Прогноз – 2050 / М. Свенчіцкі, Л. Ткаченко, І. Чапко. – К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2010. – 72 с.
20. Федоренко А.В. Економічна складова накопичувальної пенсійної системи / А.В. Федоренко // Фінанси України. – 2011. – № 12. – С. 89–98.
21. Яценко В. Як створити тривісну пенсійну систему в Україні / В. Яценко, М. Вінер // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 2. – С. 20.
22. E. James. The Political Economy of Structural Pension Reform / E. James, S. Brooks. // The Political Economy of Pension Reform. For presentation at World Bank Research Conference. Sep. 14-15, 1999. P.5-16, 29-36. Режим доступу: www.worldbank.org.

Стаття надійшла до редакції 23.01.2013 р.

*

УДК 330.874:316.663.2

*Н.М. ДАВИДЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Фінансова безпека аграрних підприємств у системі корпоративного управління

Постановка проблеми. Ринкові відносини господарювання супроводжуються зміною організаційно–правових форм власності, швидким зростанням кількості суб'єктів господарювання, появою нових методів управління й посиленням конкуренції між ними. З огляду на це варто з'ясувати умови, за яких можливий стабільний та ефективний розвиток аграрних підприємств, адже їхня фінансова безпека безпосередньо пов'язана з продовольчою безпекою країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. А.С. Соснін і П.Я. Пригунов стверджують, що економічне благополуччя й могутність будь-якого підприємства тримається на трьох китах – розвитку, безпеці та прибутку [14], тому забезпечення безпеки в сучасних умовах – першочергова проблема для всіх суб'єктів господарювання незалежно від форм власності, виду діяльності й рівня розвитку.

Нестійкий фінансовий стан аграрних підприємств є причиною їх неплатоспроможності, погіршення фінансових показників, що приводить до незапланованих втрат і недосягнення необхідного рівня прибутковості.

Мета статті – розкриття підходів до сутності фінансової безпеки аграрних корпорацій та з'ясування місця фінансової безпеки аграрних підприємств у системі корпоративного управління.

Виклад основних результатів дослідження. Безпека підприємства – це сукупність правових, економічних і виробничих відносин, також матеріальних, інтелектуальних та інформаційних ресурсів, що характеризують здатність підприємства стабільно функціонувати й збільшувати прибуток [11].

Завдання безпеки реалізуються за окремими напрямками захисту діяльності підприємства, визначаються специфікою його діяльності та загрозами внутрішнього й зовнішнього середовища [7].

Система безпеки аграрного підприємства покликана виконувати певні функції, зокрема: планування та прогнозування, виявлення, запобігання, ослаблення небезпек і загроз; забезпечення захищеності інтересів підприємства та його персоналу, збереження його майна, створення сприятливого конкурентного середовища.

Підприємства лише тоді знаходяться в належному стані фінансової безпеки, якщо їхні фінансові інтереси певною мірою узгоджено з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища: споживачами, постачальниками, конкурентами, інвесторами. При цьому досить правомірно пов'язується рівень фінансової безпеки аграрних підприємств із рівнем забезпеченості фінансовими ресурсами операційної, інвестиційної та фінансової діяльності.

Аналіз літературних джерел показує, що в економічній теорії фінансову безпеку розглядають: як одну із складових економічної безпеки; як самостійний об'єкт управління.

Серед науковців, які розглядають фінансову безпеку як стан захищеності інтересів підприємства, є Г.В. Вознюк [9], К.С. Горячева [6], А.Г. Загородній [9], О. Кириченко [12].

До авторів, які вбачають фінансову безпеку як стан ефективного використання ресурсів підприємства, належать І.А. Александров [1], Н.В. Ващенко [7], Г. Голухов [5], Л.І. Донець [7], Л.Г. Мельник [8], В.І. Мунтіян [10], Е.А. Орлова [1], Н.Й. Реверчук [13], Д. Рейхарт [5], А.В. Половян [1], Ю. Шиленко [5] та ін.

Поняття «фінансова безпека» є синтезованим, інтегруючим у собі важливі характеристики категорій «економічна безпека підприємства» й «фінанси підприємства», які досить детально розглядаються в сучасній літературі, що дає змогу використовувати їх теоретичну основу і методологічний апарат під час дослідження важливих змістовних характеристик поняття «фінансова безпека підприємства» як об'єкта управління.

І.А. Бланк виділяє такі істотні характеристики поняття «фінансова безпека підприємства»: 1) як основа елемента системи його економічної безпеки; 2) як базове значення

рівня і структури фінансового потенціалу підприємства в забезпеченні цілей його економічного розвитку. Ця роль визначається тим, що: фінансова діяльність дає змогу реалізувати економічну стратегію підприємства; операції, пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства, мають стабільний характер, тобто здійснюються постійно; фінансова діяльність має важливе значення в забезпеченні стабілізації економічного розвитку підприємства загалом; ризики, які пов'язані з фінансовою діяльністю підприємства (фінансові ризики), за своїми негативними наслідками належать до категорії найбільш небезпечних [3].

Вказуючи на роль фінансових інтересів у системі фінансової безпеки І. Бланк зазначає, що фінансові інтереси визначають основу її побудови, формують напрями розвитку фінансової діяльності та найбільш впливові стимули щодо активізації й підвищення ефективності фінансової діяльності підприємства. На його думку, система забезпечення фінансової безпеки підприємства визначається пріоритетними фінансовими інтересами, саме які потребують захисту.

Такий підхід щодо ролі пріоритетних фінансових інтересів у системі фінансової безпеки підприємства розвиває К. Горячева, яка вважає основним фінансовим інтересом підприємства одержання прибутку [6]. На її думку, саме за цим показником можна будувати всю систему забезпечення фінансової безпеки підприємства. Такий погляд поділяє й Б. Вишнівська, яка вважає головною метою підприємницької діяльності одержання максимальних доходів при мінімальних втратах капіталу в умовах конкурентної боротьби [4].

Крім того, фінансова безпека є системою кількісних і якісних параметрів фінансового стану підприємства, що в комплексі відображає рівень його фінансової захищеності. У цій характеристиці поняття «фінансова безпека підприємства» можна виділити наступні складові: фінансова безпека виражає визначений аспект його фінансового стану, що відображає той чи інший рівень його фінансової захищеності; фінансовий стан підприємства, що характеризує його фінансову

безпеку, відображається визначеною сукупністю параметрів; параметри системи фінансової безпеки підприємства потребують чіткої якісної й кількісної детермінації.

Л.І. Донець, Н.В. Ващенко дають таке визначення: „Фінансова безпека підприємства – це стан найбільш ефективного його використання корпоративних ресурсів, відображеного в оптимальних значеннях фінансових показників прибутковості й рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і оборотних засобів підприємства, структури його капіталу, норм дивідендних виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технологічного та фінансового розвитку» [7].

В.І. Мунтіян зазначає: „Фінансова безпека підприємства – стан найбільш ефективного використання його корпоративних ресурсів, відображеного в оптимальних значеннях фінансових показників прибутковості та рентабельності бізнесу, якості управління, використання основних і обігових фондів підприємства, структури його капіталу, норм дивідендних виплат за цінними паперами, також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану підприємства і перспектив його технічного та фінансового розвитку” [10].

О.В. Ареф'єва зазначає, що стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів підприємства виражається в максималізації прибутку та підвищенні рентабельності діяльності підприємства, якості використаних основних і оборотних активів, структури капіталу [2].

Фінансова безпека корпорацій в АПК – це стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від різноманітних внутрішніх та зовнішніх загроз, який гарантує найефективніше використання корпоративних ресурсів підприємства для забезпечення стабільного функціонування й динамічного розвитку.

З метою проведення ґрунтового дослідження сутності фінансової безпеки аграрних корпорацій ми пропонуємо власне бачення даної дефініції. Зокрема, фінансова безпека розвитку системи корпоративного управління – це ефективне використання корпоративних ресурсів підприємством через сегмент цивілізованого ринку цінних паперів.

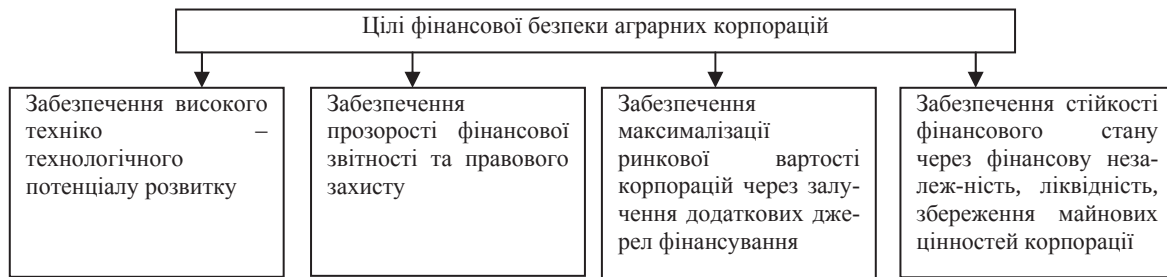
З огляду на це розглядати сутність поняття фінансової безпеки корпорацій в АПК та її особливостей не можна без чіткого з'ясування ролі фінансової безпеки для стратегічного розвитку. Тим більше, що фінансова безпека корпорацій – необхідна ланка в механізмі господарювання будь-якого підприємства, від рівня та тривалого існування якої безпосередньо залежить розвиток підприємства у перспективі.

На фінансову безпеку аграрних корпорацій впливають певні фактори, зокрема: диверсифікованість бізнесу; оптимальна структура капіталу; високий рівень капіталізації; врахування ризиків сільськогосподарської діяльності, сезонності виробництва та мінімізація негативних наслідків.

У сучасних умовах господарювання необхідне забезпечення фінансової безпеки корпорацій в АПК, яке ґрунтується на чітко визначених методологічних положеннях наукової теорії безпеки (унікальність; самостійність, комплексність; дієвість та ефективність економічної безпеки). У межах цих положень мають бути визначені цілі, завдання й основні функції фінансової безпеки підприємств.

Головною метою фінансової безпеки корпорацій в АПК є стійке й максимально ефективно забезпечення високого потенціалу розвитку і максималізація ринкової вартості та зростання капіталізації підприємства в майбутньому.

Для досягнення мети фінансової безпеки корпоративних підприємств в АПК, на нашу думку, необхідно виділити такі основні цілі (рис.).

Основні цілі фінансової безпеки аграрних корпорацій*

*Складено автором.

Зростання вартості підприємства є, з одного боку, показником успішної діяльності підприємства, а з іншого – показником його інвестиційної привабливості, що дає змогу залучати додаткові джерела фінансування для подальшого розвитку на вигідних умовах.

Критерій збільшення вартості підприємства не є суперечливим по відношенню до довгострокових цілей усіх сторін, заінтересованих у його діяльності. Підприємства, які підвищують свою вартість, створюють додаткову вартість для всіх учасників економічного середовища. Як результат, інтереси всіх учасників залежать від здатності підприємства генерувати достатню кількість грошових потоків у довгостроковому періоді, що визначається його конкурентними позиціями. Ринкова вартість підприємства ґрунтується на його вмінні створювати конкурентні переваги й збільшувати доходи та є єдиним показником, здатним враховувати майбутні конкурентні переваги підприємства. Якщо не використовувати цей показник як критерій прийняття управлінських рішень, то в короткостроковому періоді вигоди робітників, менеджерів, держави, покупців, постачальників можуть зростати (за рахунок підвищення заробітної плати, податків, зростання чи зниження цін), але на сучасних ринках таке неефективне використання коштів не може існувати довго і підприємства неминуче зіткнуться з впливом капіталу в майбутньому.

Головною ідеєю управління з метою збільшення вартості акціонерного капіталу є усвідомлення керівництвом зобов'язань щодо обґрунтування своїх інвестиційних, фінансових та виробничих рішень на економічній основі, тобто з урахуванням концепції

зміни вартості грошей у часі, й управління всіма наявними ресурсами таким чином, щоб забезпечити найвищий економічний ефект. Це, в свою чергу, приведе до збільшення вартості власного капіталу підприємства, зміцнення його становища на ринку та позитивно вплине на фінансову безпеку аграрної корпорації. Тобто фінанси є каналом проникнення, що уможливорює контролювати підприємство ззовні. Зовнішній контроль швидко поширюється на всі сторони економічної діяльності суб'єктів господарювання. І чим більше у них можливостей контролювати фінансові відносини, тим з більшою впевненістю можна говорити про їхню економічну й фінансову перевагу: конкурентів можна закрити, поглинути чи диктувати свої вигідні умови діловим партнерам.

Власники, які інвестують у підприємство свій капітал, тобто забезпечують фінансову основу його створення та функціонування, заінтересовані в тому, щоб воно ефективно працювало й зростала його ринкова вартість. Останнє, на наш погляд, є пріоритетним фінансовим інтересом будь-якого господарюючого суб'єкта.

Висновки. Як свідчать результати дослідження, з одного боку, фінансові інтереси підприємства є орієнтиром його розвитку, а з іншого – вони відбивають характер його економічних відносин та потребу підприємства у безпечному й перспективному розвитку в нестабільному зовнішньому середовищі. Разом із тим встановлення рівня якісних і кількісних параметрів захищеності фінансових інтересів повинно відповідати системі визначальних принципів здійснення фінансової діяльності підприємства. При цьому процес здійснення фінансової діяльності ґрунтується на менталітеті керівництва

підприємства та фінансових менеджерів і характеризується системою засадничих принципів фінансування. Керуючись обраними принципами здійснення фінансової діяльності, підприємство самостійно обирає

тип формування системи фінансової безпеки та визначає якісні та кількісні параметри захищеності своїх фінансових інтересів.

Список використаних джерел

1. *Александров И.А.* Оценка финансовой безопасности промышленного предприятия / И.А. Александров, Е.А. Орлова, А.В. Половян // *Наукові праці Дон НТУ*. – 2002. – № 46. – С. 12–19.
2. *Ареф'єва О.В.* Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки / О.В. Ареф'єва // *Актуальні проблеми економіки*. – 2009. – №1. – С.98–103.
3. *Бланк И. А.* Управление финансовой безопасностью предприятия / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
4. *Вишнівська Б.* Методи мінімізації фінансових ризиків / Б. Вишнівська // *Економіст*. – 2007. – № 6. – С. 58–59.
5. *Голухов Г.* Управління фінансовою безпекою підприємства в процесі його реструктуризації / Г. Голухов, Д. Рейхарт, Ю. Шиленко // *Проблеми науки*. – 2008. – № 9. – С. 19–23.
6. *Горячева К.С.* Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки підприємства / К. С. Горячева // *Актуальні проблеми економіки*. – 2003. – № 9(27). – С. 43–49.
7. *Донець Л.І.* Економічна безпека підприємства / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: ЦУЛ, 2008. – 240 с.
8. *Економіка підприємства* / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л.Г. Мельника. – Суми: ВТД „Університетська книга”, 2004. – 648 с.
9. *Загородній А.Г.* Фінансово-економічний словник / А.Г. Загородній, Г.В. Вознюк. – К., 2007. – С. 10.
10. *Мунтіян В.І.* Економічна безпека України. / В.І. Мунтіян. – К.: КВІЦ, 1999. – 464 с.
11. *Папехин Р.С.* Индикаторы финансовой безопасности предприятий / Р. С. Папехин. – Волгоград: Волгоградское научн. изд-во, 2007. – 16 с.
12. *Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання: моногр.* / О.А. Кириченко, В.С. Сідак [та ін.]. – К.: Університет „Крок”, 2008. – 404 с.
13. *Реверчук Н.Й.* Управління економічною безпекою підприємницьких структур: моногр. / Н.Й. Реверчук. – Львів: ЛБІНБУ, 2004. – 176 с.
14. *Соснин А.С.* Менеджмент безопасности предпринимательства: учеб. пособие / А.С. Соснин, П.Я. Прыгунов // *Государство, регион, предприятие, личность*; под ред. Е.А. Олейникова. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 560 с.
15. *Crockett A.* The Theory and Practice of Financial Stability // *Newsletter Issue. Global Economic Institutions*. 1997. № 6 [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.cepr.org/gei/6rep2.htm>.
16. *Safeguarding financial stability: theory and practice* / Garry J. Schinasi — Washington, D.C.: International Monetary Fund, 2005.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013 р.

* * *

УДК 621.313.1

*О.П. СКОРУК, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний аграрний університет*

Перспективи розвитку відновлювальної енергетики в Україні

Постановка проблеми. В умовах існуючої енергетичної залежності актуальнішим питанням постає розгляд перспектив відновлювальної енергетики. Україна – держава зі значним потенціалом для розвитку даної галузі, але частка ВДЕ в енергетичному балансі країни становить лише 2,7%, що зумовлює важливість розгляду проблем і перспектив її розвитку. Варто відзначити, що нині ВДЕ – не альтернатива, а доповнення до традиційної енергетики. Проте дана тенденція не повинна зберігатися й надалі, адже розвиток ВДЕ дасть змогу зменшити енергетичну залежність України. Проблема запровадження й ефективного використання відновлювальних енергоресурсів у світі нині визначена однією з найактуальніших і потребує досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку відновлювальної енергетики в Україні присвячено чимало праць учених, серед яких можна виділити Г. Г. Гелетуху [3], В. Я. Месель-Веселяка [7], Г. М. Калетніка [5], С.О. Кудрю [6] О. М. Сохацьку [8] та багатьох інших.

Мета статті – дослідження природно-ресурсного потенціалу відновлювальної енергетики України, нормативно-правового забезпечення й державної підтримки для розвитку відновлювальної енергетики.

Виклад основних результатів дослідження. Забезпечення сталого розвитку сільського господарства вимагає радикальних перетворень економічних і енергетичних відносин на основі прискорення науково-технічного прогресу, впровадження іннова-

ційних технологій та соціальної перебудови села. У країнах Європейського Союзу, Америки й Азії значного поширення набувають використання відновлювальних джерел енергії, що пов'язано із різким підвищенням вартості природних нафтопродуктів і газу, а також вугілля. У світовому розрізі енергетичні біоресурси у вигляді сільськогосподарських культур є реальним розв'язанням проблем щодо надійності постачання сировини для промислового виробництва різних видів біологічного палива [1].

Одержання енергії з біомаси знаходить динамічний розвиток у багатьох країнах світу й через те, що інтенсивне зростання ринку відновлюваних джерел енергії має не лише енергетичний, а й екологічний характер. Такий стратегічний напрям використання енергії відповідає умовам сталого розвитку планети та стабільності економічного існування суспільства.

При перерахунку на одиницю енергії вартість біомаси як паливного компонента набагато менша за традиційні енергоресурси. Тому вона є недорогим і легкодоступним місцевим паливом, яке можна ефективно залучати до виробництва теплової та електричної енергії [2].

В Україні є всі передумови й значні можливості, щоб не відставати від світового руху у використанні джерел відновлювальної енергетики. Для цього потрібно негайно здійснити планомірні та широкомасштабні організаційно-технологічні заходи щодо розширення виробництва біомаси та її переробки для одержання біологічних палив. Для України технології виробництва та використання різних видів біопалив (біодизе-

ля, біоетанолу, біогазу, твердого біопалива тощо) набувають важливого економічного значення.

Природно-ресурсний потенціал нашої країни, який є важливим фактором розміщення продуктивних сил, характеризується сприятливими умовами для розвитку біоенергетики. Геополітичне розташування України, її високий земельно-ресурсний потенціал зумовлюють провідну роль земельного фонду як одного з найважливіших ресурсів, що є первинним фактором виробництва і своєрідним фундаментом економічного зростання. Як країна з величезним потенціалом відновлюваних джерел енергії Україна, намагається не відставати від лідерів, розробляє власні програми й плани з ефективного використання енергії. Проте, незважаючи на кілька затверджених програм і стратегій розвитку відновлюваних джерел енергії, на практиці ці програми не реалізуються через відсутність бюджетного фінансування. Тоді як гроші на оплату дорогих традиційних енергоносіїв, передусім імпортованого природного газу, в бюджеті знаходяться. Більше того, для населення та комунальної сфери спостерігається навіть надмірне субсидування внутрішніх цін на природний газ безпосередньо з бюджету. У зв'язку з цим останнім часом серед представників великого бізнесу, чиновників і населення зростає стурбованість проблемою енергозабезпеченості через різке й невпинне зростання ціни на природний газ. Однак, як показує практика, волі окремих заінтересова-

них людей недостатньо для повноцінного розвитку альтернатив «дорогому газу». Для цього потрібна політична воля в масштабі держави, що виявляється в конкретних планах по залученню інвестування в сектор відновлюваних джерел енергії.

Ефективність використання енергії в масштабах держави завжди залежала від ступеня диверсифікації енергетичних ресурсів. Основним традиційним енергоресурсом, що використовується в Україні, є природний газ: його частка в загальному первинному енергобалансі становить 40%. Внутрішнє споживання природного газу в країні вкрай нерівномірно від сектора до сектора. Так, близько 90% споживаного природного газу використовується для теплопостачання населення, промисловості та виробничих процесів. При цьому використання відновлюваних джерел енергії станом на 2011 рік становило 2,7% від загального енергоспоживання, а біомаси – 0,5%. Водночас ціна імпортованого природного газу, а це 65% від усього споживаного газу в Україні, зростає швидкими темпами. Ціна імпортного газу за останні шість років зросла в 6 разів: із \$ 60/1000 м³ у 2005 році до \$ 355/1000 м³ у 2011-му. До кінця 2012 року досягнуто перевищення цінового рівня в \$ 432/1000 м³.

З іншого боку Україна, володіючи величезним потенціалом відновлюваних джерел енергії (за консервативними оцінками 100 млн т у.п.), при повній його реалізації може покрити до 50% первинного внутрішнього енергоспоживання.

1. Споживання природного газу в Україні різними категоріями споживачів*

Категорія споживачів	Споживання природного газу, млрд м ³	Частка загального споживання, %
Промисловість	23,8	41,8
Населення	17,6	30,9
Теплоелектростанції та теплоелектроцентралі	8,3	14,6
Держустанови	0,7	1,2
Виробництво і транспортування природного газу	6,6	11,5
Усього	57,0	100

*Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Документом, що частково доповнює енергетичну стратегію в секторі тепло постачання, є «Концепція національної стратегії теплозабезпечення населених пунктів України до 2030 р.». Пропоновані в документі заходи включають комплексну реконструкцію котелень і мереж теплопостачання, мо-

дернізацію систем обліку виробництва, передачі та споживання теплової енергії, використання ВДЕ (біомаса, біогаз, енергія сонця й вітру). Очікується запровадження програми в два етапи: 2012–2015 та 2016–2030 роки з одночасним доопрацюванням законодавства. Загальна програмна мета –

заміщення природного газу до 30% у 2030 році по відношенню до 2011-го. В абсолютних величинах це 27 500 000 т у.п., що співвідноситься з економічно доцільним потенціалом біомаси в Україні. Головним ризиком тут є відсутність матеріальної заінтересованості місцевих теплоенерго в модернізації їхніх виробничих потужностей.

Дуже важливим документом є й глобальна Програма економічного реформування, затверджена у 2010 році з ініціативи Президента України. Програма передбачає всебічну розбудову та модернізацію соціально-економічної і політичної структури в Україні, особлива увага приділена енергетичному сектору як найбільш морально й технічно

застарілому. Ключовими індикаторами успіху є:

підвищення питомої енергоефективності економіки (кВт·год / ВВП, кВт·год / жителя) не менше, ніж на 20% до кінця 2014 року;

покриття тарифами в ЖКГ економічно обґрунтованих витрат та інвестиційної складової;

зниження споживання природного газу в ЖКГ на 15% до 2014 року.

Необхідно відзначити, самі по собі існуючі в Україні програми (табл. 2) показують, що їхні цілі не узгоджені між собою та мають великі невідповідності в плануванні, що не приведе до вагомого ефекту їх запровадження.

2. Стратегічний план запровадження відновлюваних джерел і біомаси в загальне енергоспоживання, %

Назва	2010 р.	2015 р.	2020 р.	2030 р.
Енергетична стратегія України до 2030 р. (діюча, в редакції 2006 р.):				
ВДЕ	3,7	-	5,6	6
Біомаса	1,3	-	2,6	3
Енергетична стратегія України до 2030 р. (проект, 2011 р.)				
ВДЕ (частка в затвердженій електричній потужності)	-	-	-	10
Державна цільова програма енергоефективності на 2010-2015 рр.	-	10	-	-
Концепція Державної цільової навчально-технічної програми з розвитку ВДЕ до 2030 р.	-	-	-	30
План дій по біомасі (проект, 2010)	0,5	2,5	5	10

Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Отже, треба сформулювати одну програму розвитку сектора біоенергетики, яка б централізувала всі раніше згадані цілі, ґрунтувалася на принципах стійкості, доступності відновлюваних енергетичних ресурсів, була економічно і соціально виправданою. Прикладом такої програми, хоча не для всього сектору ВДЕ, але для важливої її складової – з біомаси, є Національний проєкт «Енергія біомаси», розроблений Інститутом технічної теплофізики НАН України

спільно з приватними українськими компаніями і місцевими консультантами (табл. 3). Його суть полягає в тому, що в усіх попередніх програмах роль біомаси чітко не визначена, а присутні лише цифри по ВДЕ. Але біомаса є основним відновлюваним джерелом як у світі, так і в перспективі в Україні, що підтверджується практикою та неодноразово проведеними розрахунками потенціалу біомаси в Україні [4].

3. Національний проєкт «Енергія біомаси» (затверджений у 2011 р. в рамках Національного проєкту «Енергія природи», 2010)

Суть проєкту	Запровадження біоенергетичного обладнання – котлів, міні-ТЕЦ, міні-електростанцій, біогазових установок загальною потужністю: 9000 МВт + 400 МВт
Стратегічні цілі	Заміщення споживання природного газу до 2020 р. 6 млрд м ³ /рік, до 2030 р. 20 млрд м ³ /рік. Підвищення надійності енергопостачання регіонів. Створення нових робочих місць, особливо в сільській місцевості
Економічна доцільність	Терміни окупності при існуючих тарифах на природний газ: водогрійні котли на біомасі – до 5 років; ТЕЦ на біомасі – до 4 років; міні-ТЕС на біомасі – до 5 років, біогазові установки – до 8 років (без «Зеленого» тарифу). Періоди окупності скоротяться до 3 років після наступного запланованого підвищення внутрішніх цін на газ

Соціальний ефект	Підвищення стабільності та якості постачання теплової й електричної енергії населенню. Поліпшення екологічної ситуації. Створення нових робочих місць – до 20 тис.
Термін реалізації	5-10 років
Загальний обсяг фінансування	20 млрд грн

*Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Національний проект головним чином сфокусований на заміщення природного газу в секторі теплопостачання запровадженням енергетичного обладнання використання біомаси. Основна мета – заміщення природного газу на рівні 20 млрд м³/рік до 2030 року порівняно з 2011 роком. Для її досягнення передбачається застосування економічно доцільніших технологій – соломопаливних, деревопаливних котлів, котлів на лушпинні соняшнику (як побутових, так і промислових), міні-ТЕЦ і біогазових установок. Передбачений обсяг інвестування становить 20 млрд грн. Попередній досвід реалізації програм говорить про те, що ніяка програма не може бути виконана тільки за рахунок державного фінансування. Тому основними факторами, що впливають на вибір технологічних заходів програми, були максимізація економічних показників і мінімізація ризиків для залучення додаткового інвестиційного капіталу. При цьому в разі повної реалізації програми тільки завдяки заміщенню природного газу за його ринковою вартістю, ефект економії становитиме 15 млрд грн на рік до 2020 року і 50 млрд грн на рік після 2020 року [4].

Висновки. Україна має всі можливості й величезний потенціал щодо розвитку сектора біоенергетики. Основними рушійними силами цього процесу є стрімке зростання цін на природний газ і доступність відновлюваних джерел для використання. Для цього відповідно потрібно доопрацювати законодавчу базу, особливо в частині податкових пільг для виробників та споживачів біоенергетичного обладнання, компенсації вартості обладнання населенню, надання «зеленого» тарифу на біогаз і використання біомаси.

Потенціал розвитку відновлювальної енергетики в Україні, безумовно, дуже значний, проте без державної підтримки та стимулювання не досягнемо намічених показників її виробництва й використання. Окрім того, дуже важливим фактором і основною передумовою успіху розвитку галузі є усвідомлення безпосередньо кожною людиною важливості та необхідності розвитку відновлювальної енергетики. Наше майбутнє у наших руках, і лише спільні зусилля кожного стануть основою енергетичної незалежності України.

Список використаних джерел

1. Блюм Я.Б. Новітні технології біоенергоконверсії: моногр. / Я.Б. Блюм, Г.Г. Гелетука, І.П. Григорюк та ін. – К.: «Аграр Медіа Груп», 2010. – 326 с.
2. Блюм Я.Б. Біологічні ресурси і технології виробництва біопалива: моногр. / Я.Б. Блюм, Г.Г. Гелетука, І.П. Григорюк та ін. – К.: «Аграр Медіа Груп», 2010. – 408 с.
3. Гелетука Г.Г. Україна: нетрадиційні та відновлювальні джерела енергії / Г.Г. Гелетука, С.О. Кудря // Зелена енергетика. – 2005. – №2. – С. 6-8.
4. Эпик А. Насколько жизнеспособны в Украине национальные программы развития возобновляемой энергетики / А. Эпик // Альтернативное топливо. – 2001. – № 9. – С. 30-35
5. Калетник Г.М. Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України: моногр. / Г.М. Калетник. – К.: “Хай-Тек Прес”, 2010. – 516 с.
6. Кудря С.О. Структурні тенденції в енергетиці Європи і розвиток відновлюваної енергетики в Україні / С.О. Кудря, Б.Г. Турчинський // Відновлювана енергетика. – 2005. – № 1. – С. 36-40.
7. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність альтернативних видів енергії в сільському господарстві України / В.Я. Месель-Веселяк, В.С. Паштецький // Економіка АПК. – 2011. – № 12. – С. 3-9.
8. Сохацька О.М. Сучасні тенденції на світовому ринку нетрадиційних та відновлювальних джерел енергії / О.М. Сохацька // Энергосбережение, энергетика, энергоаудит. – 2011. – № 11. – С. 38-51.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *

UDS 338.439

*Vasyl ZBARSKYY, DrS, prof.
Olga NYKOLYUK, PhD student
National University of life and Environmental NAAS*

Priorities of farms investment activity

Introduction. Formation of competitive farming business is impossible without sufficient volume, structure, and direction of investment resources, their effective use. Additional funds stipulate not only stable and dynamic development at present, but also to determine the probability of the farm success in the future.

Sufficient amounts of investment for farmers – is also improving logistics, improve efficiency, increase employment and welfare of the villagers reducing risk management.

Analysis of recent research and publications. However, at the present stage of development, agriculture evolved unfavorable investment situation, characterized by the increasing need for additional funds and disabilities to support them. This situation is related primarily to the instability of the agricultural sector, the inconsistency of its legal regulation.

An important contribution to the development of intensified agricultural businesses, including farming, its Banks, made domestic economists: P. Sabluk [7] V. Mesel-Veselyak, V. Horovyy [2] M. Kropyvko, M. Malik, M. Kodenska [7] P. Gaydutsky, and many others.

Investor and farm business development both in terms of international socio-economic programs and commercial investment projects attract many foreign scholars. In particular, active in Ukraine The United States Agency for International Development (USAID, led by H.Okman) on issues of investment in agricultural research, extension and strengthening agricultural markets and trade, and so on. Not less

scientific and practical importance are studies Global Ag Investments, European fund for southeast Europe [3].

However, in our opinion, have not received adequate coverage of issues related to investing activities farms.

The purpose of sex is to highlight the main aspects of investment farms Vinnitsa – namely, the study of the dynamics and the basic laws of investment, determine priorities and ways to attract them.

Statement of the main results of the study. Innovative development of agricultural production involves investment in new organizational forms of economic and industrial trends [5]. Investments made in the required volume is the key to updating and improving logistics farms, improving their efficiency, improved food rations population, employment growth and well-being of rural residents, ensuring the competitiveness of the agricultural sector in general. The budget deficit, reduce government support farmers, financial and energy dependence of Ukraine from foreign countries enhance the relevance of the problem of rational investment of farmers, their investment activity (table 1).

Investment activity, as seen in table. 1, in recent years, increases (the amount of capital investment in 2011 compared to 2007 increased by 69%). Increased correspondingly, the amount of investment per farm on 1 hectare of agricultural land per 1 hrv gross agricultural output.

During the period analyzed more prevalent farming as organizational and legal forms. Thus, further established another 35 farms in 2011, while reducing capital investment by 17.6%. In part, this situation is caused by difficulties in access to credit, as of 2008 in Ukraine

virtually stopped lending to farmers by commercial banks, and the annual rate of 24-26% is

very high for those who still gets the credit.

1. Indicators of investment activity and performance of farms in Vinnytsia region*

Index	Years				
	2007	2008	2009	2010	2011
Number of farms, units	1535	1537	1625	1635	1670
Arable land-use farms, ha	201,6	220,8	220,8	215,9	214,1
Number of employees, people.	5846	5990	5397	5175	3960
Capital investment, thsd. hrv.	21917,00	51925,00	61235,00	85538,00	70348,80
Investments per 1 ha of agricultural land, hrv.	108,72	235,16	277,33	396,19	328,58
Gross output of agriculture farms (at constant prices of 2010.) million hrv.	125,8	136,6	220,6	334,4	293,9
Investments farms per 1 hrv gross agricultural output, hrv.	0,17	0,38	0,28	0,26	0,24

* Calculated according to the Central Statistical Office in Vinnitsa region [8].

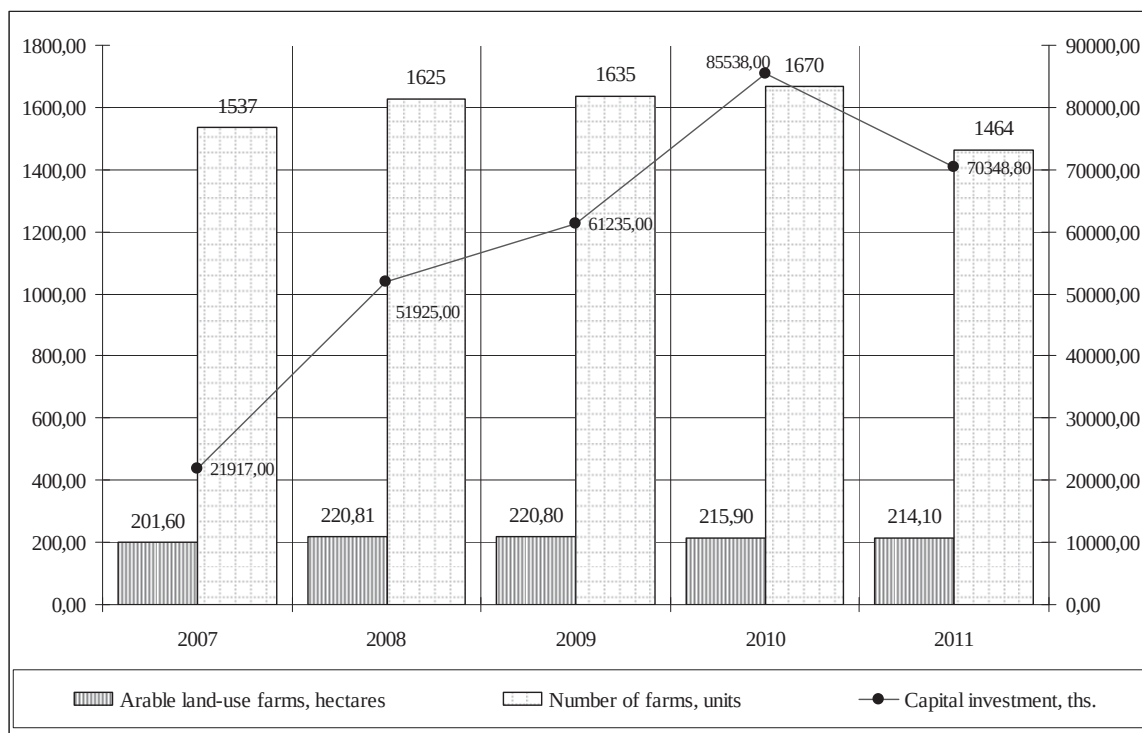

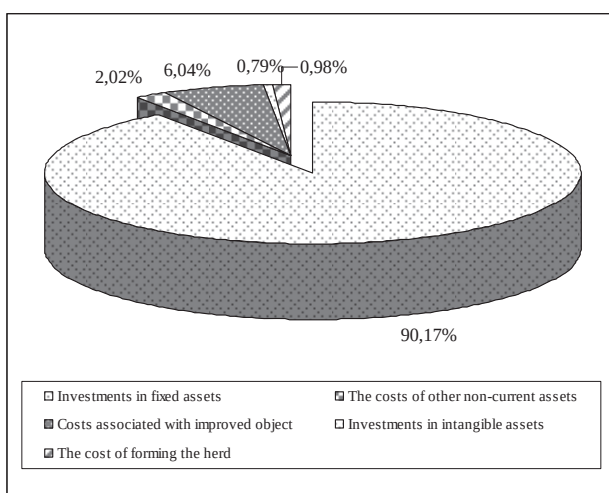
Fig. 1. Dynamics of development and investment farms Vinnytsia region*

* Calculated according to the Central Statistical Office in Vinnitsa region [8].

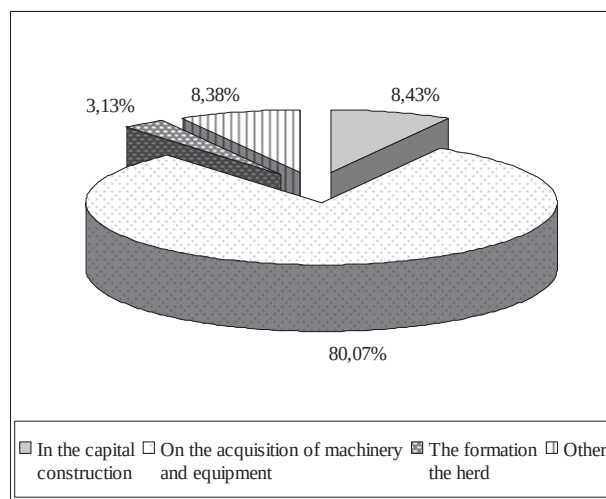
In most cases, investment farms allocated to purchase hardware, technological upgrading and capital construction. A significant part of the investment structure is also investing to upgrade the main herd. Structure of capital investments farms Vinnytsia region shown in Fig. 2.

However, the financial resources allocated for state support does not meet the legally defined scope and need of farmers. Thus, according to the program of private peasant farms and

Vinnytsia region 2011-2015, their development in 2011 was involved 5103 thsd. hrv, in 2012 - 5620 thsd. hrv. Only include 29,073 thousand to support the development of subsidiary and farms. Much of this money is intended for the development of livestock industry – purchase highly livestock insemination of cattle, and to support cooperation and individual household farms.

2007

2011

Fig. 2. Structure of capital investments farms Vinnytsia region in 2007 and 2011*.

* Calculated according to the Central Statistical Office in Vinnitsa region [8].

Concerning the implementation of the program, as of 01.01.2012 1726 registered farms that on 56 farms over the last year, including 1,531 active.

Over the past five years, their number increases annually by 3-4%. This year sown area

in farms totaled 208.6 thousand ha or 12.9% of the total. Whole farms area using 217.7 hectares farmland, representing 10.8% of the total.

In addition to the foregoing, including priority investment farms isolated (table 2):

2. Priority areas of investment farms in Vinnitsa region*

Priorities	Sources of funds
The increasing production (additional rent of land, expanding herds, etc.).	Own
Qualitative improvement of production (improving the quality of the soil, breeding herd structure)	Own funds, state grants
Capital construction	Own funds, state grants, funds raised
Update tractor fleet, facilities and production equipment	Own funds, borrowed funds
Investing in intellectual capital, improve workforce	Preferably own funds
The organization of new production (as an individual, and as part of existing facilities)	Own funds, state grants, funds raised

*Source: Own research

The most common is the investment in primary production. The vast majority of farms specialized in grain and industrial crops is the most cost-effective and competitive products for the agricultural market, whereas in the structure of livestock production takes an average of only 8-10%. This disparity of unfavorable areas for business development and for the development of rural areas, and to ensure public food resources. This negative effect on the employment of the rural population, because crop – seasonal industry, the need for manpower uneven. This causes the so-called simplified production structure [5], in which grown

crops that do not require significant labor costs have a high level of mechanization of production processes, and, unfortunately, negatively affect the quality characteristics of the soil (especially oil crops – sunflower, rapeseed, soybeans). Imbalance in agricultural production also cause reduced supply of products produced in Ukraine, there is a need to import vegetable products, fruits, berries, animal products, which may not have sufficient quality characteristics.

Among the major constraints of livestock development is the lack of funds for capital construction in most households, low profitability, insufficient development of infrastructure

serving the livestock industry (including veterinary care). That is why the development of livestock on farms is a priority of state support.

One of the ways the problems of settlement and receipt of investment resources in agricultural business is the development and implementation of development programs at the national and local levels. Regional Support Programme of the agricultural sector to some extent determine promising areas of investment investment funds. Thus, in the development of the subsidiary and farms Vinnytsia region in 2011-2015 identified key objectives: to increase in 2015 production of the subsidiary and farms: 5% milk, and eggs – 9% wool – by 9.0 % honey – 6%, potatoes – 5%, vegetables – 5%, cereals – 4%, sugar beet – 5%, fruits and berries – 6% against the level achieved in 2010 [6].

For livestock industry among the priorities specified and allocated support the development of production and provide equipment purchase items artificial insemination of cattle, livestock purchase highly heifers and young cattle, and others. Also in the program of private peasant farms and Vinnytsia region indicated that the potential of the region for the production of meat, milk and eggs can be realized with the development of fodder. In Vinnytsia region launched today feed (impurities) from soybeans and canola. Investing in the development of modern food supply in combination with a long crop husbandry will opportunity to make high quality products at comparatively low cost [1].

Given the climatic conditions, another promising direction for investment and government support in the Vinnytsia region is gardening. In recent years, the number of investments in plants significantly increased. The growing popularity of this field will not leave indifferent people to it and not involved in growing fruit products. Because the domestic market is also not half filled with apples and pears and berries

products occupy a fifth of the needs. The advantageous location of Ukraine to export its products to Russia and the countries of Western Europe.

For many years gardening Ukraine was based on outdated technology. Today, developed advanced methods by which in 2-3 years after laying the garden guaranteed a harvest at 20-40 tons of high quality apples and pears per hectare. In Vinnytsia region since 2000 are interesting investment projects (SP "Luka" and 600 hr apple orchard "Agro Etalon"). Nearby is ultramodern processing plant for the production of fruit concentrates, which supply raw materials as personal peasants and farmers [4].

Conclusions. According to a new study of farms Vinnytsia region can observe that over the past decade much improved development of agricultural enterprises, we feel that getting funds for their further development is promising both from an economic and social point of view. Obviously, when further state support farmers to become one of the leading forms of farming. For further development of both the state and the farmers themselves, in our opinion, you should:

- to support the development of service cooperatives, which facilitate the creation of special funds financial support;
- provide subsidies and subsidies to priority industrial and commercial areas of farms, including specific, still inherent in the agricultural sector (agritourism, rural green tourism, and others);
- support the development of technological and industrial infrastructure, service companies, and others;
- carry out information and advisory support farmers, providing them with telecommunication and computing resources, improve the educational level of farmers, their intellectual development of professionalism.

References

1. *Bogatska N.M.* Assessment of the investment potential of Vinnytsia region // N.M. Bogatska / [Electronic resource]: Access mode: http://www.rusnauka.com/10_NPE_2009/Economics/37863.doc.htm.
2. *Horovyy V.P.* Investing in small business activity [Text] / V.P. Horovyy // Bulletin of Agricultural Science. - 2007. - № 5. - P. 69 – 73.
3. Research capacity to support agriculture in Ukraine [E resource] Mode of access: www.efse.lu.
4. Investments XXI century [electronic resource]: Special Issue Farmer Ukraine. - K.: 2012. - Mode of access: http://www.farmer.co.ua/files/spec_2012.pdf.

5. Kodenska M.U. Investment priorities in agricultural and industrial production / Agricultural economics // M.U. Kodenska. - K.: NSC IAE, 2010. - P. 49-53.
6. Program of private peasant farms in Vinnytsia region to 2011-2015 [electronic resource]: Access mode: http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_upr_apk.nsf/web_alldocs/DocPGLEH.
7. Sabluk P.T. Conceptual framework development and implementation of investment programs in the agro-industrial production / P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska. - NSC IAE, 2012. - 46 p.
8. Farms of Vinnytsia region for the year 2011 / edited. V.I. Pogorelsky. - Kiev: Ch. Exercise. Statistics in Vinnytsia region, 2012. - 94 p.
9. Ukraine Sector Competitiveness Strategy, Agribusiness Working Group, internal working document, OECD, 2012, Paris.

The article was received 21.03.2013

*

УДК 330.322

*Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки
Східно-європейський слов'янський університет*

Інвестування розвитку фермерських господарств Закарпатської області

Постановка проблеми. Ефективна інвестиційна діяльність товаровиробників є неодмінним і найважливішим фактором розвитку економіки регіону країни. Здійснення ефективної інвестиційної діяльності у виробничій та соціальній сферах забезпечує збереження й нагромадження капіталу та досягнення позитивних соціально-економічних результатів.

На інвестиційну діяльність у сільському господарстві значною мірою впливає тип організаційно-правової форми господарювання, серед яких, що набули поширення в процесі аграрної реформи, помітне місце посідають фермерські господарства.

Діяльність підприємницького суб'єкта в сільському господарстві Закарпатської області України залежить від наявності відповідної кількості інвестиційних ресурсів, які в свою чергу потребують їх ефективного використання. Одна з найважливіших галузей відчуває гостру потребу в інвестиціях, що зумовлено несприятливим інвестиційним кліматом на Закарпатті. Розвиток галузі залежить і від роботи фермерських госпо-

дарств, які є важливою частиною обласного ринку продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розв'язання проблем інвестування та фінансово-кредитного забезпечення фермерських господарств зробили у своїх публікаціях провідні вчені-економісти: О.Ю. Амосов [1], В.П. Горьовий [2], М.Я. Дем'яненко [3], О.О. Котило [4], В.М. Нелеп [5], Н.Л. Резнік [6], Ficher P. [9] та ін.

Однак, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, деякі питання, пов'язані з особливостями й напрямками підвищення ефективності інвестиційної діяльності фермерських господарств Закарпаття, залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – аналіз основних тенденцій, які характеризують інвестиційну складову інтенсивного розвитку фермерських господарств Закарпаття, існуючих проблем та визначення основних шляхів їх ефективного розв'язання.

Виклад основних результатів дослідження. Більшість науковців вважають, що приватні, зокрема фермерські, господарства мають незаперечні переваги. Про це на етапі становлення фермерства писали науковці,

© Г.В. Спаський, 2013

5. Kodenska M.U. Investment priorities in agricultural and industrial production / Agricultural economics // M.U. Kodenska. - K.: NSC IAE, 2010. - P. 49-53.
6. Program of private peasant farms in Vinnytsia region to 2011-2015 [electronic resource]: Access mode: http://www.vin.gov.ua/web/upravlinnya/web_upr_apk.nsf/web_alldocs/DocPGLEH.
7. Sabluk P.T. Conceptual framework development and implementation of investment programs in the agro-industrial production / P.T. Sabluk, M.Y. Kodenska. - NSC IAE, 2012. - 46 p.
8. Farms of Vinnytsia region for the year 2011 / edited. V.I. Pogorelsky. - Kiev: Ch. Exercise. Statistics in Vinnytsia region, 2012. - 94 p.
9. Ukraine Sector Competitiveness Strategy, Agribusiness Working Group, internal working document, OECD, 2012, Paris.

The article was received 21.03.2013

*

УДК 330.322

*Г.В. СПАСЬКИЙ, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри економіки
Східно-європейський слов'янський університет*

Інвестування розвитку фермерських господарств Закарпатської області

Постановка проблеми. Ефективна інвестиційна діяльність товаровиробників є неодмінним і найважливішим фактором розвитку економіки регіону країни. Здійснення ефективної інвестиційної діяльності у виробничій та соціальній сферах забезпечує збереження й нагромадження капіталу та досягнення позитивних соціально-економічних результатів.

На інвестиційну діяльність у сільському господарстві значною мірою впливає тип організаційно-правової форми господарювання, серед яких, що набули поширення в процесі аграрної реформи, помітне місце посідають фермерські господарства.

Діяльність підприємницького суб'єкта в сільському господарстві Закарпатської області України залежить від наявності відповідної кількості інвестиційних ресурсів, які в свою чергу потребують їх ефективного використання. Одна з найважливіших галузей відчуває гостру потребу в інвестиціях, що зумовлено несприятливим інвестиційним кліматом на Закарпатті. Розвиток галузі залежить і від роботи фермерських госпо-

дарств, які є важливою частиною обласного ринку продовольства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок у розв'язання проблем інвестування та фінансово-кредитного забезпечення фермерських господарств зробили у своїх публікаціях провідні вчені-економісти: О.Ю. Амосов [1], В.П. Горьовий [2], М.Я. Дем'яненко [3], О.О. Котило [4], В.М. Нелеп [5], Н.Л. Резнік [6], Ficher P. [9] та ін.

Однак, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, деякі питання, пов'язані з особливостями й напрямками підвищення ефективності інвестиційної діяльності фермерських господарств Закарпаття, залишаються недостатньо вивченими.

Мета статті – аналіз основних тенденцій, які характеризують інвестиційну складову інтенсивного розвитку фермерських господарств Закарпаття, існуючих проблем та визначення основних шляхів їх ефективного розв'язання.

Виклад основних результатів дослідження. Більшість науковців вважають, що приватні, зокрема фермерські, господарства мають незаперечні переваги. Про це на етапі становлення фермерства писали науковці,

© Г.В. Спаський, 2013

аргументуючи свою позицію „ефектом” приватної власності й посиляючись на світовий досвід розвитку сільського господарства. „Переваги фермерської форми господарювання незаперечні”[8]. Світовий досвід розвинутих країн дає майже однозначну відповідь – фермерське господарство довело за останнє сторіччя свої переваги як в Америці, так і в Західній Європі [5].

Нині фермерські господарства слугують основою ефективного функціонування сільського господарства розвинутих країн Європейського Союзу. Переваги фермерського господарства над іншими формами господарювання полягають у тому, що в них основним мотивом трудової активності працівника є особистий інтерес фермера, який виражається в результатах ефективної діяльності, що ставить перед ним завдання краще працювати, ефективніше використовувати наявні ресурси з урахуванням місцевих природно-економічних умов і традицій [8].

Аналіз розвитку сільського господарства Закарпатської області показує, що фермерські господарства є ефективною формою господарювання і завдяки цьому мають кращі можливості для залучення (внутрішніх та зовнішніх) інвестицій до регіону країни.

Звідси виникає необхідність та актуальність економічної оцінки відновлення й зростання виробничого капіталу та підвищення рівня інвестиційної забезпеченості фермерських господарств значними фінансовими засобами.

Стрімкий розвиток продуктивних сил у сільському господарстві, впровадження досягнень науково-технічного прогресу (щодо техніки й особливо технологій), об’єктивна

необхідність відновлення й розвитку сільського господарства на інтенсивно-інноваційних засадах надають чиннику техніко-технологічної оснащеності та відповідно професіоналізму визначального значення. На межі ХІХ-ХХ ст. в економічній науці точилася гостра дискусія щодо економічної стійкості невеликих „трудових” селянських господарств. Ряд економістів-аграрників вважали, що у сільському господарстві через природні умови та особливості аграрного виробництва велике капіталістичне підприємство не має переваг перед дрібним чи малим трудовим господарством. Тому останньому притаманні такі ознаки, як життєздатність і можливість стабільного розвитку.

Необхідно врахувати, що це закон загальних тенденцій, тобто його прояв не набуває абсолютного характеру. Переваги великого виробництва завжди мають певну межу, за якою вони „затухають”, спадають або зовсім не проявляються.

Інтенсивне господарювання фермерів нині можливе лише за рахунок інвестиційної підтримки [3], збільшення обсягу інвестицій та консолідації їхніх джерел (табл.1).

Дані показують, що останніми роками інвестиції, які направлені в діяльність фермерських господарств Закарпаття, помітно збільшуються. Однак спостерігається нестійке зростання показників, які використовували для оцінки збільшення капітальних інвестицій в аграрний сектор агропромислового комплексу. Так, лише протягом 2007-2011 років сума грошових вкладень фермерських господарств на одиницю вказаних показників у таблиці зростала.

1. Показники інтенсивності капітальних інвестицій фермерських господарств Закарпатської області (на кінець року)

Показник	Рік							
	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Капітальні інвестиції, млн грн	9,8	18,1	24,2	38,6	39,4	57,1	42,9	46,7
Кількість фермерських господарств, од.	1389	1447	1480	1513	1652	1616	1606	1602
Інвестиції на фермерське господарство, тис. грн	7,06	12,5	16,3	25,5	23,8	35,3	26,7	29,1
Площа сільськогосподарських угідь, га	10162	11613	11613	12572	13315	13314	13652	13562
Інвестиції на 1 га сільськогосподарських угідь, грн	964,7	1558,6	2083,9	3070,3	2959,1	4288,7	3142,3	3443,5
Чисельність працівників, зайнятих у сільському господарстві, осіб	3323	2759	2541	2235	1884	1739	1712	1702
Інвестиції на працівника, зайнятого в сільському господарстві, грн	2949,1	6560,3	9523,8	17270,7	20912,9	32834,9	25058,4	27438,3

Продовження табл. 1

Вартість основних засобів, млн грн	1006	1041	990	942	875	863	1020	1026
Інвестиції на 1 грн основних засобів сільського господарства, грн	0,009	0,017	0,024	0,04	0,045	0,066	0,042	0,045
Валова продукція сільського господарства, млн грн	2123,7	2103,1	2096,2	2076,5	2142,8	2215,0	2153,0	2225,8
Інвестиції на 1 грн валової продукції сільського господарства, грн	0,004	0,008	0,011	0,018	0,018	0,025	0,02	0,03
Прибуток, тис. грн	3161,2	8862,1	9405,0	9895,9	6127,6	4177,2	550,4	1055,6
Інвестиції на 1 грн прибутку, грн	3,1	2,0	2,6	3,9	6,4	13,7	77,9	44,5

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.

Показники інтенсивності капітальних інвестицій у 2011 році зросли порівняно з 2004 роком. Однак у 2011 році простежується відповідне зниження показника прибутку порівняно з попередніми роками.

Фермери Закарпатської області спеціалізуються, насамперед, на вирощуванні зернових, картоплі та овочів, кормових і технічних культур, винограду, продуктів саду, тобто продукції, яка найбільш рентабельна та конкурентоспроможна на регіональному ринку продовольства. У підгалузі тваринництва переважає виробництво молока й вирощування м'яса великої рогатої худоби, свиней, овець і кіз. Однак частка тваринницької продукції останніми роками занадто низька і коливається в межах 5-15%.

Основна причина цього – нестача вільних фінансових ресурсів на будівництво приміщень для виробництва тваринницької продукції, низький рівень рентабельності та не відбудована ринкова інфраструктура для малого підприємництва в аграрному секторі області. Рівень рентабельності зерна у 2011 році становив –4,0 %, соняшнику –15,9, картоплі –16,5, овочів –6,9, винограду –5,6, плодів –4,4%. Щодо тваринництва, то рівень рентабельності м'яса великої рогатої худоби й свиней коливався в межах –39,8 та –8,5% відповідно, овець і кіз –14,9%. Тобто виробництво тваринницької продукції упродовж останніх років збиткове.

Склалася негативна ситуація на ринку, коли неврегульованість ринкових цін є визначальним чинником структури виробництва фермерських господарств Закарпаття.

Нестача коштів деякою мірою компенсується державною підтримкою фермерів, яка здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. Кошти надаються їм держфондом на безпо-

воротній основі й на конкурсних засадах на поворотній основі, а також спрямовуються на забезпечення гарантій, поруки при кредитуванні банками фермерських господарств [4]. Потреба в коштах значно перевищує виділені суми державою.

У зв'язку з цим необхідно підвищити обсяги державної підтримки (інвестицій) фермерів та організувати контроль за їх ефективним і повним використанням.

Величина державних дотацій на 1 га сільськогосподарських угідь у 2007 році становила 12,15 грн, у 2008 – 15,65 грн, у 2009 – 20,52 грн, а вже в 2010 році – 1,1 грн, тобто показник зменшився на 94% порівняно з попереднім роком, у 2011 році показник вже становив 10,5 грн, що більше, ніж у 10 разів. Для порівняння – у країнах із розвинутою ринковою економікою державні субсидії в сільське господарство мають значні розміри: 12,7% у Німеччині, 27,2 в Англії та 32,5% у Норвегії (від валового внутрішнього продукту). У цілому в країнах ЄС державні асигнування на потреби фермерського господарства становлять близько чверті валового доходу аграрного сектору. Наприклад, у Франції джерела інвестиційних ресурсів фермерів розподіляються так: власні інвестиції від прибутків фермерів становлять приблизно 50 % інвестицій в аграрне виробництво, інші вкладення – це дотації міністерства сільського господарства, підтримка з боку Європейського фермерського фонду та виробничі дотації [1].

У Закарпатській області сума власних коштів у фермерських господарствах у 2010 році, що використовувались у процесі виробництва, зменшилася на 15%. Однак у 2011 році цей показник зріс до відповідних стабільних розмірів, що частково забезпечує господарську діяльність фермерів (табл. 2).

2. Інвестиції фермерських господарств Закарпатської області за джерелами фінансування, тис. грн

Показник	Рік				
	2007	2008	2009	2010	2011
Кошти держбюджету	25	277	1033	1673	1823
Кошти місцевих бюджетів	-	19	-	-	-
Власні кошти підприємств та організацій	3461	7628	6442	5569	6995
з них амортизаційні відрахування	-	-	-	-	-
Кредити банків та інші позики	6559	1936	-	-	-
з них кредити іноземних банків	-	-	-	-	-
іпотечне кредитування	-	-	-	-	-
Інші джерела фінансування	2527	3455	5839	10048	12566
з них приватні кошти	2527	3455	5839	10048	12566
Усього	12572	13315	13314	17290	21384

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.

Дані таблиці 2 показують, що найбільшу частку в джерелах фінансування фермерських господарств області становлять інші джерела фінансування (приватні кошти інвесторів) – 58,7 %.

У розвинутих країнах Європи бюджетні асигнування на сільське господарство виділяються у вигляді прямих грошових виплат, пільгових кредитів, безвідсоткових позичок, безповоротних платежів. Фермерам надаються податкові пільги на інвестиції, відстрочки платежів за кредитами.

Субсидії сільському господарству в розвинутих країнах Європи становлять від 20 до 80 % у вартості аграрної продукції [6].

Висновки. Інвестиційне забезпечення фермерських господарств пропонуємо проводити через розбудову фермерської кооперації в Україні та, зокрема, в Закарпатській області.

Аналіз досвіду кооперативного руху економічно розвинутих країн доводить, що кооперація фермерів стала потужним фактором удосконалення діяльності всього агропромислового комплексу. Не випадково в розвинутих країнах ЄС держава надає значну підтримку розвитку аграрної кооперації. З державного бюджету на безповоротній основі фінансуються програми розвитку кооперації, надаються пільгові кредити кооперативам, здійснюється їх гнучке оподаткування [2].

Корисним для агропромислового виробництва Закарпатської області може бути кооперативна діяльність кантонів Скандинавських країн. Такі кооперативи, об'єднуючи практично всіх фермерів у кантонах (Швеція, Фінляндія, Данія, Норвегія), відіграють

провідну роль в економічних зв'язках аграрного сектору з іншими галузями національного господарства. Це стосується як збуту аграрної продукції та її переробки, так і виробничого забезпечення, кредитування й обслуговування фермерських господарств.

Лише об'єднанням фермерські господарства можуть протистояти монопольним підприємствам аграрного сектору.

Вищенаведене засвідчує, що для ефективного розвитку фермерства в Закарпатському регіоні потрібно: використовувати спеціальні фонди для забезпечення пільгового кредитування фермерських господарств; добитися використання важливого джерела підтримки фермерських господарств, таких як субсидії та дотації, з державного і місцевого бюджетів; здійснювати кооперацію фермерських господарств із метою спрощення виробництва, технічного забезпечення та реалізації аграрної продукції.

Здійснення такого напрямку дасть можливість Закарпаттю брати участь у міжрегіональному поділі праці, збільшити експортний потенціал конкурентоспроможних видів продовольства. Однак реалізація обраного напрямку діяльності потребує великих фінансових вкладень, тобто інвестицій в аграрний сектор регіону.

Відновлення позитивної динаміки інвестицій вимагає застосування радикальних заходів щодо підвищення інвестиційної привабливості особистих селянських і фермерських господарств і досягнення якнайшвидшої стабільності в аграрному секторі Закарпатської області.

Список використаних джерел

1. Амосов О.Ю. Фермерство, як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов // Економіка АПК. – 2008. – №8. – С. 4-6.
2. Горьовий В.П. Кооперація фермерських господарств / В.П. Горьовий // Агроінком. – 2009. – № 9-10. – С. 35-40.
3. Дем'яненко М.Я. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин / М.Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 15-24.
4. Котило О.О. Стан розвитку фермерських господарств та проблеми організації їх інвестиційно-консультативного забезпечення / О.О. Котило // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12 (67). – С. 73-78.
5. Нелеп В.М. Ринкова стратегія сільськогосподарських підприємств / В. Нелеп // Економіка України. – 2009. – № 7. – С.9.
6. Резнік Н.Л. Міжнародна практика інвестування аграрного сектору / Н.Л. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12(91). – С. 65-67.
7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.
8. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств. – Х.: ХДТУСГ. 2010. – С.4
9. Ficher P. Foreign direct investment and governments / P. Ficher. – New York, 1999.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2012 р.

*

УДК 65.011

Ю.Л. ТЕМЧИШИНА, К.М. ТЕМЧИШИНА, кандидати економічних наук
Національний університет харчових технологій

Аспекти синергетичного підходу в управлінні підприємствами харчової промисловості

Постановка проблеми. Стабільність діяльності підприємств харчової промисловості на нинішньому етапі розвитку національного виробництва стає ключовим об'єктом управління. Це пов'язується першочергово з важливими сучасними змінами у функціонуванні виробничих підприємств у ринковому середовищі. Так, активізуються інтеграційні та глобалізаційні процеси в економіці. В цьому зв'язку дедалі частіше спостерігаються стохастичні збурення зовнішнього економічного середовища й фінансові шоки з негативними фінансовими наслідками, очікування яких має високу ймовірність для кожного виробничого підприємства. Джерелом негативних фінансових наслідків є ризики непередбачуваних витрат, пов'язаних із зростанням ринкових цін на ресурси, майбутнього підвищення плаваючої процентної ставки за наданими для підприємства кредитами і зниження депозитної ставки по засобах зберігання

коштів на рахунках у банках. Ризики пов'язані з купівельною спроможністю грошей (валютні, інфляційні, дефляційні).

Для підприємств харчової промисловості гострота проблеми посилюється ще й через максимальну соціальну орієнтованість їхньої діяльності на засадах комерційного розрахунку. Харчова промисловість, як відомо, в загальному підсумку відповідальна за формування високої якості життя громадян держави. Вони чітко структуровані за рівнем добробуту, а саме: бідні прошарки населення, середній клас та населення з досить високим рівнем доходів. Підвищення якості їхнього життя має найважливішу складову — здоров'я. Це вимагає раціонального харчування для всіх споживачів.

Отже, зважаючи навіть на наведену часткову аргументацію правомірно вважати, що сучасне підприємство харчової промисловості — це складна відкрита система, основною характеристикою якої є: параметри внутрішніх елементів системи, зв'язків між

© Ю.Л. Темчишина, К.М. Темчишина, 2013

Список використаних джерел

1. Амосов О.Ю. Фермерство, як форма підприємництва в аграрній сфері / О.Ю. Амосов / Економіка АПК. – 2008. – №8. – С. 4-6.
2. Горьовий В.П. Кооперація фермерських господарств / В.П. Горьовий // Агроінком. – 2009. – № 9-10. – С. 35-40.
3. Дем'яненко М.Я. Кредитний механізм аграрного сектора економіки в період становлення ринкових відносин / М.Я. Дем'яненко // Економіка України. – 2003. – № 4. – С. 15-24.
4. Котило О.О. Стан розвитку фермерських господарств та проблеми організації їх інвестиційно-консультативного забезпечення / О.О. Котило // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12 (67). – С. 73-78.
5. Нелеп В.М. Ринкова стратегія сільськогосподарських підприємств / В. Нелеп // Економіка України. – 2009. – № 7. – С.9.
6. Резнік Н.Л. Міжнародна практика інвестування аграрного сектору / Н.Л. Резнік // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – № 12(91). – С. 65-67.
7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2011 р. – Ужгород, 2012.
8. Фермерські господарства як форма аграрного бізнесу. Забезпечення ефективного функціонування селянських (фермерських) господарств. – Х.: ХДТУСГ. 2010. – С.4
9. Ficher P. Forign direct investment and governments / P. Ficher. – New York, 1999.

Стаття надійшла до редакції 11.05.2012 р.

*

УДК 65.011

Ю.Л. ТЕМЧИШИНА, К.М. ТЕМЧИШИНА, кандидати економічних наук
Національний університет харчових технологій

Аспекти синергетичного підходу в управлінні підприємствами харчової промисловості

Постановка проблеми. Стабільність діяльності підприємств харчової промисловості на нинішньому етапі розвитку національного виробництва стає ключовим об'єктом управління. Це пов'язується першочергово з важливими сучасними змінами у функціонуванні виробничих підприємств у ринковому середовищі. Так, активізуються інтеграційні та глобалізаційні процеси в економіці. В цьому зв'язку дедалі частіше спостерігаються стохастичні збурення зовнішнього економічного середовища й фінансові шоки з негативними фінансовими наслідками, очікування яких має високу ймовірність для кожного виробничого підприємства. Джерелом негативних фінансових наслідків є ризики непередбачуваних витрат, пов'язаних із зростанням ринкових цін на ресурси, майбутнього підвищення плаваючої процентної ставки за наданими для підприємства кредитами і зниження депозитної ставки по засобах зберігання

коштів на рахунках у банках. Ризики пов'язані з купівельною спроможністю грошей (валютні, інфляційні, дефляційні).

Для підприємств харчової промисловості гострота проблеми посилюється ще й через максимальну соціальну орієнтованість їхньої діяльності на засадах комерційного розрахунку. Харчова промисловість, як відомо, в загальному підсумку відповідальна за формування високої якості життя громадян держави. Вони чітко структуровані за рівнем добробуту, а саме: бідні прошарки населення, середній клас та населення з досить високим рівнем доходів. Підвищення якості їхнього життя має найважливішу складову — здоров'я. Це вимагає раціонального харчування для всіх споживачів.

Отже, зважаючи навіть на наведену часткову аргументацію правомірно вважати, що сучасне підприємство харчової промисловості — це складна відкрита система, основною характеристикою якої є: параметри внутрішніх елементів системи, зв'язків між

© Ю.Л. Темчишина, К.М. Темчишина, 2013

ними, а також зв'язки між системою і варіативним зовнішнім середовищем. Такі зв'язки називаються параметрами стану.

Дослідженню комплексу питань із функціонування економічних систем, їх стабільності та розвитку присвячені праці таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як О. Акофф, А. Маршалл, Г. Хакен, Г. Клейнер, С. Капіца [3], О. Барановський, А. Чухно, М. Федотова, В. Василенко, А. Гальчинський, Н. Любченко, Ю. Лисенко [4], Л. Мельник [5] й ін.

Незважаючи на значну кількість наукових праць із цієї проблематики залишаються актуальними і потребують подальшого дослідження питання стабільності діяльності виробничого підприємства як стійкої системи в аспекті тісного взаємозв'язку з інтеграційними та глобалізаційними процесами в економіці.

Для підприємств харчової промисловості є багато проблемних питань щодо стабільності діяльності й ефективного стратегічного розвитку в умовах глобалізаційних процесів. Крім того, до проблем галузі додаються проблеми зовнішніх шоків, пов'язані з високими стандартами вимог до харчової продукції для забезпечення внутрішнього продовольчого ринку та зовнішньої конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Глобалізаційні процеси економічного й технологічного розвитку загострюють міжнародну конкуренцію не лише окремих виробників, а також країн. Тому особливо вагомими стають практичні проблеми економічного зростання, економічного розвитку, економічної стабільності та механізмів стабілізації діяльності підприємств у реалізації їх стратегічних намірів з урахуванням допустимого рівня ризиків і в межах можливостей підприємства. Ці проблеми є відносно новим напрямом наукових досліджень, огляд яких показує, що спостерігається відсутність чіткої обґрунтованості в категоріально-понятійному апараті та розкритті економічних понять: «сталій розвиток», «стабільність і стійкість діяльності», «трансформація стабільності і стійкості».

Враховуючи гостроту проблеми розвитку національного виробництва в соціально-

орієнтованому варіанті та глобальному вимірі достатньо обґрунтованим є таке твердження науковців [1,2,5]: назріла особлива потреба в дослідженнях щодо стабільності діяльності підприємств і економічного розвитку в галузево-секторіальному розрізі. У цьому зв'язку, на наш погляд, серед галузей національної економіки пріоритети належать національному харчовому виробництву.

Нині особливо вагомими повинні стати наукові основи формування стабільності діяльності підприємств харчового виробництва, продукція яких не тільки наповнить у перспективі «споживчий кошик» раціонального й лікувального харчування громадян України, але також витримуватиме міжнародну конкуренцію.

Дослідження доводить, що стабільність ґрунтується на сукупності нестійкої рівноваги між системоутворювальними та системозмінними процесами, якщо вважати, що система – це сукупність елементів (підсистем), об'єднаних між собою в єдине ціле процесами взаємодії (матеріально-інформаційного обміну) для реалізації загальної функції [3, 4, 7].

Важливими властивостями систем, які ефективно розвиваються, є відкритість, стаціонарність, стабільність і стійкість. Так, відкритість відіграє ключову роль у діяльності підприємства. Саме зовнішнє середовище виконує функції, без яких підприємство не може існувати. Сучасний стан відкритості охоплює входження підприємства в глобальне зовнішнє середовище.

Стаціонарний стан системи — це її динамічна рівновага й саме вона створює в системі потенціал самоорганізації.

Стабільність — це здатність системи зберігати свою структуру, функціональні особливості та функціональну активність, база формування необхідної стійкості системи для ефективної діяльності й розвитку — стійкого прогресивного або стійкого не спадаючого розвитку.

Модифікація такого підходу для соціально орієнтованих галузей харчового виробництва дає змогу виділити, з традиційного погляду української науки та практики, такі види стабільності, як внутрішня й зовнішня [2,5]. Вони є результатом стабільного функціонування підприємства в конкурентному і

динамічному ринковому середовищі з помірними економічними збуреннями.

Внутрішня стабільність діяльності підприємства — це комплексний системний об'єкт із певними функціональними складовими, серед яких ключовими є виробнича, фінансово-економічна, інноваційно-інвестиційна складові, кадровий, трудовий та інформаційний потенціали. Функціонування кожної складової вимагає системного й цілісного управлінського забезпечення, адекватного стану відповідного етапу економічного розвитку підприємства.

Зовнішня стабільність діяльності підприємства у варіативному ринковому середовищі формується під впливом ключових параметрів: факторів виробництва, попиту споживачів продукції, цінової політики поставальників матеріальних ресурсів, кон'юнктури фінансового ринку (валютного, кредитного, фондового), стану суміжних галузей тощо.

Однак сучасне глобальне ринкове середовище, яке характеризується інтенсивними фінансовими потоками та пульсуючими масштабними економічними ризиками, ускладнює для кожного виробничого підприємства формування його зовнішньої й узагальненої стабільності діяльності.

Мета статті — науково-методична розробка підходу до управління формуванням стабільності діяльності підприємства в мінливому зовнішньому економічному середовищі, в якому активізуються глобалізаційні процеси та процеси, пов'язані з максимальною соціальною орієнтованістю діяльності підприємств харчової галузі.

Виклад основних результатів дослідження. Визначено, що шанс на успіх мають тільки інформаційно-мобільні промислові підприємства, які використовують в управлінському процесі системний підхід та інформаційно-комп'ютерні технології.

Управління формуванням стабільності діяльності підприємства на основі зовнішніх і внутрішніх імпульсів економічного розвитку доцільно здійснювати, на наш погляд, на основі такого логічного аргументу: сучасне виробниче підприємство зі своїм внутрішнім потенціалом та економічними координатами — фінансово-економічними показ-

никами функціонує в економічному просторі, для якого характерна множинність параметрів, позитивних і негативних економічних імпульсів. Тому внутрішня й зовнішня стабільність підприємства повинні формуватись у взаємозв'язку та продукувати узагальнену синергетичну стабільність діяльності.

Отже, на нашу думку, в управлінському процесі щодо формування стабільності діяльності підприємств необхідно диференційовано розглядати внутрішню, зовнішню й синергетичну стабільність як результат використання сучасних інформаційних технологій та синергетичного підходу в науково-практичних дослідженнях.

Синергетичну стабільність діяльності підприємства як об'єкта управління можна розглядати на основі сучасних поглядів щодо ролі синергетики в розвитку об'єктів і суб'єктів господарської діяльності. Вона обґрунтувала особливий феномен цілого, коли цілосукупності виявляються такими, що мають властивості, які не можна вивести із сукупності їхніх складників і таким чином ціле виявляється більшим від його частини.

У синергетики як науки визначився власний предмет дослідження — системи відкритого типу, принципом існування яких є самоорганізація, здійснювана на основі постійної й активної взаємодії їх із зовнішнім середовищем. Функціональними характеристиками таких систем є відкритість, динамічність, взаємодія, саморегуляція і самоорганізація.

Поглиблений зміст синергетизму розкрито в роботах Г. Хакена. За визначенням ученого, синергетизм — це не тільки спільна дія багатьох факторів, що приводить до якісно нового результату, але й «кооперативна» взаємодія між елементами системи, при якій вони проявляють ознаки колективної поведінки. В результаті цього сукупність окремих елементів перетворюється в єдину цілісну систему.

Розвиток синергетичних систем супроводжується проходженням їх через особливі стани нестійкості, що називаються біфуркаційними станами. У ці моменти невеликі, іноді випадкові, впливи можуть привести до появи нових структур, нових рівнів органі-

зації системи, які впливатимуть на вже сформовані рівні й трансформувати їх [3,5,7]. Відповідно до цього положення синергетики правомірно зробити допущення, що економічний розвиток суб'єкта господарської діяльності — це процес адаптаційних і біфуркаційних етапів.

Змістом біфуркації є вибір значимої для стабільного розвитку суб'єкта інформації, на основі якої відбуватиметься подальший його саморозвиток у деякий період. Синергетичний підхід зумовлює й новий імпульс у розвитку будь-якої складної системи, ознаки якої характерні також для функціонуючого підприємства в конкурентному ринковому середовищі.

Найважливішою особливістю синергетичних систем є перевага системних зв'язків їх компонентів над зовнішніми збуреннями. Основні поняття синергетики — система, процес, конкуренція, біфуркація, ймовірність, самоорганізація та інші стають інваріантами інтеграції й становлять природну основу для розуміння взаємозв'язку соціоприродних систем і механізмів їхнього розвитку. Вони є стрижневими, виступають як інтегратори й дають змогу, на наш погляд, глибше осмислити такі поняття, як економічна стабільність, ефективно завершена узагальнена стабільність господарської діяльності, економічний розвиток тощо.

Отже, синергетика може бути методологічною основою для управлінської прогностичної діяльності в глобалізаційному економічному середовищі. У цьому зв'язку зовнішня та внутрішня стабільності, що формуються у взаємозалежності, створюють потужнішу синергетичну стабільність, яка здатна продукувати високу ефективність діяльності підприємства в умовах глобалізаційних процесів. На наш погляд, в алгоритмі управлінських дій щодо формування стабільності діяльності промислових підприємств логічним і важливим є етап її комплексного оцінювання. Безумовно, для цього необхідні диференційовані за видами стабільності індикатори-показники. Управлінський процес першочергово повинен бути задіяний на максимальне використання ресурсів та резервів внутрішнього середовища.

Узагальнюючи досліджене вважаємо, що згідно з механізмом функціонування виробничого підприємства в стохастичному економічному просторі його доцільно розглядати як кібернетичну систему планового й рефлексивного управління стабільністю діяльності, тобто управління як здатність реагування на біфуркаційні зміни зовнішнього середовища.

Згідно із запропонованим підходом для досягнення підприємством стабільного становища як бази для стратегічного розвитку та діяльності необхідно активізувати на науковій основі рефлексивне управління, зважаючи на диференційовані стохастичні збурення й фінансово-економічні шоки системи зовнішнього середовища по таких складових: зовнішньоекономічної, економічної у відповідному до діяльності підприємства галузево-секторіальному вимірі, макро- і мікрофінансовому середовищі та в сфері взаємовідносин підприємства з банками й іншими суб'єктами фінансових послуг.

Логіко-аналітичне узагальнення нашої наукової думки, сформоване на основі системних досліджень науковців, підтверджує, що підприємство харчової промисловості як суб'єкт соціально орієнтованої підприємницької діяльності, як відкрита система в економічному просторі, який імпульсивно продукує біфуркації (збурення), може сформулювати синергетичну стабільність діяльності управлінськими засобами, якщо його внутрішні підрозділи володіють потенціалом важливих якостей, а саме: взаємоузгодженості, взаємозалежності, взаємодоповнюваності та здатності синхронно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі.

Це дасть змогу реалізувати синергетизм у формуванні стабільності діяльності підприємства й відповідну до ситуації її синергетичну ефективність.

Висновки. Результати наукового узагальнення та дослідження дають змогу зробити наступні висновки:

1. Формування стабільності діяльності підприємства — це та базова ланка, яка забезпечує практичну реалізацію управлінського комплексу: економічна стабільність діяльності — фінансово-економічна стійкість — висока економічна ефективність ді-

яльності в ринковому середовищі з фінансово-економічними шоками й збуреннями — ефективний стратегічний розвиток.

2. Синергетична стабільність діяльності підприємства в сучасних умовах є результатом комплексного гармонізованого взаємозв'язку і взаємодії підприємства як системи із системою — економічний простір з інтеграційними та глобалізаційними процесами.

3. Управління формуванням внутрішньої, зовнішньої й гармонізованої синергетичної стабільності діяльності підприємств харчо-

вої промисловості вимагає кількісного та якісного оцінювання з урахуванням максимальної соціальної орієнтованості галузі й комерційного розрахунку як методу господарювання, що є перспективою подальших наукових досліджень у даному напрямі. Вагою складовою такого оцінювання повинно стати широке інформаційне забезпечення, ядром якого є системне облікове забезпечення на основі фінансового, статистичного та управлінського обліку.

Список використаних джерел

1. *Алексеевский В.С.* Синергетика менеджмента устойчивого развития: монография / В.С. Алексеевский. — Калуга: Манускрипт, 2006. — 328 с.
2. *Ареф'єва О.В.* Економічна стійкість підприємств: сутність, складові та заходи її забезпечення/ О.В. Ареф'єва, Д.М. Городянська // Актуальні проблеми економіки — 2008. — № 8. — С. 83-90.
3. *Капица С.П.* Синергетика и прогнозы будущего / С.П. Капица, С.П. Курдюмов, Г.Г. Малинецкий. — М: Эдиториал УРСС, 2011. — 288 с.
4. *Лысенко Ю.Г.* Экономика и кибернетика предприятия: современные инструменты управления: моногр. / Ю.Г. Лысенко. — Донецк: ООО «Юго-Восток ЛТД», 2008. — 356 с.
5. *Мельник Л.Г.* Фундаментальные основы развития: моногр. / Л.Г. Мельник. — Сумы: ИТД «Университетская книга», 2003. — 288 с.
6. Синергетика в публічному управлінні: тлумачний словник; за ред. С.М. Серьогіна. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2007. — 48 с.
7. *Черленяк І.* Функціональність, синергізм та синергетичність організаційних систем / І. Черленяк // Вісник НАДУ. — 2005. — № 3. — С. 64-72.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2012 р.

* * *

УДК 330.341.1 (045)

*І.І. ТАРАСОВА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Теоретичні основи і моделі інноваційного процесу в економіці

Постановка проблеми. До здобуття Україною незалежності розвиток вітчизняної економіки супроводжувався створенням значного науково-технічного потенціалу з орієнтацією на потреби військово-промислового комплексу. Однак у перехідний до ринкової економіки період та у перші роки незалежності численні конкурентні переваги науково-інноваційної галузі зазнали руйнівного впливу. Про це свідчить стан організацій в галузі НДДКР й інноваційна ситуація, що склалася в різних секторах промисловості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи інноваційного процесу в економіці, варто назвати дослідження таких зарубіжних учених, як М. Башин, К. Кааш, С. Дж. Клейн, Ф. Кодама, Г. Менш [8], К.І. Імаї Нонака, Н. Росенберг, Такеучи, Б. Твісс, К. Фрімен [5], Й. Шмуклер, Й. Шумпетер [4] та ін.

Вагомий внесок у розвиток концепції інноваційного процесу зробили і вітчизняні вчені: С. Володін, П. Гайдучий, В. Геєць, М. Зубець, Л. Курило, П. Саблук, В. Семиноженко, О. Шпикуляк, Ю. Духота [3], М. Долинська [2] й інші.

Мета статті – розгляд теоретичних основ і моделей інноваційного процесу в економіці, а також окреслення передумов та розробка нових заходів щодо удосконалення механізму запровадження концепції національних інноваційних систем організації інноваційного процесу в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Питання сутності інноваційної діяльності в економіці є одним із найбільш досліджених у визначеній сфері. Аналіз літератури, присвяченій інноваційній діяльності, доводить, що єдності поглядів на її сутність немає. У вітчизняних і зарубіжних джерелах є велика кількість трактувань даного поняття.

Зауважимо, що за радянських часів замість категорій «інноваційний процес» та «інноваційна діяльність» використовували інші, а саме процес «дослідження – виробництво», цикл «наука – техніка – виробництво» й інші.

Моделі інноваційного процесу зазнали значної трансформації у часі та періодах, набули нових форм і значень (табл.).

Моделі інноваційного процесу*

Покоління	Модель	Період	Характеристика
I	Лінійна модель	1955 р. – середина 1960-х рр.	Принцип: інноваційний процес залежить від існуючих технологій. Ринок – це лише споживач інноваційно-технічного процесу. Пріоритетність НДДКР
II	Лінійно-послідовна	Кінець 1960-х – початок 1970-х рр.	Основний акцент – ринок набуває важливого статусу, на потреби якого реагують НДДКР (need pull model); інноваційний процес підштовхується необхідністю – джерелом усіх винаходів

III	Інтерактивна модель	Початок 1970-х – середина 1980-х рр.	Модель, яка пов'язує інноваційний процес I і II поколінь з акцентом на зв'язку технологічних можливостей із потребами ринку (coupling model)
IV	Інтеграційна, або японська, модель	Середина 1980-х рр. – теперішній час	Характеризується спрямованістю на систему зворотних зв'язків (зовнішніх горизонтальних і вертикальних) та паралельну діяльність інтегрованих груп. Одночасна робота над ідеєю в різних напрямках кількох груп фахівців прискорює вирішення задачі та збільшує швидкість реалізації технічної ідеї
V	Модель стратегічних мереж	Теперішній час – майбутнє	Основна ідея: стратегічна інтеграція та встановлення зв'язків. Стратегічні зв'язки встановлюються на основі паралельного процесу за допомогою використання систем інформатики й обчислювальної техніки. Процес обміну інформацією послідовно продовжується від досліджень до післяпродажного обслуговування

*Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Характеризуючи дані таблиці, необхідно зазначити, що до періоду ринкової трансформації економіки переважно єдиним було тлумачення інноваційного процесу як послідовного, стадійного явища, що включає наступні один за одним етапи робіт, які починаються науковими дослідженнями і закінчуються, як правило, виробництвом.

Лінійна модель інноваційного процесу, за умов якої всі етапи жорстко фіксувалися й суворо слідували один за одним, мала багато протиріч. А саме: існували розбіжності, що пов'язані з класифікацією стадій процесу дослідження. За часів періоду активного запровадження, лінійна модель набула державно-планової природи на всіх рівнях. Характерним для інноваційних процесів тих часів було тотальне одержавлення, що, в принципі, властиве для всього народного господарства, а це призвело у вітчизняній практиці до занадто спрощеного розуміння проблеми розгортання інноваційних процесів лише з погляду вироблення єдиної технічної політики, призначення єдиного господаря, відповідального за єдиний конвеєр – від ідеї до запровадження нововведень [3].

У зарубіжній літературі перше обґрунтування сутності та структури лінійної моделі інноваційних процесів здійснено Й. Шумпетером. Учений виділив такі компоненти: наукові дослідження, розробки, проектування, виробництво, маркетинг, збут, обслуговування [4]. Зазначений лінійний інноваційний ланцюг (наука – технологія – виробництво – споживання) є найпростішою моделлю аналізованого процесу.

У вітчизняній економічній літературі існує інше обґрунтування зазначеної моделі, яка повністю впливає з теорії технологічного поштовху як першопричини, джерела інновацій, яка одержала розвиток у роботах Г. Менша [8], що виділив два головні аспекти: технологічний поштовх є основою інноваційних змін, а депресія виступає в ролі спускового гачка інноваційної активності. Дана модель представлена схемою (рис. 1).

Інший підхід до обґрунтування лінійної моделі розроблений К. Фріменом, Й. Шмуклер. За К. Фріменом розробку нововведень забезпечує зростання попиту, який, у свою чергу, ініціює дифузії продуктивних і процесних інновацій [5].

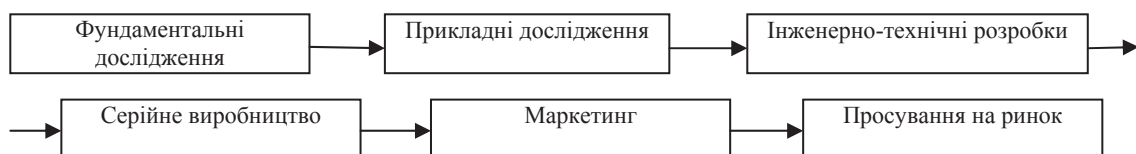

Рис. 1. Лінійна модель інноваційного процесу*

*Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Теорія К. Фрімена одержала назву "гіпотеза тиску попиту". Саме даний фактор помітно пожвавив інноваційні процеси на початку 1980-х років.

Таким чином, зарубіжний погляд на інноваційний процес лінійної моделі має відмін-

ність від вітчизняного. Вона полягає у тому, що останній враховував потреби ринку, споживчий попит та обов'язкове здійснення маркетингових досліджень.

Як уже було зазначено (табл.), період виникнення й активного запровадження ліній-

но-послідовної моделі інноваційного процесу припадає на кінець 1960-х – початок 1970-х років. Основний акцент – ринок набуває важливого статусу, на потреби якого реагують НДДКР (need pull model); інноваційний процес підштовхується необхідністю – є джерелом усіх винаходів (рис. 2).

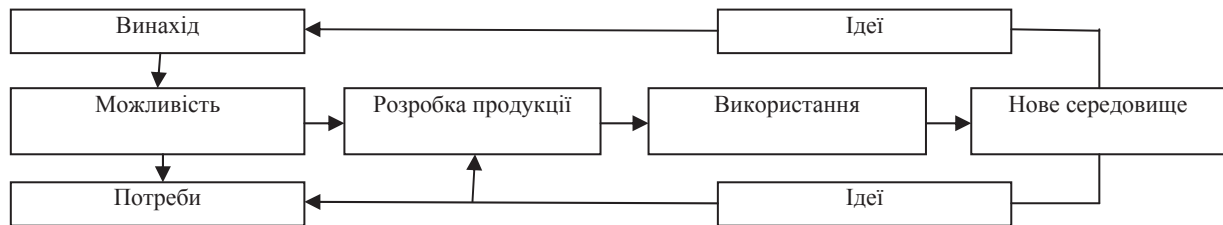

Рис. 2. Лінійно-послідовна модель інноваційного процесу*

*Джерело: Сформовано автором на основі опрацьованої літератури.

Отже, усвідомлення вченими і діловим середовищем проблем, пов'язаних із запровадженням інноваційного циклу лінійної моделі (невідповідність інновації споживчим вимогам та технічним можливостям виробництва), зумовило перехід до інтерактивної моделі, так званої «ланцюгової» (chainlink model).

У зарубіжних дослідженнях і розробках, починаючи з 1980-х років, сутність інноваційного процесу трактують інакше в категоріях нелінійності та пов'язують не з послідовною, а з паралельною структурою.

Найповніша наукова доктрина інтерактивної моделі запропонована в аналітичній роботі С. Дж. Клейна й Н. Росенберга і представлена як «концепція перманентної трансформації ідеї та втілюваного нововведення в балансі виробничих можливостей і ринкових потреб» [6] (рис. 3).

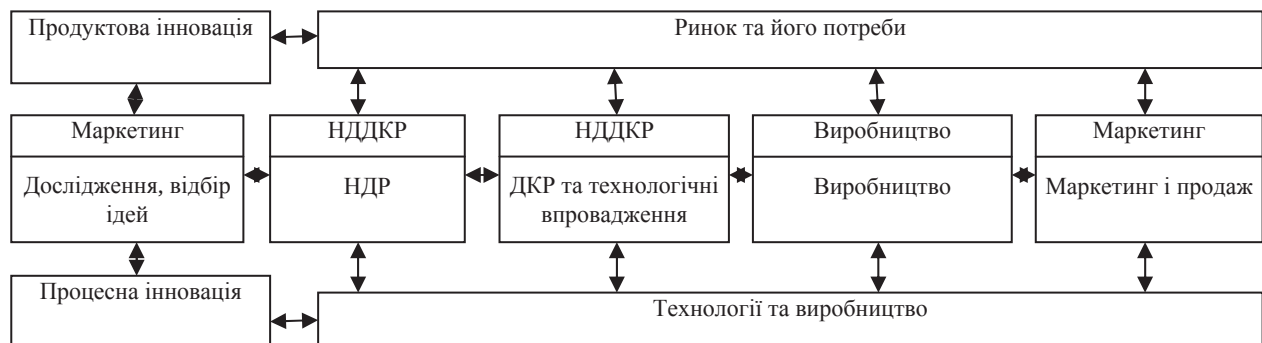

Рис. 3. Інтерактивна модель інноваційного процесу

*Джерело: Розроблено автором на основі опрацьованої літератури.

Організація інтерактивної моделі заснована на принципі «відкритості» кожного етапу інноваційного процесу, за умов якого ідея має не тільки «вхід», але й «вертикальну» взаємодію з ринком та виробництвом.

Лінійні й маркетингові моделі, що передували інтерактивній, були засновані на принципі руху ідеї по «закритому тунелю» проходження етапів інноваційного процесу аж до появи інновації на ринку. Основним недоліком даного так званого «закритого руху» ідеї було те, що поки підприємство створювало інновацію, на ринку вже з'являвся новий аналогічний товар, що в кі-

нцевому підсумку призводило до неефективності здійснення всього інноваційного процесу та випуску інновації. Відкритість інтерактивної моделі побудована на постійному спостереженні за факторами впливу із зовнішнього й внутрішнього середовища на сформоване нововведення та внесення відповідних змін, аж до повної трансформації інновації у готову продукцію. Зовнішнє середовище, що має вплив на нововведення, – це потреби ринку, еволюція очікувань споживачів та оцінок властивостей товарів. Внутрішнє середовище становлять організаційна структура й корпоративна культура

підприємства, виробництво, технології. Трансформація ідеї та нових властивостей продукту можлива за рахунок еволюції зовнішнього і внутрішнього середовища, що вносить зміни, які повинні враховуватися в процесі створення інновації. «... Інтерактивна модель заснована на перманентній повторній перевірці інновації на кожному етапі її формування, ми повинні безперервно звірятися з очікуванням ринку і враховувати наші технологічні можливості» [7]. Ряд компаній, які задіяли в інноваційному процесі інтерактивну модель, одержали значні ринкові переваги. Основними лідерами реалізації є транснаціональні компанії, такі як Nokia, Eni, LG group, Caterpillar, Sony, Isuzu, Xerox, IBM, Dell тощо.

Ринкові переваги компаній зумовлені можливістю ефективної реалізації іннова-

ційного потенціалу та активним збільшенням кількості впроваджених інновацій. Становлення й розвиток нелінійних моделей пов'язані, передусім, із впливом попиту та технологічним поштовхом, які є основою й джерелом інноваційних ідей.

«Інтеграційна» (coupling model), або «японська», модель характеризується спрямованістю на систему зворотних зв'язків (зовнішніх горизонтальних і вертикальних) та паралельну діяльність інтегрованих груп. Одночасна робота (паралельна діяльність) над ідеєю у різних напрямках кількох груп фахівців прискорює вирішення задачі й збільшує швидкість реалізації технічної ідеї – інновації. Дана модель має розвиток із середини 1980-х років і дотепер (рис. 4).

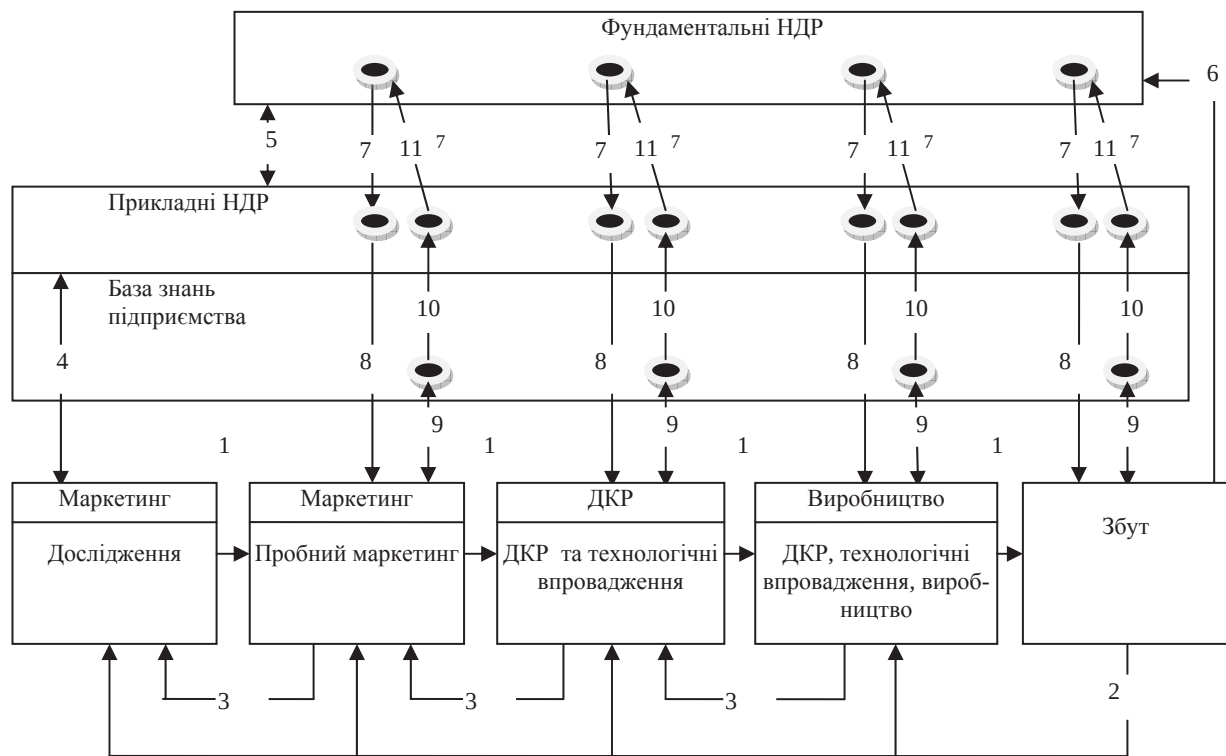

Рис. 4. Інтеграційна модель інноваційного процесу*

Позначення: 1 – основний ланцюг формування інновацій; 2 – реакція ринку; 3 – інтерактивна взаємодія стадій інноваційного процесу; 4 – системні наукові результати, що приводять до галузевих інновацій; 5 – процес формування прикладних НДР із фундаментальних; 6 – інновації, які мають значення для науки; 7 – відкриття (discoveries); 8 – знання, бази знань (knowledge); 9, 10, 11 – інновації (innovations).

*Джерело: Розроблено автором.

Інтеграційна модель розроблена японськими вченими Ч. Такеучи та К.І. Імаї Нонака. Науковці запропонували ряд нових принципів інноваційного процесу інтерактивної моделі та розробили основні наукові положення концепції. Ці принципи відпові-

дають сучасним тенденціям розвитку інноваційної сфери, а саме: зростання темпів зміни зовнішнього середовища – результатів науково-дослідної винахідницької діяльності, обсягів оновлення бази нових наукових знань, циклів кон'юнктури нововведення;

скорочення життєвого циклу товару, втіленого у продуктових інноваціях; необхідність співробітництва з державою в інноваційній сфері. Інтерактивна модель інноваційного процесу вже намагалася дати відповіді на перераховані тенденції сучасного інноваційного простору, задіяти дані виклики у власному організаційному механізмі. Але посилення тенденцій вимагало принципово нової моделі організаційного процесу з ефективним управлінням інноваційною діяльністю, що й було втілено в інтеграційній моделі.

На погляд автора, найбільш характерними ознаками нелінійних інноваційних процесів є наступні.

По-перше, на початковому етапі зародження інноваційного процесу проведення НДДКР не є обов'язковим, оскільки найчастіше створення того чи іншого винаходу, технології є реакцією організації на певну проблему її зовнішнього або внутрішнього середовища. Початок інноваційного процесу нелінійних моделей не обов'язково пов'язаний із фундаментальними науковими дослідженнями. Він може бути заснований на необхідності й можливостях організації та залежить від особливостей розробки і реалізації інноваційних проектів.

По-друге, принципово змінюються роль та вплив науки на всіх стадіях інноваційного процесу. Наука виступає як ресурс, що забезпечує ефективність здійснення інноваційного процесу і є вже не тільки джерелом інноваційних ідей. Нині, в умовах швидкої зміни ринкової кон'юнктури необхідна миттєва реакція організації, яка можлива завдяки проведенню експериментів та наукових досліджень на будь-якій стадії інноваційного процесу.

По-третє. Характерною ознакою нелінійних інноваційних процесів є поява якісно нових типів зв'язків, що поєднують в єдину систему всі складові. Відмінність від лінійної моделі, для якої характерні прямі зв'язки, полягає в тому, що для нелінійної властиві ще й зворотні, які принципово змінюють механізм здійснення та структуру інноваційного процесу. Завдяки зворотним зв'язкам нелінійній моделі інноваційного процесу притаманні такі явища, як підви-

щення якості, результативність нововведень, зменшення тривалості, які в кінцевому результаті збільшують ефективність їх здійснення.

Отже, очевидно, що функціональне призначення зворотних зв'язків полягає у протистоянні зовнішнім впливам системи і недопущенні поділу інноваційного процесу на незалежні складові частини в процесі адаптації організації до навколишнього середовища. Також особливістю зворотних зв'язків є те, що вони поєднують саму систему із зовнішнім середовищем, а саме зі споживачами, ринком й іншими економічними суб'єктами.

Облік зворотних зв'язків та їх ефективну реалізацію демонструють насамперед японські фірми, а також високотехнологічні компанії інших країн світу. М. Аокі, аналізуючи інноваційний процес в японській фірмі, зазначає, що він характеризується цілою системою зворотних зв'язків, що мають п'ять напрямів і два типи механізмів. Перший – короткий контур зворотних зв'язків, що з'єднує кожен наступний етап руху по центральному напрямку з попередньою. Другий – довгий контур, що передає усвідомлені потреби ринку та споживачів на різні початкові стадії інноваційного процесу [1]. Система таких зв'язків сприяє посиленню цілісності інноваційного процесу. Видається, що цей досвід доцільно використовувати у вітчизняній практиці. Тим більше, що його активно переймають найбільші компанії світу, вибудовуючи свою інноваційну стратегію в XXI ст.

Ефективна реалізація інноваційних процесів пов'язана з об'єднанням у рамках цілісної відтворювальної структури всіх елементів системи наука – технологія – виробництво – споживання, що передбачає створення розгалуженої системи збутового й сервісного обслуговування для стимулювання наукових досліджень і активізації винахідницької діяльності на основі підключення нового типу зв'язків – зворотних зв'язків в інноваційному процесі. Саме завдяки постійному та швидкодіючому зворотному зв'язку з ринком через маркетингові підрозділи, а також підвищеній реакції на зміну запитів споживачів, японські фірми завоювали автомобі-

льний ринок: фірми "Тойота", "Нісан", "Хонда" витрачали на розробку нової моделі близько 24 міс., а "Дженерал моторс", "Форд" і "Крайслер" – 36-48 міс. [9].

Зарубіжний досвід показує, що можливість реалізації нової технології значно зростає, якщо розробка відбувається паралельно з дослідженням її ринкового потенціалу. Більшість експертів вважають, що в сучасних умовах успіх нової продукції на 70-90% залежить від точності відповідності її споживчим перевагам [2].

Основним результатом ринкових досліджень інноваційного попиту є технічний прогрес та інновації, які створюють основу концепції національних інноваційних систем (НІС). Дана концепція побудована на системі взаємозв'язків між усіма існуючими інституційними одиницями й структурами, залученими в інноваційний процес.

На початковому етапі формування нового технологічного середовища можливе зростання невизначеності, що відбувається за рахунок застарілих, але наявних інституційних умов. Це погіршує ситуацію та призводить до зниження ефективності нововведень, які необхідні для поширення нового знання і його комерціалізації.

На нинішній час стає зрозумілим, що інноваційні процеси відбуваються в усіх сферах суспільства, особливо в економіці.

Економіка інноваційного типу характеризується інноваційними процесами, що відбуваються та потребують взаємозв'язку у його підсистемах: інституційній, технологічній, соціальній.

В інституційній сфері економіки інноваційного типу важливу роль відіграє регулювання взаємозв'язку між інститутами, тобто її структурними елементами, які стимулюють або обмежують взаємодію між суб'єктами економічних відносин.

У технологічній сфері інноваційний тип розвитку характеризується принципово новою організацією виробництва, що заснована на індустріальному ядрі, яке складається з наукоємних галузей (інтелектуального й інформаційного забезпечення).

Поширення інноваційних процесів у соціальній сфері вимагає постійної адаптації

суспільства до інновацій та приводить до прискореного оновлення життєвого середовища людини.

Висновки. Інновації й технічний прогрес є результатом дії в єдиній інноваційній системі учасників процесів наукового дослідження, виробництва та розподілу. Концепція національних інноваційних систем заснована на твердженні, що розуміння взаємозв'язку між учасниками, залученими в процесі створення інновації, є ключем до збільшення технологічної ефективності. Інноваційна ефективність країни багато в чому залежить від поведінки учасників (університети, державні дослідницькі інститути, приватні підприємства тощо) системи та їхньої активної співпраці як елементів колективної системи створення знань, а також від того, які технології вони використовують. Співпраця між учасниками національної інноваційної системи може приймати форму співпраці у питаннях дослідження ринку, закупівель, обміну досвідом, трансфером технологій та ін.

Досягнення балансу розвитку національної інноваційної системи і посилення кооперації всередині неї є першочерговими завданнями науково-технологічної, інноваційної політики держави. Разом із тим зростає важливість взаємодії з іншими елементами економічної системи держави – різними секторами економіки, оскільки саме їхнє знання створює передумови активного розвитку.

Розвинені національні інноваційні системи держав-світових лідерів передусім зосереджені на добробуті своїх громадян, на соціальному та економічному розвитку. Це досягається шляхом обміну та накопичення загальної «критичної маси» інтелектуальних, фінансових, матеріальних ресурсів, які вже були створені.

Таким чином, для України є необхідною організація інноваційного процесу в рамках власної національної інноваційної системи, обов'язковою умовою якої є підтримка освіти й інших інституційних структур щодо створення, зберігання та передачі знань, навичок, які визначають інноваційні технології.

Список використаних джерел

1. Аоки М. Фирма в японской экономике. Информация, стимулирование и заключение сделок в японской экономике: пер. с англ. / М. Аоки – СПб: Наука, 1995. – 316 с.
2. Долинская М.Г. Маркетинг и конкурентоспособность промышленной продукции / М. Г. Долинская, П. А. Соловьев. – М.: Изд-во стандартов, 1991. – 300 с.
3. Духота Ю.А. Основы управления циклом наука – производство – реализация продукции новых поколений / Ю. А. Духота. – К.: Урожай, 1992. – 100 с.
4. Шумпетер Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982 – 386 с.
5. Freeman C. Technical Innovation, Diffusion and Long Wave / C. Freeman // The Long Wave Debate, 1987. – 125 p.
6. Kline S. An Overview of Innovation. The Positive Sum Strategy / S. Kline, N. Rosenberg // Landau and Rosenberg (Eds.). Washington, 1986. – 220 p.
7. Lundvall B. Product Innovation and User/Producer Interaction / B. Lundvall // Industrial Development Research Series, vol.31. Aalborg, 1985 – 12 p.
8. Mensch G. Changing Capital Values and the Prosperity to Innovate / G. Mensch, C. Continho, K. Kaasch // Futures. – 1981. – № 4. – P. 28.
9. Multinational management strategies // Multinational business. – L., 1990. – № 3. – P. 56.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

В Україні збільшать виробництво вітчизняних високопродуктивних комбайнів

До 2017 року в Україні планується збільшити виробництво вітчизняних високопродуктивних комбайнів і тракторів за рахунок освоєння п'яти інвестиційних проектів у галузі сільгоспмашинобудування за участю вітчизняних і провідних світових виробників. Разом із тим держава удосконалює програми лізингу та сприяє створенню машинно-тракторних станцій, які допоможуть дрібно- та середньотоварним виробникам придбати техніку й одержувати необхідний сервіс. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Аби досягти валового збору зерна 80 млн т, необхідне технічне переоснащення галузі. Для вирішення завдання потрібна державна підтримка виробництва вітчизняного високопродуктивного комбайну із залученням інвестицій провідних іноземних компаній. Нині відпрацьовано 5 інвестиційних проектів, які дадуть можливість у 2017 році наростити випуск високопродуктивного комбайну до 2500 од., тракторів – до 12 800 од., – поінформував Микола Присяжнюк. Також Міністр зазначив, що в Україні вже проходить державне випробування вітчизняний комбайн „Скіф”.

Крім того, очільник відомства звернув увагу на забезпечення можливості придбання таких комбайнів дрібно- та середньотоварними виробниками. Щоб задовольнити потреби середньотоварного виробника та фермерів, необхідно удосконалити програми агролізингу, а також підтримати створення комерційних МТС. Наше завдання – переконати фермерів у вигідності участі у таких об'єднаннях. І разом із профільними організаціями ми відпрацьовуємо можливості створення пересувних МТС. На їх базі буде надаватися мультибрендовий сервіс.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

*О.В. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор, директор
Навчально- наукового інституту
Вінницького національного аграрного університету
В.М. СЕМЦОВ, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний технічний університет*

Тіньова економіка: структура, зміст та особливості функціонування

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку економіки традиційно є однією з основних задач державного регулювання. При цьому в усьому світі значення фактора тіньової економіки об'єктивно актуалізується, що вимагає адекватного розуміння особливостей функціонування цього явища. Слід підкреслити, що розроблення ефективної системи контролю та/або боротьби з тіньовим сектором економіки як окремого комплексу управлінських заходів потребує певної логічної простоти та низьких витрат на регулювання, а також об'єктивного врахування особливостей формування ринкових відносин у кожній країні.

Нині важко встановити межі розповсюдження тіньових процесів як у вітчизняній економіці, так і в світі. При цьому зовсім неочевидно, як та які форми нелегальної економіки можна використовувати з метою удосконалення системи державного регулювання економіки й раціонального розв'язання комплексу соціально-економічних проблем у державі. Визначення ж "детонаторів" тіньової економіки здійснюється низькими темпами, а тому значно відстає від вимог часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемами тіньової економіки займалися такі науковці В. І. Авдійський [1], О. О. Бренделева [2], В. В. Криворотов [3], Ю. В. Латов [4], В. О. Мандибура [5] та ін. Разом із тим очевидно, що практичні потре-

би у забезпеченні економічної безпеки значно випереджають рівень інформації про закономірності вітчизняного господарювання. Саме тому потребує оцінки система нелегальної економіки. Без проведення комплексних досліджень тіньових економічних відносин не можливо сформулювати принципи раціональної системи інститутів (норм, правил тощо) забезпечення безпеки з метою боротьби та/або локалізації тіньових процесів.

Мета статті – визначити основні типи тіньової економіки та обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення системи боротьби з цим явищем в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Нині науковці навіть не можуть дійти згоди, щодо класифікації тіньової економіки [1, с. 9–15; 2, с. 168–177; 3, с. 263–274; 4, с. 14–17; 5, с. 8–14]. Чітких критеріїв градації цього різновиду економіки немає. Класифікація відбувається найчастіше на основі використання інституційних критеріїв. У цьому зв'язку важко не погодитися з ученими В.І. Авдійським та В.О. Дадалко, які зазначають, що "будь-яка діяльність у сфері тіньової економіки є злочинною, але не кожна підпадає під норми чинного законодавства. Так, межі поняття "економічний злочин" через його умовність взагалі дуже важко визначити в чіткому кримінально-правовому сенсі" [1, с. 11].

Неузгодженість класифікації складових тіньової економіки зумовила нас запропонувати типологію, яка включає наступні основні елементи: 1) невраховану економіку

(тобто таку економіку, яка, як правило, оминає законодавчо встановлені правила щодо податків, виробництва товарів, послуг та ін.); 2) фіктивну економіку (цей вид передбачає крадіжки, махінації, шахрайство й ін.); 3) нелегальну (підпільну) економіку (в основі якої лежить незаконна діяльність, виробництво товарів, робіт, послуг та ін.).

Проведений емпіричний аналіз показав, що саме цей поділ є найбільш адекватний

вимогам часу. Необхідно відзначити, що невраховані процеси в економіці народжуються, як правило, практикою господарювання і є відображенням недосконалості (дисфункцій) останнього. Типовими є випадки, коли підприємства використовують у своїй діяльності "неспостережувані процеси". Особливо яскраво це можна спостерігати в аграрному секторі економіки (рис. 1).

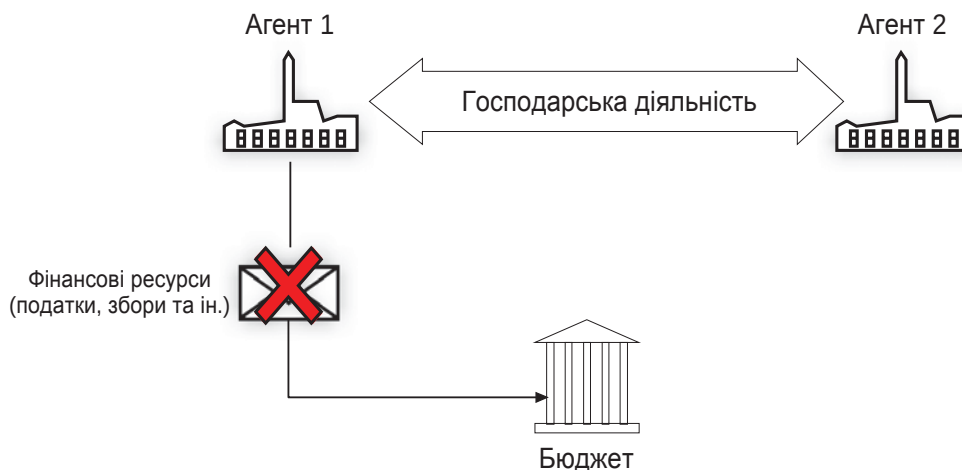

Рис. 1. Принципова схема неврахованої економіки

Джерело : Власні дослідження.

Наприклад, подібну модель поведінки можна було спостерігати в діяльності ПП "Серебрійське" (с. Серебрія, Могилів-Подільський район, Вінницька область), яке у 2008-2011 роках вирощувало сільськогосподарську продукцію на земельних ділянках, частина з яких була без належної державної реєстрації. Продукцію ж реалізовували переробному підприємству ВАТ "Могилів-Подільський консервний завод". Отож, користуючись спеціальним режимом оподаткування з ПДВ, підприємство ПП "Серебрійське" цілком законно залишило у своєму розпорядженні ресурси в сумі більше 2,5 млн грн, причому частина цих грошей у вигляді ПДВ, що близько 130 тис. грн з реалізації продукції, вирощеної на ділянках, договори оренди яких були неналежно оформлені.

Зазначимо, що переваги використання сучасних схем мінімізації оподаткування є очевидними, оскільки власники та /або вищий менеджмент мають можливість ухилятися від сплати податків без суттєвих ризиків. Відповідальність у цьому випадку є мініма-

льною і залежить значною мірою від трактування вітчизняного законодавства. Разом із тим неважко помітити, що подібні схеми серйозно порушують суспільно встановлені інституційні правила (добросовісна конкуренція, соціальна відповідальність та ін.).

Слід мати на увазі, що значна частина сільськогосподарських підприємств взагалі не переймається розробкою та/або використанням складних завуальованих схем тіньової економіки, а просто зухвало ухиляються від сплати конкретних податків. Як правило, це стосується таких бюджетоутворювальних надходжень, як податок із доходів фізичних осіб, податок на додану вартість, акцизний податок й ін. Наприклад, СТОВ "Обрій" (с. Писарівка, Калинівський район, Вінницька область) у 2004-2005 роках ухилилося від сплати податку з доходів фізичних осіб на суму близько 350 тис. грн. Але в 2009 році органи влади довели вину вищого менеджменту, який був покараний у вигляді штрафу на суму майже 8 тис. грн.

Органи влади останніми роками внесенням відповідних змін до законодавства [6]

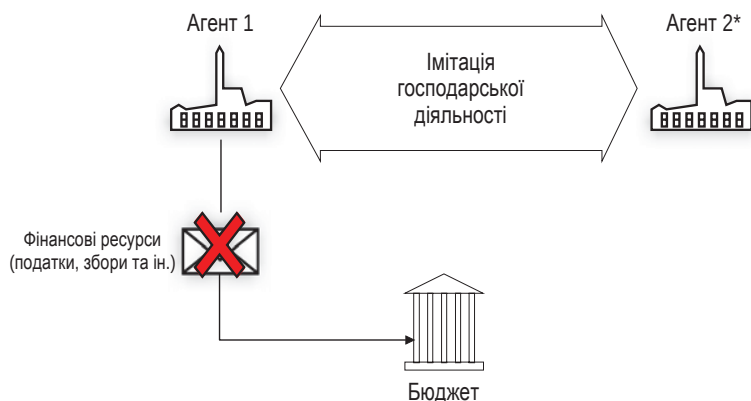
збільшили розміри штрафів за економічні злочини. Однак не має сумнівів, що відповідальність за економічні злочини згідно з вітчизняним законодавством є надзвичайно "м'якою".

Відзначимо, що напруження несплат надзвичайно активно простежується саме на сільських територіях, причому ухиляються як складні інтегровані підприємства-гіганти, так і умовно простіші форми підприємництва. Наприклад, службові особи фермерського господарства "Жмеринська зернова компанія" (с. Станіславчик, Жмеринський район, Вінницька область), основний вид діяльності якого – сільськогосподарське виробництво, в період з 2006-2009 років шляхом подання недостовірної інформації занизили податкові зобов'язання та ухилилися від сплати податків на загальну суму близько

980 тис. грн. Отже, саме вибір суб'єктами господарювання стратегії несплати коштів до бюджетів різних рівнів зумовлює пошук механізмів, здатних примусити бізнес "грати" за правилами, встановленими владою.

Не доводиться сумніватися, що важливу роль у тіньовій економіці відіграє саме фіктивний сегмент економіки. Емпіричний аналіз діяльності підприємств та/або організацій Вінницької області показав, що існує два основних типи схем (способів) прояву фіктивної економіки. Це: 1) схема – "агент-примара"; 2) схема – "продукція-примара". Проте встановити який саме тип схем є домінуючим в економіці, важко із причин відсутності необхідної інформації.

Механізм використання схеми – "агент-примара" може бути представлений у такому вигляді (рис. 2).

* – фіктивний суб'єкт господарювання.

Рис. 2. Принципова схема фіктивної економіки ("агент-примара")

Джерело: Власні дослідження.

Важливо відзначити, що ця схема універсальна. Форма власності підприємства-ініціатора тіньових процесів (**Агент 1**) є не принциповою, тобто вона може бути як державна, так і приватна. Наприклад, досить схожу схему можна було спостерігати у діяльності Державного підприємства "Тростянецький спиртовий завод" (смт Тростянець, Тростянецький район, Вінницька область) та ПП "Вояж-Восток-08" (м. Луганськ), яка мала ознаки фіктивності. Так, у період 2006-2011 років ДП "Тростянецький спиртовий завод" ухилилося від сплати податків до бюджету, а саме податку на прибуток у сумі близько 220 тис. грн, та податку на додану вартість майже 180 тис. грн.

Іншим, досить схожим, прикладом реалізації цієї схеми може бути діяльність посадових осіб ВАТ "Тульчинський хлібокомбінат", які у 2008-2009 роках шляхом імітування фінансово-господарських взаємовідносин із такими підприємствами, як ТОВ "Геотекс" (м. Київ), ТОВ "Атмарком" (м. Київ), ПП "Євробудсервіс" (м. Луганськ), МПП "Сервісбуд" (м. Луганськ) та інших суб'єктів господарювання, що мали ознаки фіктивності, ухилилися від сплати податків до бюджету на суму близько 2,4 млн грн.

Переваги використання схеми "агент-примара" у тому, що вона потребує мінімальних фінансових витрат, у той же час дає змогу одержати суттєві прибутки. Ця схема займає

особливе місце у тіньовій економіці та досить поширена у вітчизняному АПК.

Складність використання схем – "продукція-примара" (рис. 3 а, 3 б) зумовлена передусім тим, що в основі фіктивних операцій лежать імпліцитні угоди (контракти),

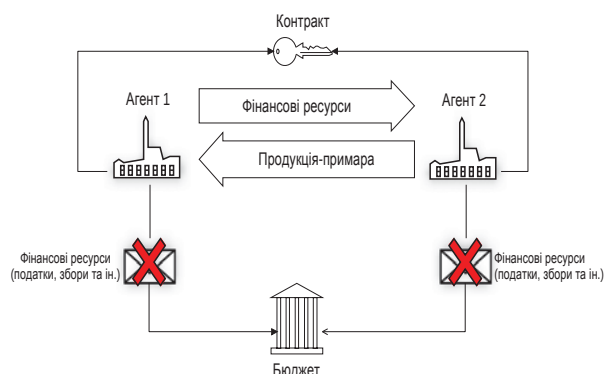

Рис. 3 а. Принципова схема фіктивної економіки ("продукція-примара")

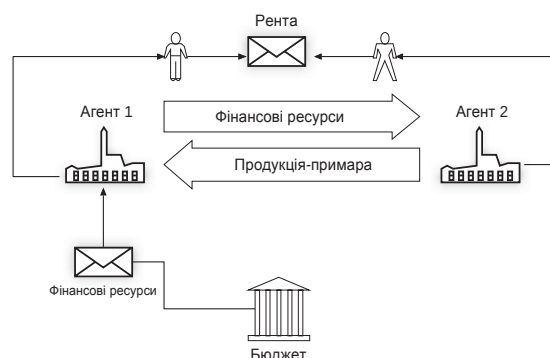
Джерело: Власні дослідження.

Досить схожу схему можна було спостерігати в діяльності посадової особи сільськогосподарського підприємства СВАО "Жорнище" (с. Жорнище, Іллінецький район, Вінницька область), яка без відома засновників провела у 2009 році безтоварну фінансову операцію щодо реалізації яблук ТОВ "Антарес Р (м. Київ). У результаті цієї угоди (контракту) на розрахунковий рахунок підприємства було перераховано близько 550 тис. грн., які в подальшому легалізували здійсненням відповідних фінансових операцій, а саме – були перераховані ТОВ "Автостіль" (м. Дніпропетровськ) за нібито одержані засоби захисту рослин від хвороб і шкідників.

Особливо небезпечними у тіньовій економіці є фіктивні угоди, в результаті реалізації яких ренту намагаються одержати не приватні фірми, а посадові особи бюджетних установ та/або державних підприємств (рис. 3 б).

Наприклад, подібну схему можна було спостерігати в діяльності Самгородоцької спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату (с. Самгородок, Козятинський район, Вінницька область), коли при закупівлі паливно-мастильних матеріалів у суб'єкта підприємницької діяльності посадові особи школи-інтернату у 2010 році незаконно пере-

виявлення яких на практиці є надзвичайно важким завданням. Також досить часто суб'єкти господарювання замість "продукції-примари" використовують "роботи-примари", "послуги-примари", що майже неможливо контролювати органам влади.

Примітки: – посадова особа бюджетної установи; – посадова особа суб'єкта господарювання.

Рис. 3 б. Принципова схема фіктивної економіки ("продукція-примара")

Джерело: Власні дослідження.

рахували йому близько 25 тис. грн. Слід сказати, що контракти між бюджетними установами (державними підприємствами) та бізнесом досить часто дають можливість шахраям одержувати колосальні тіньові прибутки. При цьому очевидним є те, що найкраще ці схеми (фікції) можна проводити ущемленням інтересів найбільш незахищених верств населення (діти, інваліди, пенсіонери, селяни й ін.). Основна перевага цієї схеми полягає у складності доведення зловживань.

Значні економічні втрати, зумовлені тіньовими процесами, з давніх часів призводили до певних обмежень стосовно потенційно небезпечних (виробництво зброї, наркотичних засобів тощо) та особливих (спирт, горілка, тютюн й ін.) видів діяльності, оскільки саме вони здатні найбільше впливати на основи державотворення. Тому функціонування підпільної економіки потребує особливої уваги та контролю з боку державної влади. В основі підпільної економіки лежить одержання прибутків за незаконне виробництво продукції, виконання робіт, послуг тощо (рис. 4).

Щоб зрозуміти сутність підпільних процесів, варто розглянути один із численних прикладів виготовлення та реалізації підпільної продукції в АПК. Так, подібну схему можна було спостерігати в діяльності Дер-

жавного підприємства "Гайсинський спиртовий завод" (м. Гайсин, Вінницька область), яке в 2010-2011 роках незаконно виготовляло, зберігало й збувало спиртовмісні рідини (компонент моторного пального альтернативного). Зазначимо, що цей компонент продавався переважно підприємствам з інших регіонів (наприклад, ПП "Інтеркрайт" (м. Херсон), ТОВ "Європетроліум" (Київсь-

ка обл.), МП "Руно" (Львівська обл.), ПСП "Мелекс" (м. Хмельницький) та ін.). Отож протягом цих років службовими особами ДП "Гайсинський спиртовий завод" було реалізовано близько 830 тис. дал спиртовмісної рідини. Як наслідок, орієнтовна сума несплаченого акцизного податку становила близько 340 млн грн.

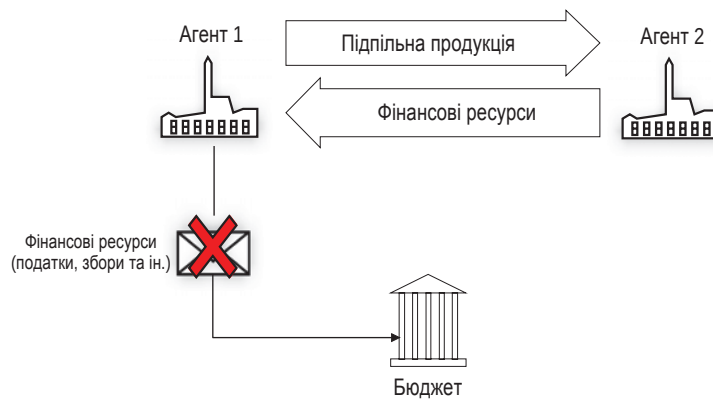

Рис. 4. Принципова схема підпільної економіки

Джерело: Власні дослідження.

Саме на територіях (міста, райони), де функціонують державні підприємства виробництва спирту, найбільше випадків підпільної діяльності виробництва горілки (сурогату). Так, у сільськогосподарському підприємстві ПРАТ "Гайсинське племпідприємство" (м. Гайсин, Вінницька область) у травні 2012 року було викрито підпільний цех із виготовлення фальсифікованої алкогольної продукції. Сировину та обладнання для масового виробництва алкогольних напоїв вилучено органами влади.

Концентрація підпільного виробництва продукції на територіях офіційного виробництва зумовлена низькими витратами тіньових дільців (транспортні, трансакційні й ін.). Вважаємо, що саме на цих територіях необхідно посилити контроль за діяльністю підприємств, що виготовляють специфічні види продукції.

Іншим досить схожим прикладом схеми підпільної економіки може бути виявлена органами влади у 2010 році приватна підпільна друкарня (ТОВ "Нілан-ЛТД", яка орендувала приміщення на території Вінницької обласної психіатричної лікарні № 2 (с. Березин, Вінницький район, Вінницька область). Зазначимо, що пряме або непряме використання бюджетних установ у тіньовій

економіці на практиці дає учасникам економічних відносин додаткові можливості (економія ресурсів, спрощення процедур проведення тіньових операцій тощо). Наприклад, у вищезазначеному випадку підпільна друкарня потенційно могла одержувати якісну охорону свого майна (обладнання, документації та ін.) за державний кошт, оскільки всі психікарні є режимними об'єктами, а відтак, як правило, охороняються державними правоохоронними структурами.

На нашу думку, органи влади мають проводити постійну аналітичну роботу в напрямі виявлення учасників підпільних економічних взаємовідносин і детально розбиратися в причинах тіньових процесів.

Вважаємо помилковим підхід, який передбачає, що основні проблеми та причини тіньових процесів (ухилення, несплата й ін.) криються лише в суб'єктах господарювання, тим самим виключаючи недоліки діючої системи державного регулювання економіки. Безперечно, ми ніякою мірою не намагаємося виправдати фіктивні операції, умисне і заздалегідь сплановане ухилення від сплати коштів до бюджету та ін. Разом із тим вважаємо, що не приділяти достатньої уваги діяльності органів державної влади як потен-

ційно провокуючого фактора до тіньової економічної діяльності буде необачним.

Наприклад, розглянемо підпільну економіку з іншого боку. Так, ДП "Гайсинський спиртовий завод" підпільно виготовляло продукцію, яка за великим рахунком не є суспільно небезпечною (зброя, наркотики тощо). Проте парадоксом є те, що конфлікт інтересів між представниками влади й державним підприємством значною мірою був зумовлений відсутністю чітких регуляцій (або інститутів). Можливо в умовах дефіциту фінансових ресурсів, наявності заборгованості із заробітної плати працівникам [7] ущемлене державне підприємство й обрало стратегію ухилення від сплати податків. Безперечно, які б не були мотиви та бажання вищого менеджменту, несплата податків є неприпустимою, оскільки це підриває основи функціонування державної фінансової системи країни [8]. Разом із тим задамося питанням – яким чином державне підприємство, одне з найбільших у районі, могло два роки безкарно проводити політику ухилення від сплати податків?

Отже, відсутність чітких "правил гри" між державними агентами створює перешкоди максимізації загальної вартості у суспільстві. Врешті-решт неконструктивна модель поведінки влади спричиняє значні витрати ресурсів. При цьому у випадку з ДП "Гайсинський спиртовий завод" витрати несуть усі учасники деструктивного конфлікту (влада, вищий менеджмент державного підприємства, працівники, а це станом на 2012 р. більше 100 осіб, та ін.), але найбільше втрачає соціум. Адже органи влади утримуються за рахунок бюджетних коштів, які формуються за рахунок платників податків, зборів тощо. Отже, фактори зародження тіньових процесів в економіці надзвичайно складні й суперечливі.

Комплекс соціально-економічних проблем, зумовлений функціонуванням тіньової економіки, доводить, що необхідно здійснювати пильний та реальний контроль за агентами ринку, причому нині немає значення форма власності. Потрібно запровадити спеціальний моніторинг потенційних ризикованих підприємств. Проте на все це

необхідні значні фінансові ресурси, тому дане питання залишається відкритим.

На нашу думку, щоб оцінити ефективність функціонування системи боротьби з тіньовою економікою, необхідно дати відповіді на такі питання: 1) наскільки доцільним є запровадження тих чи інших інструментів боротьби; 2) чи забезпечують діючі інструменти економічну безпеку.

Система боротьби з тіньовою економікою, яка ґрунтується на формальному та жорсткому апіорному регламентуванні правил і норм (законодавства), неминуче (досить часто) призводить до ірраціональних рішень та витрат ресурсів. Тіньові процеси не відбуваються стихійно, а завжди управляються (координуються) учасниками діяльності.

Основними факторами, що зумовлюють виникнення тіньових процесів в економіці, є: 1) бажання бізнесу шляхом використання опортуністичної моделі поведінки (імпульс – недосконале й лояльне законодавство) здійснити максимізацію загальної вартості; 2) прагнення окремих представників влади (або керівників бюджетних установ) одержати ренту (імпульс – надмірна зарегульованість економіки). Слід сказати, що нині діюча система боротьби з тіньовою економікою направлена значною мірою на боротьбу із зовнішніми факторами (бізнесом), аніж внутрішніми (представники влади). Вважаємо, що з метою упередження "ефекту геміопії" (тобто, коли очі бачать наполовину) влада повинна тісно співпрацювати з бізнесом і вчасно реагувати на вмотивовані вимоги бізнесу щодо функціонування (зміни) регуляцій, а інакше буде порушена логічна система регулювання.

Висновки. Емпіричний аналіз тіньових процесів показав, що ідеологія державного регулювання економіки потребує коригування. Система інститутів (норми, правила, законодавство), що передбачає захист від тіньової економіки, досить часто не узгоджуються між собою, а тому не лише не дають бажаних результатів, але й створюють додаткові перешкоди учасникам економічних відносин. Разом із тим недооцінка та/або нерозуміння рівня небезпеки, які приховує в собі тіньова економіка, на прак-

тиці може призвести до загострення соціально-економічних проблем.

Діюча система протидії тіньовій економіці не гарантує забезпечення безпеки державі. Найбільшим її недоліком є те, що вона значною мірою не враховує специфіку окремих галузей економіки, наприклад, аграрного сектору. Вважаємо, що владі не потрібно намагатися провести всеосяжну регламентацію заходів щодо боротьби з тіньовою економікою, а запроваджувати їх у міру необхідності, оскільки цілком очевидно, що нині неможливо створити універсальний рецепт протидії тіньовим процесам,

Водночас причини неуспіху влади мають як об'єктивний (відсутність інформації про тіньові процеси), так і цілком суб'єктивний (недосконалість організаційної системи) характер. Система боротьби з тіньовими явищами в економіці повинна бути заснована на принципах, що виключають або при наймні зменшують можливість опортуністичної моделі поведінки як із боку держави, так і бізнесу. При цьому доцільно посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини. В іншому випадку, всі заходи влади, направлені на боротьбу з тіньовою економікою, будуть схожі на прокрустове ложе або економічний волюнтаризм.

Список використаних джерел

1. Авдийский В.И. Теневая экономика и экономическая безопасность государства: учеб. пособие / В. И. Авдийский, В. А. Дадалко. – 2-е изд., доп. – М.: Альфа-М: Инфра-М, 2010. – 496 с.
2. Бренделева Е. А. Неинституциональная экономическая теория : учеб. пособие / Е. А. Бренделева. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
3. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов : учеб. пособие / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 352 с.
4. Латов Ю. В. Теневая экономика: учеб. пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев; под ред.: В. Я. Кикотя, Г. М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
5. Мандибура В. О. "Тіньова" економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження: наук. вид. / В. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 136 с.
6. Україна. Закони. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон... від 15.11.2011 р. № 4025-VI [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/page>.
7. Інформація про вступ працівників ДП "Гайсинський спиртовий завод" у колективний трудовий спір [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Вінницької обласної Державної адміністрації від 20.08.2012 р. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocXCHKE.
8. Schneider F. The Shadow Economy: An International Survey / Schneider F., Enste D. – Cambridge University Press, 2003. – 238 p.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2012 р.

*

УДК 658.8:338.432

**Л.В. РОМАНОВА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу Інституту міжнародної економіки, фінансів
та інформаційних технологій Міжнародної академії управління персоналом**

До проблеми формування сучасної моделі маркетингу в Україні

Постановка проблеми. Під впливом трансформації світових економічних процесів відбуваються кардинальні зміни в управлінні та маркетингу. Останній із рядової фу-

нкції перетворюється на головну інтегруючу і займає лідируюче положення в управлінській ієрархії, а місце традиційного менеджменту займає маркетингове управління. Саме маркетинг за рахунок формування ринків підприємства (держави), налагодження

© Л.В. Романова, 2013

тиці може призвести до загострення соціально-економічних проблем.

Діюча система протидії тіньовій економіці не гарантує забезпечення безпеки державі. Найбільшим її недоліком є те, що вона значною мірою не враховує специфіку окремих галузей економіки, наприклад, аграрного сектору. Вважаємо, що владі не потрібно намагатися провести всеосяжну регламентацію заходів щодо боротьби з тіньовою економікою, а запроваджувати їх у міру необхідності, оскільки цілком очевидно, що нині неможливо створити універсальний рецепт протидії тіньовим процесам,

Водночас причини неуспіху влади мають як об'єктивний (відсутність інформації про тіньові процеси), так і цілком суб'єктивний (недосконалість організаційної системи) характер. Система боротьби з тіньовими явищами в економіці повинна бути заснована на принципах, що виключають або при наймні зменшують можливість опортуністичної моделі поведінки як із боку держави, так і бізнесу. При цьому доцільно посилити кримінальну відповідальність за економічні злочини. В іншому випадку, всі заходи влади, направлені на боротьбу з тіньовою економікою, будуть схожі на прокрустове ложе або економічний волюнтаризм.

Список використаних джерел

1. Авдийский В.И. Теневая экономика и экономическая безопасность государства: учеб. пособие / В. И. Авдийский, В. А. Дадалко. – 2-е изд., доп. – М.: Альфа-М: Инфра-М, 2010. – 496 с.
2. Бренделева Е. А. Неинституциональная экономическая теория : учеб. пособие / Е. А. Бренделева. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с.
3. Криворотов В. В. Экономическая безопасность государства и регионов : учеб. пособие / В. В. Криворотов, А. В. Калина, Н. Д. Эриашвили. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. – 352 с.
4. Латов Ю. В. Теневая экономика: учеб. пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев; под ред.: В. Я. Кикотя, Г. М. Казиахмедова. – М.: Норма, 2006. – 336 с.
5. Мандибура В. О. "Тіньова" економіка України та напрями законодавчої стратегії її обмеження: наук. вид. / В. Мандибура. – К.: Парламентське вид-во, 1998. – 136 с.
6. Україна. Закони. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон... від 15.11.2011 р. № 4025-VI [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/page>.
7. Інформація про вступ працівників ДП "Гайсинський спиртовий завод" у колективний трудовий спір [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Вінницької обласної Державної адміністрації від 20.08.2012 р. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocXCHKE.
8. Schneider F. The Shadow Economy: An International Survey / Schneider F., Enste D. – Cambridge University Press, 2003. – 238 p.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2012 р.

*

УДК 658.8:338.432

**Л.В. РОМАНОВА, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри маркетингу Інституту міжнародної економіки, фінансів
та інформаційних технологій Міжнародної академії управління персоналом**

До проблеми формування сучасної моделі маркетингу в Україні

Постановка проблеми. Під впливом трансформації світових економічних процесів відбуваються кардинальні зміни в управлінні та маркетингу. Останній із рядової фу-

нкції перетворюється на головну інтегруючу і займає лідируюче положення в управлінській ієрархії, а місце традиційного менеджменту займає маркетингове управління. Саме маркетинг за рахунок формування ринків підприємства (держави), налагодження

© Л.В. Романова, 2013

зв'язків зі споживачами та з усіма заінтересованими сторонами забезпечує конкурентоспроможність й ефективність бізнесу як усередині країни, так і за її межами. Однак в Україні маркетинг поки що не відіграє провідної ролі у діяльності підприємств, а в аграрній сфері, зокрема, знаходиться у зародковому стані та зводиться, в основному, до виробничо-збутової діяльності. У результаті ми втрачаємо ринки, програємо конкурентну боротьбу зарубіжним виробникам, незважаючи на значний потенціал і не використовуємо всіх можливостей витіснити із ринку імпортовану продукцію й стати провідним експортером вітчизняних товарів. Це відбувається, передусім, через відставання теоретичних напрацювань і недостатнє розуміння менеджментом усіх рівнів його ролі й значення в розвитку економіки. Тому проблема формування сучасної моделі маркетингу в Україні є надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням маркетингу займалися багато зарубіжних та вітчизняних учених. Практично вітчизняні автори формували свої теоретичні здобутки на основі досліджень зарубіжних авторів. І це зрозуміло, адже маркетинг як наука відомий у світі з другої половини ХХ ст., тоді як в Україні став розвиватися після переходу на ринкові відносини. Найбільш відомими з них є М. Бейкер, Дж. О'Шонесі [4], Ф. Котлер [7], Д. Меррик, Ч. Шив, Р. Шоу [9], А. Хайм, А.В. Войчак С.С. Гаркавенко, В. Кардаш, В.П. Пилипчук, А.О. Старостіна і багато інших. На підставі вивчення літературних джерел встановлено, що маркетинг визначається як: вид підприємницької діяльності; наука: мистецтво; філософія бізнесу; підсистема управління бізнесом; соціальний процес; здійснюється в сфері обміну з метою забезпечення потреб споживачів. Однак усі ці визначення не дають відповіді на питання щодо неприйняття маркетингу в підприємствах і організаціях, негативних наслідків його діяльності.

Мета статті – розкрити результати дослідження проблеми реалізації маркетингової концепції та на основі вивчення історичних тенденцій розвитку науки про маркетинг визначити сутність його сучасної мо-

делі, складові якої доцільно враховувати, зокрема, в аграрному маркетингу.

Виклад основних результатів дослідження. Нині маркетинг дуже швидко перетворився на декларативну діяльність у контексті її спрямування на запити й потреби споживачів і став втрачати довіру до них. Це особливо проявляється в Україні. Причин такого стану можна назвати багато. До найважливіших віднесемо наступне.

1. Цілі бізнесу. В основі діяльності підприємств і організацій в Україні поставлена мета досягнення прибутку. Про це задекларовано в Законі України «Про підприємництво», тоді як підприємництво має забезпечувати суспільні потреби й опосередковано одержувати прибуток. Така цільова установка в Законі без відповідного державного контролю практично дозволяє розвиток неконструктивного підприємництва, деструктивні дії з метою власної наживи, включаючи тіньову економіку та корупцію. Керівництво грошей, як вважає Рік Джойнер, призводить до краху. В результаті в Україні простежується ряд негативних тенденцій, зокрема, концентрація багатства в незначного прошарку населення, придбання предметів розкоші багатими людьми в непомірних масштабах. Так, Україна перетворилася на полігон із продажу найбільш дорогих і розкішних автомобілів, а маркетинг сприяє цьому за рахунок реклами й створення так званого позитивного іміджу щасливої людини.

Гонитва за прибутками в аграрному секторі призводить до безсистемного та безгосподарного використання землі, зниження родючості ґрунтів. За даними Держземагентства України через тривале екстенсивне використання земельних угідь, особливо ріллі, сучасний стан ґрунтового покриву в Україні досяг критичного рівня й перебуває на межі виснаження. Маркетинг в агробізнесі кардинально відрізняється від інших галузей і має враховувати, передусім, необхідність забезпечення екології та розвитку сільських територій.

2. Реалізація маркетингової концепції управління споживачами на практиці привела до маніпуляції та нав'язування потреб споживачам. Дж. О'Шонесі вважає, що ко-

ли фірма створює ринковий попит, то вона мало уваги приділяє виявленню потреб і її політика просування товарів буде пов'язана з маніпуляцією. Така маркетингова діяльність можлива в умовах недостатньої поінформованості споживачів [4], що спостерігається в Україні. У державі з розвиненим аграрним сектором існує виробництво штучних харчових продуктів, вирощування сільськогосподарської генно-модифікованої продукції, руйнування земельного фонду держави, вимирання сільських територій, ошукування споживачів на ринку тощо. Це також простежується і в інших країнах світу. Так, за літературними даними маркетологів визначають як банду розбійників, бо тільки у Великобританії населення купило непотрібних товарів на суму 8,4 млрд фунтів стерлінгів, що з розрахунку на одного жителя становить 500 фунтів. Аналогічна ситуація і в США [8].

Маркетинг покликаний вивчати й задовольняти потреби споживачів, а в реальній практиці пропонуються різноманітні товари для задоволення одних і тих самих потреб. Ф. Котлер при цьому робить слушне зауваження, яке нині в процесі гонитви за прибутками бізнесом просто нівелюється: виробники мають продавати корисність, а не просто матеріальний продукт чи послугу [6]. Причому корисність як для цільових груп споживачів, так і суспільства в цілому.

3. Знецінення ролі маркетингової діяльності, падіння престижу маркетологів як фахівців та зниження ефективності маркетингових витрат. Топ-менеджер однієї з англійських компаній так сказав про маркетологів: «У моїй компанії маркетологи все більше брешуть», поводять себе безвідповідально. А опитування в компаніях думки працівників інших підрозділів щодо маркетологів показали, що останніх характеризують як невідчутні, дорогі та ненадійні [9]. Причиною такого становища вказується зміна пріоритетів під впливом факторів внутрішнього середовища. Кризові ситуації в економіці й бажання одержання не меншого прибутку зумовили застосування короткотермінових стратегій, зниження витрат, у т.ч. і на маркетингову діяльність. В Україні у період кризи саме маркетологи найбільше по-

трапляли під скорочення. Важливою проблемою також є нерозуміння місця й ролі маркетингу в підвищенні конкурентоспроможності та ефективності підприємств.

4. Падіння морального і духовного рівня населення. Як наслідок, у державі майже відсутнє меценатство, турбота про бідних, розвиваються різні форми алкоголізму, що знову нав'язується маркетологами через споживання пива й слабоалкогольних напоїв у непомірних масштабах. Різко знизилася культура поведінки населення, що проявляється у вживанні нецензурної лексики, навіть дітьми та жінками.

Розв'язання проблеми вбачається в необхідності повернення менеджменту до системи цінностей як у суспільстві, так і на підприємствах та організаціях. Особливу увагу пропонується також приділяти соціальній відповідальності бізнесу. В зарубіжному менеджменті соціальну відповідальність визначають як сукупність чотирьох складових: економічну, юридичну, етичну відповідальність та прийняття на себе відповідальності [3]. Розвиток соціальної відповідальності в літературі пов'язують із культурою і на основі проведених досліджень робиться висновок про те, що культура є важливою складовою соціальної відповідальності та якості життя. Економіка не є самостійною сферою і тому не може управлятися лише своїми особливими законами й бути відділеною від іншої частини суспільства, а проблема глобальної конкуренції як політичної, так і економічної формуватиметься якраз у термінах культури. І щоб культура пронизувала всі сфери життя, слід на підприємствах формувати корпоративну культуру, бо гігантизм витравив із корпорації людське взаєморозуміння, симпатію, контакти й природні людські відносини [1]. За даними опитування в США у 2004 році встановлено, що через зниження продуктивності праці, зумовлене саме байдужістю персоналу, економіка США недоодержує близько 300 млрд дол. щорічно [10]. І тут тільки підбором кадрів та їх мотивацією не можна обмежуватися. Співробітники мають поділяти систему цілей і цінностей в організації. Тому чим ефективніша й сильніша внутрішня культура фірми, тим вищий моральний стан

і добра воля співробітників, їхня заінтересованість та продуктивність.

5. Втрата довіри як до компаній, так і до маркетологів. Довіра розглядається в економічній літературі в контексті культури й це поняття визначають відповідно до тлумачного словника як ставлення до кого-небудь, що виникає на основі віри в чийось правоту, чесність, щирість. У філософсько-енциклопедичному словнику довіра трактується як морально-практичне ставлення індивіда до партнера у спілкуванні, яке ґрунтується на вірі в його чесність і щирість. Таким чином, можемо зробити висновок про те, що довіра ґрунтується на вірі. Підтвердженням цього є визначення довіри Ф. Фукуямою як очікування членів спільноти, що інші її члени поводитимуть себе більш-менш передбачувано, чесно, з розумінням потреб інших членів на основі загальноприйнятих норм: фундаментальні цінності, як віра в Бога, справедливість, чесність та кодексів поведінки [12]. Як стверджує Ф. Фукуяма, довіра виникає завдяки здатності людей об'єднуватися в групи на основі загальноприйнятих норм і цінностей. Співробітництво на основі довіри сприяє зниженню витрат на маркетинг та підвищенню ефективності маркетингової діяльності, а в бізнес-сітках, у т.ч. сформованих на кооперативній основі, забезпечує можливість дрібним і середнім господарствам досягати ефекту масштабу, зокрема в аграрному секторі.

Джозеф Г. Бойетт, Джиммі Т. Бойетт довіру визначають як особливо важливу складову ефективності лідерства, яка передбачає позитивне сподівання на те, що інша людина не діятиме опортуністично через слова, дії чи рішення [2]. Базовими складовими довіри є наступні: порядність – чесність і добросовісність; компетентність – технічні знання та навички міжособистісного спілкування; послідовність – надійність, передбачуваність і здатність приймати правильні рішення; лояльність – готовність захищати й зберігати репутацію особи; відкритість – готовність до вільного обміну інформацією та ідеями.

Найголовнішим із них вважають чесність.

Виділяють три етапи довіри – засновані на страхові, знаннях та ідентифікації. Най-

вищою формою є останній і до неї прагнуть керівники всіх рівнів підприємств та організацій. Забезпечити такий тип довіри можуть лише успішні лідери, що мають у своєму характері етичні складові [11].

6. Розуміння економічного обміну як предмета маркетингу.

На основі вивчення літературних джерел встановлено, що обмін виділяють у соціології, економіці й у маркетингу. Ринкові обміни поділяють на утилітарний, соціальний і змішаний [5].

1. Утилітарний обмін передбачає взаємодію, в результаті якої учасник одержує товар в обмін на гроші й це є економічний або двоїстий обмін, спрямований на одержання максимальної економічної вигоди і тому більшість маркетологів, зокрема в Україні, визнають саме його предметом дослідження.

2. Соціальний обмін як взаємні трансфери психологічними, соціальними або іншими нематеріальними цінностями. Тут важливу роль відіграють символи, а поведінка викликає додаткові почуття, емоції. Люди купують товари не заради них самих, а задля їхніх значень.

3. Змішаний обмін складається з утилітарного й соціального обмінів. Цей підхід виник у 90-х роках і сформував поняття маркетингової людини, де символіка й матеріальні інтереси діють разом, а на обмін впливають правові, етичні, нормативні та примусові обмеження.

Погоджуючись із розглядом маркетингового обміну як змішаного, визнаємо особливу важливість соціальних процесів, які зв'язують покупців із продавцями в умовах змін і які сприяють формуванню довіри та прихильності [4]. Такий підхід вимагає іншого трактування розуміння маркетингу. В більшості літературних видань домінує функціональне визначення маркетингу, що передбачає комерційну діяльність, спрямовану на обмін товарами й послугами між виробниками та споживачами. Фундаментальним же є аналітичний підхід до визначення маркетингу: це діяльність по встановленню зв'язків організації із структурами в зовнішньому середовищі, що використовують, купують, продають або впливають на вироб-

лену продукцію й вигоди та послуги [4]. При такому визначенні можна описати в маркетингових термінах добродійність, благодійність, збереження сільських територій, екологічність.

Отже, діючи в Україні модель маркетингу має багато негативних явищ і тому потребує трансформації.

Ф. Котлер виділяє три етапи формування маркетингу, зокрема, 1.0, 2.0, 3.0. [7]. Маркетинг 1.0 характерний для періоду масового промислового виробництва, коли головним завданням маркетингу був продаж продукції всім бажаючим. Характерними особливостями цієї моделі є наступні: концепція управління виробництвом товарів; їхня доступність на основі закону економії на масштабах; удосконалення якості товарів; використання інструментів маркетингу «4 Р», або маркетингової товарної, цінової політики, розподілу та просування продукції; тактичний рівень застосування маркетингу. На нинішній час ця модель маркетингу в поєднанні з іншими моделями може бути присутньою на ринках тієї продукції, попит на яку не є повністю задоволеним. Це стосується, наприклад, сільськогосподарських ринків.

Під впливом трансформаційних зрушень в економічній системі виникла модель маркетингу 2.0, що характеризується ускладненням маркетингової діяльності. Базовою концепцією маркетингу є орієнтація на потреби споживачів. Маркетингова діяльність передбачає дослідження ринку, сегментацію споживачів, вибір цільового сегмента, позиціонування, диференціацію, просування продукції до споживача, формування бренду з метою задоволення потреб споживачів за рахунок оптимальної за ціною та якістю пропозиції товарів.

Важливою складовою маркетингової моделі 2.0 стає управління споживачами для посилення попиту, їх залучення, утримання, підвищення лояльності до компанії. При цьому маркетинг із рядової управлінської функції перетворюється на провідну, із тактичної на стратегічну складову розвитку підприємств і організацій. Такі перетворення в маркетингу спочатку сприяли успіху бізнесу — діяльності. Потім через розвиток негативних

тенденцій виникла недовіра споживачів до такої моделі маркетингу, на зміну якої з'являється маркетинг 3.0, що також спрямований на задоволення потреб споживачів. Однак його пов'язують із системою цінностей. Необхідність даного підходу автори пояснюють тим, що бізнесовою основою маркетингу 3.0 є ера участі, парадоксів глобалізації та творчого співробітництва [7].

1. Ера участі. Мова йде про виникнення так званої технології нової хвилі, коли на основі інформаційних технологій створюються об'єднання і взаємодія споживачів у соціальних мережах. На тлі недовіри до рекламних кампаній підприємств формується довіра до думки споживачів, розуміння та вимоги до товарів і послуг. Причому автори наголошують на відродженні довіри на горизонтальному рівні, тобто споживач до споживача за рахунок соціальних медіа. Соціальні медіа вже й в Україні перетворюються на потужні канали комунікацій, джерела інновацій для підприємств за рахунок співробітництва бізнесу та споживачів. Таким чином, маркетинг 3.0 передбачає співробітництво всіх суб'єктів бізнесу на основі відповідних цінностей і прагнень.

2. Парадокси глобалізації. Глобалізація крім позитивних має ряд негативних наслідків, зокрема, нерівномірність країн за економічним розвитком, проблеми формування єдиного культурного простору за рахунок стирання культурних відмінностей і прагнення до збереження національної ідентичності. Це вимагає для глобальних компаній створення таких брендів, що пропагують культуру та соціальну справедливість. У зв'язку з цим американська маркетингова асоціація визначає маркетинг «як діяльність, сукупність інститутів і пропозицій по створенню, розповсюдженню, реалізації, обміну пропозицій, що цінні для споживачів, клієнтів, партнерів та суспільства в цілому [7]. Виходячи із цього, центральним місцем у маркетингу 3.0 є і проблеми культури.

3. Творче співробітництво. У світі зростає чисельність творчих людей, що зумовлює потреби у творчій самореалізації та, відповідно, духовних цінностях. Саме система духовних цінностей стає революційною складовою маркетингу і маркетинг 3.0 передба-

час формування корпоративної культури на основі загальноприйнятих цінностей.

Маркетинг 3.0 має бути спрямований на людину як цілісну систему, включаючи фізичне тіло, розум, серце й дух. Він вже розглядається на стратегічному рівні управління і має стати інструментом повернення довіри до виробників продукції та маркетингу [7].

Маркетинг 3.0 передбачає інше розуміння бренду, коли крім диференціації й позиціонування на перший план виходять щирість, індивідуальність та імідж. Особливо слід відзначити, що при формуванні бренду в маркетингу 3.0 місія має передбачати зміну життя споживачів, допомогу їм щодо охорони здоров'я, проживання тощо. Як приклад наводиться компанія Timberland, що займається виробництвом одягу та взуття, працівники якої беруть участь у волонтерській програмі «Шлях служіння» по обслуговуванню сільських громад [7].

Таким чином, сучасна модель маркетингу передбачає перетворення його системи на головну підсистему системи управління підприємством. Маркетинг має стати інноваційною діяльністю щодо створення й підтримання системи взаємозв'язків підприємства зі структурами бізнес-середовища у сфері маркетингового обміну з метою задо-

волення потреб споживачів у товарах і послугах, забезпечення вигід споживачам, виробникам та суспільству в цілому. Сучасна маркетингова діяльність формується на відносинах довіри й співробітництва всіх учасників маркетингового обміну, базовою складовою є система цінностей та культури.

Модель маркетингу 3.0 в аграрному маркетингу повинна ґрунтуватися на загальних підходах, однак має враховувати особливості, пов'язані з необхідністю обов'язкового виділення концепцій екологічного й територіального маркетингу, формування кооперативних структур з метою підвищення ефективності та конкурентоспроможності невеликих господарств, підвищення добробуту селян і розвитку сільських територій.

Висновки. На основі проведених досліджень визначено проблеми та запропоновано теоретичні підходи до формування сучасної моделі маркетингу. В даному контексті аграрний маркетинг пропонується концептуально доповнити екологічним і територіальним маркетингом. Вбачається необхідність подальших наукових досліджень із метою розробки методичних та практичних рекомендацій щодо уточнення й реалізації сучасної моделі маркетингу в галузевому розрізі.

Список використаних джерел

1. Бакан Джозел. Корпорация: патологическая погоня за прибылью; пер. с англ. / Джозел Бакан. – М.: ООО “И.Д.Вильямс”, 2007. – 288 с.
2. Бойетт Джозеф Г. Путеводитель по царству мудрости: лучшие идеи мастеров управления; пер. с англ. – 2-е изд.; стер. / Джозеф Г. Бойетт, Джимми Т. Бойетт. – М.: ЗАО “Олимп-Бизнес”, 2002. – 416 с.
3. Дафт Р.Л. Менеджмент / Р.Л. Дафт. – СПб.: Издательство «Питер», 2000. – 832 с.
4. Дж. О Шонесси. Конкурентный маркетинг: Стратегический поход; пер. с англ. под ред. Д.О. Ямпольской / Дж. О Шонесси. – СПб.: Питер, 2002. – 864 с.
5. Классики маркетинга / сост. Энис Б.М. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
6. Котлер Ф. Маркетинг менеджмент / Ф. Котлер, К.Л. Кеплер. [12 изд.]. – СПб.: Питер, 2009. – 816 с.
7. Котлер Ф. Маркетинг 3.0. От продуктов к потребителю и далее – к человеческой душе / Ф. Котлер, Х. Картаджакян, А. Сетиаван; пер. с англ. А. Заякина. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2012. – 240 с.
8. Романова Л.В. Реалізація маркетингу в управлінні конкурентоспроможністю підприємств: необхідність зміни пріоритетів / Л.В. Романова // Вісн. АПСВ. – 2008. – № 2. – С. 72-77.
9. Шоу Роберт. Прибыльный маркетинг: окупается ли ваш маркетинг? Шоу Роберт, Меррик Давид; пер. с англ. И. Коберник. – К.: Companion Group, 2007. – 496 с.
10. Создание бренда изнутри путем вовлечения сотрудников [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.advertologu.ru.
11. Стивен Р. Кови. Семь навыков высокоэффективных людей / Кови Р. Стивен. – Ульяновск: „Свет”, 2001. – 452 с.
12. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию; пер. с англ./ Ф. Фукуяма. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА: ХРАНИТЕЛЬ, 2006. – 730 с.

Стаття надійшла до редакції 27.02.2013 р.

* * *

УДК 338.432

*І.Г. КИРИЛЕНКО, член-кореспондент НААН, доктор економічних наук
В.П. КРАВЧУК, народний депутат України*

Роль мотиваційних чинників у нарощуванні обсягів виробництва аграрної продукції

Постановка проблеми. Впродовж останнього часу, й особливо в розпал кризи, помітно збільшилася кількість публікацій, експертних оцінок, досліджень і навіть реальних державних програмних документів, покликаних чітко засвідчити, з одного боку, стратегічне значення для економіки України її аграрної сфери, а з іншого, – підкреслити унікальність наших продовольчих можливостей та перспектив нагодувати якщо не півсвіту, то всю Європу.

Насправді ситуація нині виглядає так. Як свідчать аналітики, 80% сукупного аграрного ринку становлять чотири групи продовольчих товарів: м'ясо, зерно, молоко й овочевобаштанні культури. При цьому по виробництву м'яса на душу населення Україна займає лише 29-те місце в Європі – 47,1 кг на особу. Це майже у 7 разів менше, ніж у Данії, у 3-5 – ніж в Ірландії, Бельгії, Голландії, Іспанії. Набагато поступаємося також і сусідам із Білорусі, яка впевнено займає за цим показником 8-ме місце.

Щодо видів м'яса, то з виробництва птиці Україна має лише 17-ту позицію (21,9 кг на особу), але це в 2-2,5 рази менше, ніж у Голландії, Бельгії та Угорщині; з виробництва яловичини – 26-те (8,8 кг), поступаючись Ірландії в 14 разів, а Білорусі – майже в 4 рази (32,5 кг); з виробництва свинини – 32 місце (15,5 кг на особу), поступаючись майже у 20 разів Данії й у 5-6 разів – Бельгії та Голландії.

І лише по виробництву зернових наша країна входить до п'ятірки лідерів – 1246 кг на особу, поступаючись лише Данії, Угорщині й Сербії.

Стосовно овочевих і баштанних культур треба відзначити, що Україна з показником 232 кг на особу входить до десятки країн Європи, але все ж суттєво поступається Македонії (410 кг), Туреччині (371 кг), Албанії (314 кг) та Греції (298 кг); також більше за нас виробляють цієї цінної продукції в Іспанії, Португалії, Чорногорії й Італії.

І, нарешті, з виробництва молока лідерами в Європі є Ірландія (1171 кг на особу), Данія (876 кг), Голландія (722 кг), Білорусь (687 кг), Литва (590 кг). Україна – лише 23-тя з показником 244 кг на особу.

До цього аналізу красномовним, на наш погляд, є й такий показник: *нині обсяги українського аграрного експорту становлять 295 дол. США на 1 жителя – це лише 35 місце в Європі.* Тут у лідерах Ісландія (7255 дол.), Голландія (6473), Бельгія (4408), Данія (4381). Хоча треба зазначити, що з 2005 року ми в цьому напрямі «підросли» у 2,85 рази, що й дало змогу країні забезпечити позитивне сальдо зовнішньої торгівлі продукцією АПК. Нині це 143 дол. на особу (14 місце).

Проте погіршується тренд і щодо імпорту продовольства. Так, за 2012 рік було імпортовано м'яса та субпродуктів на суму 722 млн дол. США, молока і молочних продуктів – на 196,4, овочів – на 146,6, зернових культур – на 249,1 млн дол. США. Тобто лише на цю продукцію нашого традиційного виробництва витрачено понад 1,3 млрд дол. США, що в 1,6 рази більше, ніж за попередній рік.

Одним із об'єктивніших показників аграрних амбіцій держави, очевидно, має слугувати *додана вартість, що вироблена в сільському господарстві на одну особу.* Якщо тут не рахувати беззаперечних лідерів (Ісландія, Норвегія, Фінляндія), основу галузі яких стано-

вить рибальство, то цілком прийнятні для порівняння Голландія й особливо Туреччина (816,2 та 815,8 дол. відповідно). Від них Україна відстає більше ніж у 3 рази (259 дол.) й значно поступається Білорусії та Росії.

І, нарешті, якщо аналізувати такий економічний показник, як продуктивність праці, тобто додану вартість на одного праців-

ника, то тут на чільному місці Словенія (143,3 тис. дол. на 1 працюючого), Франція (69,4 тис.), а також Норвегія та Швеція. Україна за цим важливим показником – теж на останніх місцях на континенті.

Доповнимо запропонований вище аналіз такою офіційною статистикою (табл., рис.).

Виробництво основних видів сільськогосподарської продукції в господарствах населення України

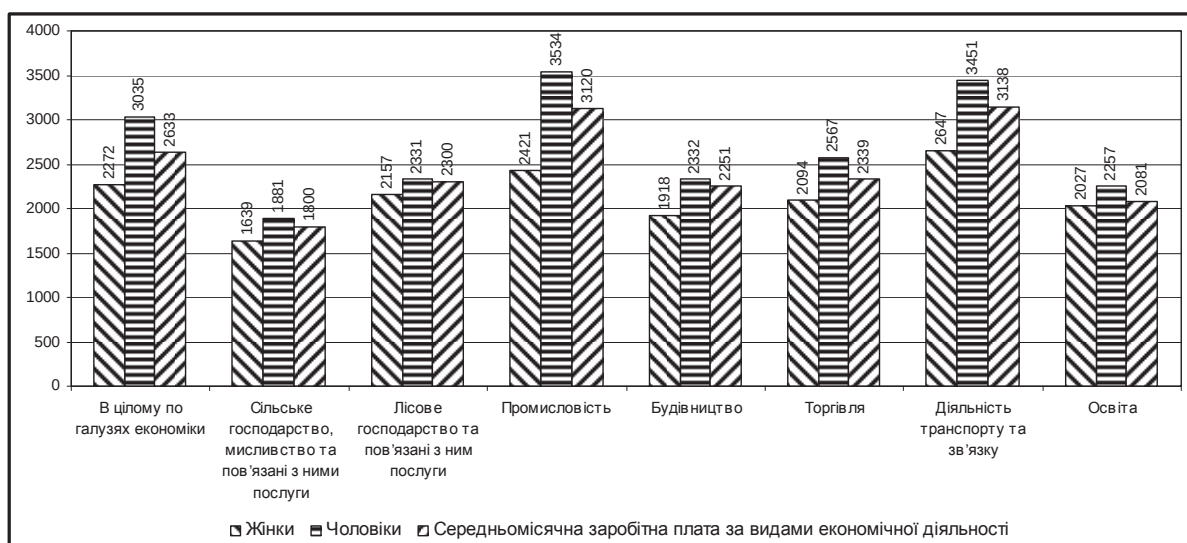
Продукція	2000 р.		2005 р.		2010 р.		2010 р. до 2000 р., %
	тис. т	частка у загальному виробництві, %	тис. т	частка у загальному виробництві, %	тис. т	частка у загальному виробництві, %	
Зерно	4494,8	18,4	9225,1	24,3	9491,6	24,2	У 2,1 раза
Цукрові буряки	1604,7	12,2	3322,4	21,5	1085,8	7,9	67,7
Соняшник	431,7	12,5	999,2	21,2	1185,9	17,5	У 2,7 раза
Картопля	19561,4	98,6	19222,7	98,8	18222,3	97,4	93,2
Овочі	4835,0	83,1	6514,3	89,3	7157,8	88,1	148,0
Плоди і ягоди	1188,5	81,8	1489,8	88,2	1459,7	83,6	122,8
М'ясо всіх видів (у забійній масі)	1224,7	73,7	1008,9	63,2	924,6	44,9	75,5
Молоко	8989,2	71,0	11131,9	81,2	9031,9	80,3	100,5
Яйця, млн шт.	5831,3	66,2	6587,8	50,5	6802,7	39,9	116,7
Вовна, т	2089	61,4	2503	78,3	3482	83,1	166,7
Мед, т	48875	93,2	69001	96,6	69253	97,7	141,7

Джерело: використано розрахунок Т.І. Яворської за даними Державної служби статистики України [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як показують численні джерела [1, 2, 6, 7], більше половини валової сільськогосподарської продукції виробляють нині саме господарства населення України, яких у 2011 році налічувалося 4 млн 359 тис., а землі в обробітку вони мали близько 5,5 млн га. Тобто менше ніж на 20% земельних ресурсів країни в основному за рахунок ручної

праці продукується основна маса продовольства, в т.ч. майже 90 % – найбільш трудомісткого й енергозатратного – овочі, м'ясо, молоко, картопля, загалом на суму, що перевищує 112 млрд грн.

Для більшості домогосподарств на селі – особисте (колись підсобне) господарство в цих умовах стало основною статтею доходів сімейного бюджету.

Середньомісячна заробітна плата жінок і чоловіків за видами економічної діяльності у 2011 році, грн

Джерело: Державна служба статистики України [7].

Отже, проведений аналіз переконливо показує, з одного боку, архаїчну відсталість вітчизняного сільського господарства, а з іншого – величезний невикористований донині ресурсний потенціал для його розвитку, в основі якого – високопродуктивні землі, сприятливі агрокліматичні умови, вигідне для експортування географічне положення, а також незадіяний у виробництві значний трудовий потенціал, у т.ч. і в особистих селянських господарствах (ОСГ).

На цих аспектах упродовж усього періоду незалежності наголошують вчені, експерти, аналітики, але, на жаль, агропромисловий комплекс, незважаючи на очевидність його переваг і перспектив, все ще не став ні нинішнім базовим сценарієм, ні майбутньою стратегічною моделлю розвитку економіки країни.

Спостерігається нестабільність на аграрному ринку, підсилена частими змінами «правил гри» (квотування, ліцензування, мита і т.д.), зникає також оптимізм інвесторів, наростають негативні очікування в бізнесовому аграрному середовищі.

У цих умовах виживає сильніший: *продовжують свій розвиток у більшості лише трансрегіональні високоінтегровані корпоративні структури (агрохолдинги)*, орієнтовані переважно на високотехнологічне та низькозатратне виробництво експортної і, як правило, рослинницької продукції.

Нині таких макроструктур в АПК України понад 50. Вони обробляють близько 5,3 млн га орних земель, тобто майже 20% від їх загального обсягу. Вже найближчим часом цей показник очікується в межах 30%.

На фоні очевидних економічних переваг таких формувань за рахунок значного підвищення конкурентності, продуктивності праці й земельних угідь, фондоозброєності, зростання обсягів вкладень і віддачі капіталу, суттєвого нарощування дохідності та ін., чітко простежуються також негативні тенденції, і в першу чергу – в соціальній сфері: вимиваються кошти із поселенської мережі, адже податки сплачуються не за місцем основного виробництва, занепадає її інфраструктура, монополізм звужує можливості інших форм господарювання або поглинає їх, *високими темпами зростає безробіття* –

в окремих агрохолдингах до праці залучаються в основному не місцеві жителі. На відміну від середнього та малого аграрного бізнесу (фермерські господарства, товариства, кооперативи) *ці макроформування не перервантажують себе розв'язанням конкретних проблем сільських громад і територій*.

У нинішніх умовах досить невиразної правової бази функціонування вітчизняного АПК, недосконалості управління його комплексним розвитком такий сценарій є адекватною відповіддю бізнесу не лише на внутрішні проблеми, але й на виклики світового масштабу, тобто кожен виживає як може, користуючись саме такою ситуацією.

Зазначимо при цьому, що головним трендом сучасної світової економіки вже впродовж п'яти років є суттєве сповільнення темпів зростання системоутворюючих економік Європейського Союзу, США, Японії та частково Китаю. В окремих країнах – навіть рецесія.

Для країн, які належать до категорії тих, що розвиваються, – це шанс завоювати своє місце під сонцем. Незважаючи на кризу, охолодження ринків, у світі постійно існує *стратегічний попит* на певні види товарів, ресурсів, послуг тощо.

Потрапити в струмінь цього попиту – означає одержати *потужну мотивацію* для зростання своєї економіки. У цьому зв'язку шлях, що обрала Україна в цей кризовий період, орієнтуючись на підтримку сировинних гірничо-металургійної та хімічної галузей, виявився поки що неефективним: немає нині у світі й не очікується у перспективі стратегічного попиту на цю продукцію.

Натомість такий *перспективний попит на продовольство лише посилюватиметься у майбутньому*: в країнах «золотого мільярда», особливо Європейського Союзу, – на продукцію органічного землеробства, в країнах Північної Африки та Близького Сходу – передусім на зерно.

Підкреслимо: в цих дуже складних соціально-економічних умовах перед владою стоять кілька визначальних і невідкладних гостропроблемних завдань: зберегти стабільність курсу національних грошей (ситуація з валютними надходженнями критична), не допустити закриття підприємств (обсяги

промислового виробництва невинно падають), нарощувати внутрішній попит (за рахунок чого?), не допустити соціальних збурень (борги по заробітній платі та соціальних виплатах зростають). І найголовніше – зберегти й навіть наростити робочі місця, а отже, уникнути масового безробіття при мінімальних витратах державних фінансів.

Мета статті – дослідити ситуацію, що склалася в Україні, запропонувати деякі заходи та механізми виведення з кризового стану аграрного сектору. Це – лібералізація економіки, радикальна демонополізація, *всебічна підтримка малого й середнього підприємництва* (дати людям самим вижити в цих умовах), прикриття офшорів, однакові умови щодо оподаткування для всіх суб'єктів господарювання, реальна правова захищеність власності й т. д.

Виклад основних результатів дослідження. Та все ж на аграрному аспекті, з якого почали, зупинимось детальніше. Мова йтиме про заохочення підприємництва саме в аграрній сфері, зокрема в сільській місцевості.

Передусім треба відзначити нереалістичність сучасних аграрних програм, що зумовлена пропозиціями *значних державних фінансових витрат, які неможливо забезпечити не лише нині, але й у найближчі 5-7 років*. У кризові періоди, на жаль, не до програм, розрахованих на результат у віддаленій перспективі.

Тому в цих умовах, у т.ч. й фінансового голоду, на допомогу економіці стагнуючих макроструктур приходить саме *мале і середнє підприємництво*, що вже стало невід'ємною складовою розвинутої ринкової економіки, основою її конкурентного середовища, ефективним засобом реалізації творчого (підприємницького) потенціалу населення, *його стабільної зайнятості*.

Вигідно державі, адже започаткування малого бізнесу *не вимагає від неї значних капіталовкладень*, натомість *формує суттєву частку валового продукту*, що в країнах ЄС, наприклад, досягає 50-70%, а також забезпечує *половину зайнятості* працездатного населення, а в Японії – понад 70%. Ці параметри чітко корелюються з показниками питомої ваги *середнього класу* в розвинутих

країнах, що є основою їх соціального благополуччя та стабільності.

У сільському господарстві України є реальні можливості для ефективного розв'язання піднятих вище проблем – як вузького спрямування, так і загальнодержавного масштабу.

Переконані, що насамперед треба уважно вивчити й адаптувати до наших умов досвід деяких успішних країн ЄС (особливо Польщі) стосовно підготовки та підвищення кваліфікації молодих підприємців, що виявили бажання займатися аграрним мікробізнесом, вирішити питання соціальної мотивації їхньої праці в особистому селянському господарстві (трудоий стаж, пенсійне забезпечення і т.д.). Мова про *реальну зайнятість нині близько 3-5 млн працездатних*, що не мають на селі постійної роботи. Ним може й повинно (хоча б тимчасово) стати особисте селянське господарство.

Особливостями функціонування ОСГ в нинішніх умовах та завданням держави є суттєве посилення їх ролі в підвищенні життєвого рівня сільського населення на основі поглиблення комерціалізації, зростання рівня товарності та диверсифікації видів діяльності у зв'язку з можливістю розширення площі землі в обробітку за рахунок приєднання своїх земельних паїв.

Нині, зважаючи на гостроту й актуальність піднятої проблеми, треба невідкладно і в першу чергу створювати при кожній сільській раді необхідну кількість *обслуговуючих (заготівельно-збутових) кооперативів та кредитних спілок*, навчати людей цьому виду діяльності. *І розглядати це не як факультатив, а як обов'язок органів місцевого самоврядування*, визначений Законом.

Тобто питання – в площині *організації справи*, соціально-економічний ефект від якої може бути разючим: як показують останні дослідження, в господарствах, що користуються послугами обслуговуючих кооперативів, в 1,5-2 рази підвищується прибутковість, суттєво скорочуються витрати. В результаті *зростає мотивація, поліпшується добробут селян*.

У цих суворих кризових умовах за мінімальної фінансової підтримки держави (наприклад, для старту роботи кооперативів і

кредитних спілок) можна вирішувати ряд принципових питань: від досить швидкої зайнятості сотень тисяч працездатних, формування середнього класу на селі, суттєвого зростання виробництва відносно дешевих та якісних продуктів харчування, до зменшення, а то і зведення до нуля продовольчого імпорту (а це порятунок платіжного балансу, адже кілька мільярдів валюти залишається в державі), уникнення соціальної напруги в містах від зростаючого безробіття (значна частина селян із міст може повернутися до села).

Чи реальні ці речі на нинішній час?

Ще раз підкреслимо: відповідь на ці питання лежить, передусім, у площині *мотивації, аналізу та прогнозу* майбутньої ситуації. У цьому зв'язку зауважимо на таке.

По-перше, реалізм можливостей нарощування виробництва продовольства в господарствах населення має потужне підґрунтя: ще до початку 90-х років минулого століття в ОСГ утримувалося на 15% більше поголів'я великої рогатої худоби та птиці, на 26% – свиней, ніж у 2012 році.

Аналогічно більше вироблялося й відповідної продукції. І це при тому, що тоді це було *лише підсобне господарство*, дохід від діяльності якого не був основним у бюджеті сільської сім'ї. До того ж на селі була по суті абсолютна зайнятість і навіть нестача робочих рук у деяких галузях (молочне виробництво, овочівництво), існувала гідна оплата праці. Але в державі була серйозна проблема – гострий дефіцит окремих видів продовольства, й вона наполегливо створювала *умови та мотивації* займатися також і підсобним господарством – формувала сприятливі закупівельні ціни та надбавки за кількість і якість вирощеного й зданого (вагові категорії, % жиру), заохочувала зустрічні поставки дешевих кормів або зерна, зручну процедуру заготівель і т.п. Нині всі ці механізми зруйновані, мотивації втрачені, а ті, хто займається цим видом діяльності, – або від безвиході та безгрошів'я, або має бодай мінімальні можливості вигоди (близькість великих міст, проживання поблизу ключових автомагістралей). Але в більшості селяни потерпають від жахливого диспаритету цін, вкрай не вигідних умов закупівель (чого

варта лише різниця в закупівельних і реалізаційних цінах на молоко в 4 рази!), відсутності реальної й справедливої інфраструктури заготівельно-збутової діяльності.

Отже, за умови чіткої організації справи, ефективної роботи кредитних спілок і особливо кооперативів пом'якшиться проблема безробіття, диспаритету цін, *більш мотивуючими* для селян будуть закупівельні ціни; в результаті не вбачатиметься необхідності зокрема в бюджетному дотуванні тваринницької продукції, яка за нинішніх умов у більшості випадків є, як правило, збитковою, але й можливості бюджету майже нульові.

По-друге, суттєвим *мотивувальним* фактором для зростання виробництва трудомісткої, особливо молочної та плодоовочевої, продукції в ОСГ є поки що *далеке від науково обґрунтованих норм споживання цих продуктів населенням країни*. Щоб досягти рекомендованих параметрів, виробництво деяких життєво важливих видів продовольства необхідно збільшити в 1,5 рази і більше.

По-третє, важливим аргументом на користь нарощування власного виробництва є, як уже зазначалося вище, постійно зростаючі обсяги імпорту продовольства, абсолютна більшість видів якого є традиційними для вітчизняного агросектора. То для чого підтримувати іноземних фермерів, витрачати дефіцитні валютні кошти, коли м'ясо, молоко, фрукти й овочі можна виробляти вдома?

По-четверте, великі агрохолдинги, як і деякі середні сільгоспвиробники, що займаються товарним виробництвом, не поспішають вкладати кошти в розвиток тваринництва (крім птахівництва, де найшвидший обіг капіталу) та овочівництва. Отже, коли цю нішу нині без мотивації вже понад 20 років утримують ОСГ, то за умови ефективного стимулювання тут можна очікувати суттєвий і бажаний приріст.

По-п'яте, межею нарощування виробництва продовольства в ОСГ можуть бути не досягнуті рубежі науково обґрунтованих норм споживання в країні, а обмежені стандартами якості зовнішні ринки. Для цього вже на даному етапі треба на державному рівні вирішувати питання стимулювання розширення можливостей та збільшення по-

тужностей переробки, зберігання, пакування, а також відповідного технічного і технологічного забезпечення аграрних мікрогосподарств, у т.ч. й засобами малої механізації: як при виробництві молока, так і при вирощуванні овочів.

Знову ж таки за умов гнучкої аграрної політики держави, *яка повинна забезпечити мотивацію цих видів діяльності*, все це зробить самостійно та ефективно відповідний бізнес.

У цьому зв'язку заслуговує на увагу й дискусія пропозиція одного з представників великого аграрного бізнесу О. Бахматюка [4], на думку якого аграрна політика держави та земельна реформа мусять бути спрямовані на розподіл сфери цього виду підприємництва на три складові: *дрібні виробники* (ОСГ, зокрема), що працюватимуть на *самозабезпечення* в першу чергу себе продуктами харчування, *середні* (в основному колишні КСП і фермерські господарства) – на *товарне виробництво для внутрішнього споживання*, *великі* (агрохолдинги) – *забезпечать нарощування експортного потенціалу АПК*.

За всієї умовності такого поділу раціональне зерно, на наш погляд, вбачалося б у таких аспектах: *великим виробникам треба забезпечити максимальний державний протекціонізм на зовнішніх ринках* (це функція торговельних місій при посольствах України за кордоном), натомість скоротити до мінімуму, а то й до нуля їхню фінансову підтримку за рахунок державного бюджету; *середнім – у частині державної підтримки удосконалити фіксований податок, зберегти особливий режим нарахування та використання ПДВ*, а також – *здешевлення кредитів комерційних банків за рахунок бюджетного субсидування, здійснити вичерпні заходи щодо функціонування прозорих «правил гри» на аграрному ринку*, в т.ч. за рахунок Аграрного фонду, *мінімізувати адміністративний вплив, особливо фіскальних органів, на діяльність суб'єктів сільськогосподарського виробництва; дрібним – вирішити питання зарахування в трудовий стаж цього виду діяльності з наступним пенсійним забезпеченням*. За умови, наприклад, певної (символічної) сплати внесків до

Пенсійного фонду України, а також реалізації частини виробленої продукції на організованому (облікованому) ринку. Додатковим стимулом для нарощування обсягів виробництва в цьому сегменті могли б стати *заохочувальні тарифи та відповідні ліміти на споживання газу, води й електроенергії*. Треба також, нарешті, визначитися і стосовно *статусу* таких господарств. Про невідкладне створення інфраструктури в цьому секторі аграрного бізнесу вже підкреслювалося вище.

І ще раз зазначимо: все тут залежить від *мотивувальних чинників*. Чим вищою буде мотивація, тим вагомішим і прискореним буде кінцевий результат. У 2005 році тодішній Уряд здійснив безпрецедентні кроки лише в одному напрямі – тимчасово ліквідував контрабанду в Україну дешевих сурогатів м'яса. За кілька місяців закупівельні ціни на вітчизняну сировину зросли в 1,5 раза, а вже в другій половині року поголів'я свиней збільшилося майже на 20%. Без будь-яких додаткових фінансових витрат із боку держави!

Нині, щоб відновити поголів'я, наприклад, великої рогатої худоби до мінімально необхідних норм продовольчої безпеки, потрібно кілька мільярдів доларів для закупівлі племінного стада за кордоном. Таких грошей у державі немає й не буде в найближчій перспективі. І не треба це робити за рахунок держави як дехто пропонує. Як показав досвід попередніх періодів, це даремна втрата дорогих валютних ресурсів та корупція. Одна лише історія завезення в Україну комбайнів і тракторів компанії «Джон Дір» на суму в кількості мільйонів доларів США чого варта! Все це може ефективно здійснити вітчизняний бізнес за власні або кредитні ресурси за умови, знову ж таки, відповідної *кінцевої мотивації*.

Аграрний сектор нині – дуже перспективна сфера для інвесторів, бо на світових ринках – *стратегічний попит* на продовольство, *вигідні ціни*, постійно зростаюча загроза голоду в багатьох регіонах світу. Експертне середовище дедалі наполегливіше підкреслює: ще за часів нинішнього покоління на планеті оброблятимуть із продовольчою метою *кожен клптик землі*, чи навіть терито-

рії (балкони, дахи будівель тощо). Приклади Лондона та Сінгапура, поширені нещодавно ЗМІ, – тому яскраве свідчення. І це – найкраща мотивація для нашої країни та її працьовитого народу як найближчим часом, так і на тривалу перспективу.

Висновки. Заходи, що пропонуються, не є вичерпними, а скоріше – тимчасовими, й орієнтуються на специфіку нинішнього етапу глобальної кризи, маючи на меті максимальний ефект при мінімальних можливостях держави.

До речі, такий підхід нині сповідує і Уряд, розробивши невідкладні заходи щодо активізації розвитку економіки тільки на 2013-2014 роки.

Тобто ми абсолютно не нав'язуємо саме таку модель розвитку вітчизняного АПК; мова лише про термінові й невідкладні заходи в умовах очевидної рецесії, щоб не увійти в тривалу і незворотню стагнацію.

Варто у цьому зв'язку звернути увагу на те, що останнім часом у фахових виданнях з'явилися публікації, що ретельно аналізують та певною мірою обґрунтовують необхідність застосування в Україні окремих підходів знаменитого *плану Маршалла*, який свого часу сприяв активному економічному відродженню післявоєнної Європи [3, 8, 9].

Так от, як зазначають експерти, не лише гроші американців сприяли успіху. Вирішальним моментом у плані Маршалла стала *організаційна робота*, яку здійснила адміністрація США, добиваючись від західно-європейських партнерів самостійної й злагодженої роботи по відновленню їх економіки.

У числі інших був запропонований, як виявилось, надзвичайно дієвий механізм *системи прав на одержання кредиту*. Його суть була в наступному: кожне підприємство – учасник програми одержує право на кредит (допомогу) для придбання необхідних ресурсів та обладнання і, в свою чергу, надає право такої допомоги (кредиту) іншим учасникам ланцюга для придбання ресурсів та обладнання, але із переліку саме своєї виробленої продукції.

У перекладі на наші нинішні реалії це означає: неминуче формуючи внутрішній

ринок як запобіжник від вразливого зовнішнього, реалізуючи програму радикального імпортозаміщення, можна й треба ефективно використати кожен державну гривню: як емісійну центрального регулятора, так і бюджетну (зокрема, коштів на здешевлення кредитів комерційних банків для окремих галузей економіки), тобто конкретні обсяги дуже вигідного та дешевого кредитного ресурсу надаються, наприклад, визначеним підприємствам сільськогосподарського машинобудування (тракторним, комбайновим заводам і т.п.) для модернізації й відновлення виробництва. У свою чергу, на відповідні обсяги виробленої ними продукції надаються аналогічні державні фінансові преференції кінцевим споживачам – агропідприємствам. Подібну схему можна використати також і в легкій промисловості, відродивши таким чином вітчизняне льонарство тощо.

На наше переконання, необхідно якнайшвидше розробити саме таку нескладну, але дієву систему, спрямовану на вихід з існуючого глухого економічного кута, що буде орієнтована на вітчизняні й ще не задіяні продуктивні сили для оновлення та модернізації як промисловості, так і АПК, транспорту, енергетики й т. ін.

Зайве говорити, що це додаткові сотні тисяч нових робочих місць, гарантованіша економічна безпека, соціальна стабільність, запорука переходу країни до наступного, постіндустріального періоду розвитку, де наше майбутнє чітко вбачається не в тоннах сировини, а в мегабайтах інтелекту та якісних продуктах харчування. Для себе і всього світу.

Свого часу відомий американський економіст Франклін Ліндсей [8] відносно України зазначив: «Коли держава переживає серйозну економічну кризу, необхідні *короткотермінові заходи* для подолання неминучої затримки, перш ніж основні ринкові реформи вступлять у дію і розпочнуть прискорювати процес відновлення. Але вони не повинні вступати в конфлікт із одночасним проведенням базових структурних реформ».

Повністю поділяємо та підтримуємо такі підходи, про що й намагалися сказати вище.

Список використаних джерел

1. Стратегічні напрями реформування управління комплексним розвитком агропромислового виробництва; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012.
2. Стратегічні напрямки розвитку сільського господарства України на період на 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012.
3. Півнєв Є. Портрет аграрної Європи / Є. Півнєв // «Коментарі». – 2012. – № 41.
4. Бахматюк О. Навчись продавати майбутнє / О. Бахматюк // «Коментарі», 2013.
5. Яворська Т.І. Розвиток малого бізнесу в сільському господарстві : автореф. дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.04 / Яворська Тетяна Іванівна. – К., 2012. – 35 с.
6. Розвиток аграрного виробництва як передумова забезпечення продовольства безпеки України НІСД; за ред. Я.А. Жаліла. – К., 2011.
7. Матеріали Державної служби статистики України, 2011, – Режим доступу: http://ukrstat.org/uk/plan_stat/2011
8. Паливода К. План Маршалла, як приклад для української економіки / П. Костянтин, Ф. Ліндсей // «Зеркало недели». – 2013. – № 5.
9. Підлущкий О. Джордж Маршалл — реставратор Європи / О. Підлущкий // «Зеркало недели». – 2013. – № 2.

Стаття надійшла до редакції 17.01.2013 р.

* * *

Новини АПК

Створення кооперативів зупинить зникнення сіл із карти України

Відродити села зможе лише економічна мотивація сільських мешканців, зокрема розвиток кооперативного руху. Тому першочергове завдання держави – розвиток сільських територій. Про це заявив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«Ми сьогодні можемо спостерігати, як з карти України зникають села. І це дійсно невтішна тенденція, оскільки саме в сільській місцевості виробляється більша частка сільськогосподарської продукції. А відбуваються такі негативні явища через те, що протягом 20 років недостатньо приділяли увагу розвитку сільських територій. Тож не дивно, що селяни втратили економічну мотивацію і почався процес урбанізації. Тому завдання нинішнього Уряду і Міністерства, що я очолюю, – докорінно змінити ситуацію», – зазначив Міністр.

З 1991 року з карти України зник 641 сільський населений пункт, з яких 40 селищ і 601 село. Найбільше за цей час зникло сіл на Київщині, Полтавщині та Житомирщині, а найменше – на Волині, Закарпатті та Черкащині. Основна причина – відсутність у них жителів або об'єднання з іншими населеними пунктами чи включення до меж міст або селищ міського типу.

Очільник відомства наголосив, що Президент України В.Ф. Янукович чітко поставив завдання відродити сільські території, в тому числі й завдяки створенню мережі сільськогосподарських кооперативів. Така форма господарювання вирішить не тільки економічні проблеми, з якими стикаються селяни, а й соціальні.

«Лише давши потужну мотивацію селянам, ми зможемо відродити соціально-економічну інфраструктуру сіл. Наразі ми запропонували селянам об'єднуватися в кооперативи і активно їм у цьому допомагаємо. Селянам виплачуємо дотації за збереження молодняка великої рогатої худоби та компенсуємо їм вартість придбання доїльних апаратів, щоб мотивувати їх займатися тваринництвом. З 2013 року починаємо виплату дотацій за здачу худоби на переробні підприємства. Тому маю сподівання, що найближчим часом з карти України не зникне жодне село, а навпаки, їх більше стане», – наголосив Микола Присяжнюк.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

Теорія та практика застосування моделей визначення вартості акціонерного капіталу

Постановка проблеми. Важливість науково обґрунтованого визначення вартості бізнесу в нинішніх умовах не викликає сумнівів ні у потенційних, ні у вже наявних інвесторів і стейкхолдерів, а також інших учасників ринку. Така необхідність викликана переважно тим, що дає змогу одержати відповідь на питання щодо вигідності продажу або придбання того чи іншого бізнесу, щодо правильності обраної корпоративної стратегії та напрямку розвитку бізнесу, а також щодо шляхів подальшого нарощування його вартості й добробуту інвесторів. Серед розмаїття методик інвестиційної оцінки бізнесу особливої практичної значущості та поширення набули методи дохідного підходу, насамперед ті, що ґрунтуються на дисконтуванні грошових потоків (DCF – discounted cash flows). При цьому особливої важливості набуває правильність розрахунку та визначення ставки дисконтування, адже її значення лягає в основу оцінки вартості бізнесу за методом DCF і прийняття стратегічних рішень (у рамках вартісно-орієнтовних концепцій управління).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед науковців у різні часи проблематикою визначення основних засад та підходів до оцінки вартості бізнесу займалися А. Дамодаран [2], Б. Колас [4], Г. Кокинз [3], Т. Коупленд [5], Г. Островська [9], Т. Узст [11] та ін. Питанням ефективності й оцінки економічного стану бізнесу, а також моделям виміру вартості капіталу та його струк-

тури в рамках функціонування бізнесу присвятили свої праці В.Г. Андрійчук [1], Т. Огієр [8], О.Г. Мендрул [6], А.М.Турило [10], С.В.Мочерний [7] і ряд інших науковців та практиків інвестиційного аналізу й корпоративних фінансів.

Мета статті – проаналізувати моделі визначення вартості акціонерного капіталу бізнесу в межах моделі середньозваженої вартості капіталу – WACC та моделі CAPM, а також навести послідовний опис методик їх розрахунку й виявити певні переваги та недоліки запропонованих методик на основі результатів математичного й логічного аналізу.

Виклад основних результатів дослідження. У практиці корпоративних фінансів та інвестиційної оцінки з метою визначення ставки дисконтування очікуваних грошових потоків широко використовується показник середньозваженої вартості капіталу (WACC – weighted average cost of capital), який відображає сукупну альтернативну дохідність, на яку можуть очікувати інвестори в рахунок своєї участі у формуванні акціонерного капіталу бізнесу. Показник WACC є функцією кількох аргументів, а саме структури капіталу, вартості позикового й власного акціонерного капіталу та ризиків (систематичних чи специфічних), і має наступне математичне формулювання:

$$WACC = K_e \cdot W_e + K_d \cdot W_d \cdot (1-T),$$

де K_e та K_d – відповідно вартість власного (equity) та позикового (debt) акціонерного капіталу, %; W_e і W_d – частка у структурі акціонерного капіталу відповідно власного та позикового, %; T – ставка оподаткування прибутку підприємства.

* Науковий керівник – В.Г. Андрійчук, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© А.В. Білич, 2013

При застосуванні WACC у розрахунках вартості бізнесу методом DCF зауважимо наступне:

- показник WACC відображає середньозважені витрати на залучення капіталу з різних джерел (власного, позикового тощо), оскільки грошові потоки є функцією капіталу всіх інвесторів;

- варто розраховувати WACC після сплати корпоративного податку, що не суперечить подальшій методиці при розрахунку чистих грошових потоків (на основі прибутку після оподаткування);

- якщо період прогнозування грошових потоків є довготривалим, то при розрахунку WACC повинні відповідним чином враховуватися й зміни, які можуть відбутися у структурі капіталу, його вартості, що вимагає виходити за рамки поточної ситуації бізнесу;

- показник WACC слід оцінювати за ринковими ставками вартості капіталу, а не за бухгалтерськими, оскільки останні не відображають реальної ситуації щодо ризиків компанії, не враховують систематичні ризики, компенсації яких очікують інвестори.

На показник WACC безпосередньо впливають дивідендна політика бізнесу, політика займу та інших видів залучення капіталу, інвестиційна активність, політика щодо встановлення рівня фінансового левериджу (за рахунок структури капіталу), різні податкові навантаження. Для врахування впливу фінансового левериджу (“debt ration” – як відношення зобов'язань до акціонерного капіталу бізнесу) й податкового навантаження низкою авторів зауважується можливість використання двох нестандартних моделей розрахунку WACC:

WACC Модильяні–Міллера (1963 р.), яка передбачає незмінність податкового навантаження на бізнес упродовж періоду дисконтування, що дає змогу дисконтувати податкове навантаження по вартості боргових зобов'язань. Модель передбачає також, що вартість бізнесу не змінюється залежно від структури його фінансування, адже в умовах ідеального ринкового середовища власник бізнесу завжди має доступ до різних видів фінансових ресурсів, підтримуючи оптимальне значення структури капіталу та фінансового левериджу бізнесу. Таким чином, вар-

тість бізнесу з урахуванням чи без урахування фінансового левериджу у довгостроковій перспективі будуть еквівалентними, а WACC упродовж усього періоду дисконтування буде стабільною:

$$MM \text{ WACC} = K_e + D/E \cdot (K_e - K_d) \cdot (1-T),$$

де D – величина позикового капіталу, гр.од.; E – величина власного акціонерного капіталу, гр.од.; D/E – коефіцієнт заборгованості;

WACC Майлза–Еццеля (1980 р.), яка ґрунтується на дещо протилежному підході щодо врахування вартості податкового навантаження й фінансового левериджу компанії. Так, відповідно до цієї моделі податкове навантаження є відомим тільки на перший рік дисконтування (ставка дисконтування дорівнює вартості боргового капіталу), а впродовж наступних років його величина є ризикованою, а тому для дисконтування податкового щита використовується вартість власного акціонерного капіталу (без левериджу, оскільки ми не можемо прогнозувати зміни структури капіталу).

$$ME \text{ WACC} = K_e - K_d \cdot T \cdot [(1+K_e)/(1+K_d) \cdot (D/(D+E))].$$

Оскільки перелічені моделі WACC не є цілком досконалими та реалістичними, то в практиці оцінки вартості бізнесу необхідно досить критично ставитися до таких методик, враховуючи внутрішнє становище бізнесу, управлінські плани й чинники макросередовища. Варто брати до уваги, що навіряд чи бізнесу вдасться зберегти протягом відносно довготривалого періоду дисконтування поточну структуру капіталу, рівень боргових зобов'язань, їхню вартість, а також передбачити всезростаючі очікування акціонерів, зміни дивідендної політики, ставки по оподаткуванню у разі законодавчих змін. За існуючих умов у переважній більшості використовується стандартна модель WACC, розрахунок якої ускладнений необхідністю визначення вартості власного акціонерного капіталу (K_e), яка повинна враховувати очікування інвесторів, систематичні та специфічні ризики бізнесу тощо.

Різниця між зазначеними видами ризиків полягає в природі їхнього виникнення, а також можливостей компанії впливати на їх уникнення. До специфічних ризиків можемо віднести ті з них, які ініційовані або іншим

якимось чином виникли в результаті діяльності бізнесу (закупівля нового обладнання, що виявилось дорожче, ніж очікувалося; робочі страйки в підприємстві тощо). На дохідність інвестиційного портфеля суттєво впливають і систематичні ризики (зміна валютного курсу, ставок по кредитах, законодавчого поля, зростаючі темпи інфляції тощо), які виникають поза волею акціонера.

Щодо очікувань інвесторів зазначимо, що процес інвестування завжди супроводжується певною альтернативою вибору для потенційного інвестора. Ця обставина потребує оцінки переваг та недоліків такого інвестування за необхідності компенсації можливих ризиків (тобто можливих відхилень дохідності від її очікуваного рівня, або різниці між ризиком бізнесу й ринку в цілому). Саме тому фінансова теорія визнає, що очікувана дохідність інвесторів є, насамперед, функцією ризику, і чим вищий ризик, тим відповідно вищою повинна бути компенсація за нього.

З метою урахування всіх вищезазначених факторів використовується модель CAPM (capital asset pricing model – модель оцінки капітальних інвестицій/активів), яка найповніше відповідає поведінці інвестора, маючи наступне математичне формулювання:

$$CAPM = R_f + \beta_e \cdot (R_m - R_f),$$

де R_f – безризикова ставка дохідності (%); β_e – коефіцієнт систематичного ризику – бета; $(R_m - R_f)$ – премія за ризик фондового ринку (за інвестування в цінні папери саме цієї компанії), %; R_m – очікувана дохідність цінних паперів компанії, %.

Дану модель можна використовувати у двох випадках:

1) для підприємств, цінні папери яких торгуються на регулярній основі на фондових майданчиках;

2) для підприємств, що не зареєстровані на фондових біржах та акції яких там не котируються¹. У цьому разі проводиться галузевий бенчмаркінг², вивчається досвід ідентичних компаній.

В основі моделі CAPM лежить безризикова ставка дохідності, що являє собою альтернативний для інвестора шлях інвестування з мінімально можливим ризиком, який здатен забезпечити певний рівень дохідності. У зарубіжній та вітчизняній практиці оцінювання бізнесу за такий безризиковий рівень інвестування приймаються державні запозичення (казначейські векселі у США з терміном погашення 10 років, облігації внутрішньої державної позики в Україні з терміном погашення від 5 років і більше та ін.).

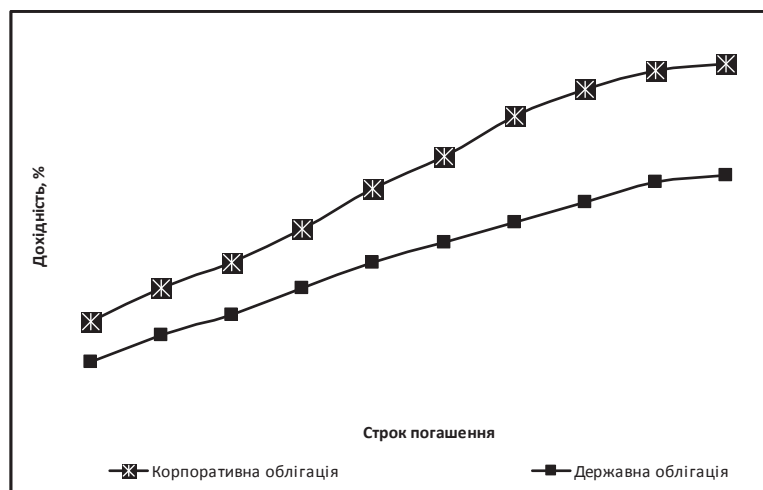

Рис. 1. Корпоративна дохідність корпоративного портфеля акцій порівняно із безризиковими облігаціями державного боргу

Джерело: авторська розробка.

¹ Також можливе використання кумулятивного методу (сума безризикової ставки дохідності та премії за ризик).

² Під галузевим бенчмаркінгом мається на увазі пошук ідентичних компаній (за масштабом, рівнем фі-

На рисунку 1 чітко простежується, за рахунок чого потенційний інвестор одержує більшу дохідність порівняно із безризиковими облігаціями державної позики (маржа боргових зобов'язань як різниця між дохідністю корпоративних і державних позик). Так, інвестуючи в корпоративні цінні папери інвестор стикається з вищим ризиком можливих неплатежів або взагалі ризикує втратити очікувану дохідність, а тому плата за такий ризик є вищою порівняно із дохідністю державних облігацій, ризик по яких є мінімальним (або взагалі відсутнім).

Оскільки значення середньозваженої дохідності по облігаціях, векселях чи інших цінних паперах являє собою реальну процентну ставку, то виникає потреба приведення її до номінального рівня через коригування на середньорічний рівень інфляції в країні.

Для цього можна скористатися рівнянням Фішера [8, с.29], яке уможливить перевести номінальні очікування щодо дохідності до реальних відповідно до інфляційних очікувань інвесторів:

$$(1+n) = (1+r)/(1+i),$$

де r – номінальна безризикова ставка дохідності, %; n – реальна безризикова ставка дохідності, %; i – очікуваний рівень інфляції, %.

Ще одним важливим елементом моделі САРМ є коефіцієнт β_e , який відображає систематичний ризик, з яким стикається бізнес порівняно із ризиком усього ринку. Так, якщо інвестор стикається з ризиком вищим за середній по ринку, то коефіцієнт β_e відповідно буде вищим за одиницю, і навпаки.

Стандартною процедурою розрахунку β_e , що визнана у практиці корпоративних фінансів, є регресія³ дохідності акцій компанії та ринкової дохідності, що виражається такою лінійною залежністю:

$$R_j = a + b \cdot R_m,$$

де R_j – дохідність корпоративного портфеля; R_m – дохідність ринкового портфеля (індекс); b – відповідно параметр, що відо-

нансового та операційного левириджу), з якими проводиться порівняльний аналіз.

³ Регресія є формою зв'язку між випадковими величинами (у даному випадку, залежність між ринковим індексом портфеля акцій та дохідністю корпоративних цінних паперів).

ображає залежність R_j від зміни R_m (або коефіцієнт систематичного ризику – β_e).

Для розрахунку β_e –коефіцієнта необхідно врахувати таке:

часовий горизонт, який обирається для одержання історичних (вихідних) даних. Так, чим він довший, тим більша сукупність імовірностей буде включена у регресійний аналіз. Але водночас це може стати результатом певного викривлення інформації, оскільки впродовж обраного періоду діяльність і стратегія компанії могла піддаватися значним трансформаціям (поглинання та придбання інших бізнесів, значні капіталовкладення в оновлення існуючого бізнесу, зміна структури операційних витрат, боргової, дивідендної політики тощо).

Таким чином, при визначенні коефіцієнта β_e необхідно детально аналізувати як діяльність компанії, так і тенденції, що були притаманні ринку впродовж обраного часового горизонту з метою одержання адекватних вхідних даних для розрахунку коефіцієнта. Разом із вибором часового горизонту необхідно визначатися й з інтервалами дохідності (на погодинній, щоденній, щотижневій, щомісячній, щоквартальній основі тощо), що залежатиме в більшості від доступності інформації та роботи самої біржі, від строку, впродовж якого акції компанії котируються на фондових майданчиках й ін.;

вибір вихідного індексу дохідності ринкового портфеля (використання різних індексів дає неоднакові значення систематичного ризику). Зазвичай, індекси ринкового портфеля є достатньо вузькими, включаючи дані кількох десятків великих компаній різної галузевої приналежності, а тому чим більше компаній включено у розрахунок середньозваженої ринкової дохідності, тим точнішим буде одержаний коефіцієнт систематичного ризику. У практиці корпоративних фінансів можуть використовуватися як внутрішні (притаманні певній країні – S&P 500 у США, FTSE 100 чи 250 у Великобританії, WIG 20 у Польщі, РТС у РФ тощо), так і світові (глобальні) індекси для оцінки міжнародного диверсифікованого бізнесу (наприклад, індекс світового капіталу Морган-Стенлі – MCWCI, дані агентств Bloomberg, Goldman Sachs та ін.). В Україні

ж показниками, що характеризують роботу внутрішнього фондового ринку, є індекс ПФТС⁴ та індекс UX⁵ (індекс Української біржі), що можуть бути використані для визначення β_e -коефіцієнта.

Так, із метою розрахунку β_e ми проаналізували дані щодо ціни закриття продажу акцій компанії (агропромисловий холдинг Кернел, IPO, SPO та SPO II якого відбулося у 2007, 2008 та 2010 роках на Варшавській фондовій біржі) впродовж останніх 5 років (кін. 2007–поч. 2013 рр.) [17], а також зібрали дані щодо індексу ПФТС за аналогічний період, отримавши при цьому дохідність ринкового й корпоративного портфелів (на основі 407 спостережень за визначений період). У результаті регресійного аналізу, що

був виконаний за допомогою статистичних функцій EXCEL («covariance» – дисперсія та «slope» – нахил), були одержані такі дані:

- β_e -коефіцієнт для компанії, визначений за індексом ПФТС, становив 0,37. Одержані дані показують, що акції компанії мало піддаються дії систематичного ризику й «настроєм» вітчизняного ринку цінних паперів, відрізняючись своєю надійністю, а тому потенційні інвестори мають підстави для висновку щодо достатньо високої інвестиційної привабливості акцій компанії. Проведений розрахунок може бути представлений у графічній формі, а β_e відповідно буде одержаний із результатів побудови лінійного тренду (рис. 2).

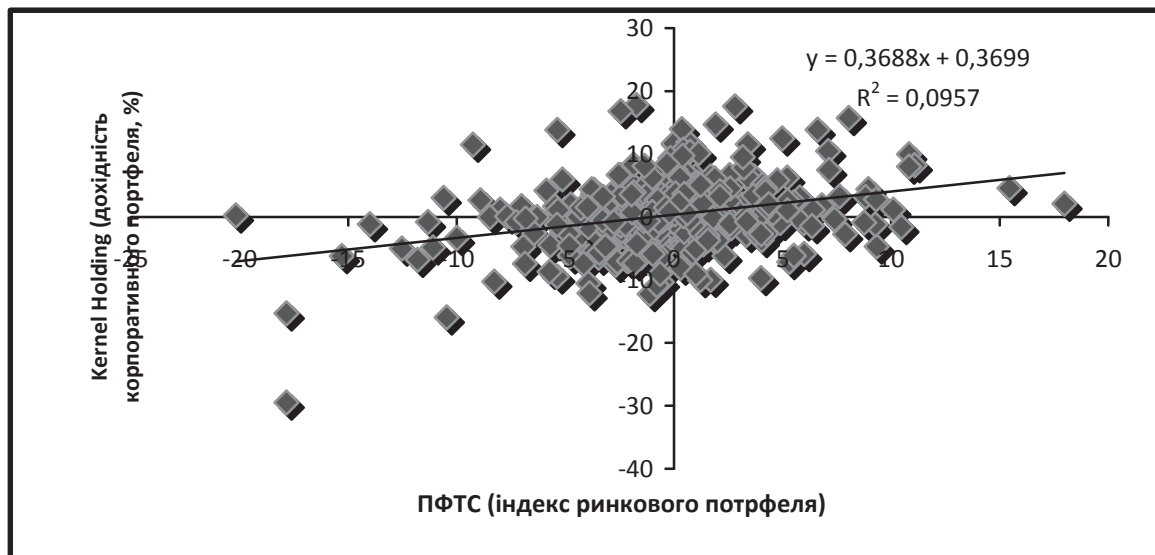

Рис. 2. Розрахунок коефіцієнта систематичного ризику та детермінації на основі індексу ПФТС

Джерело: авторські розрахунки.

Одержане значення коефіцієнта детермінації (R^2) показує тісноту зв'язку між дохідністю корпоративного портфеля акцій та рівнем систематичного ризику ринку (чим він нижчий, тим меншим є зв'язок і варіація результативної ознаки). Відповідно до значен-

ня R^2 робимо висновок, що варіація дохідності портфеля акцій компанії Кернел мало залежить від ринкового ризику (на систематичний ризик припадає лише 9,6%).

Загальновизнаним є той факт, що компанія, яка оперує на території певної країни, повинна більшою мірою піддаватися ризикам, які притаманні внутрішньому фондовому ринку. Але у даному випадку, коли акції компанії Кернел розміщені на міжнародному фондовому майданчику – Варшавській фондовій біржі, то доцільніше було б оцінювати регресію корпоративної дохідності акцій компанії із дохідністю польського фондового ринку (рис. 3).

⁴ Індекс ПФТС – біржовий індекс, розрахунок ведеться щодня за результатами торгів на ПФТС; є середньозваженою ціною угод компаній, що входять до «індексного кошика» (найбільш ліквідні); визнаний МФК як єдиний індекс для використання з метою аналізу внутрішнього ринку цінних паперів в Україні.

⁵ Індекс UX – середньозважений фондовий індекс, одержаний в результаті торгів на Українській біржі («індексний кошик» складають дані 10 українських компаній).

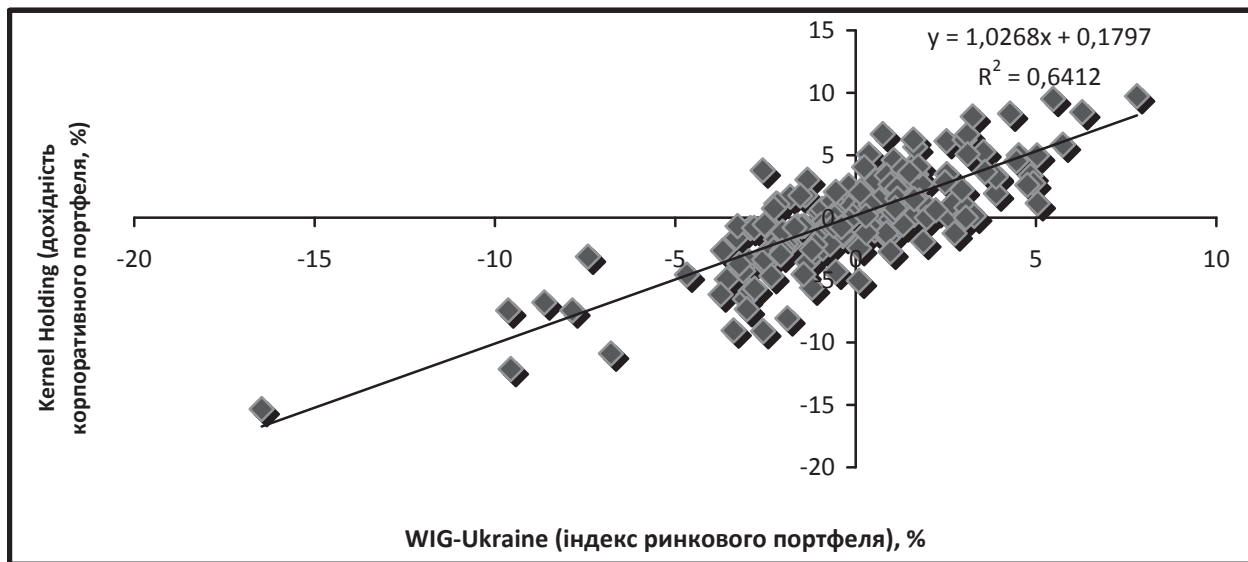

Рис. 3. Розрахунок коефіцієнта систематичного ризику та детермінації на основі даних щодо індексу WIG-Ukraine* (на основі 174 спостережень)**

* Індекс WIG-Ukraine є національним індексом, розрахунок якого здійснюється ВФБ, починаючи з грудня 2010 р. До складу «індексного кошика» входять компанії, акції яких котируються на ВФБ, але основна операційна та інша діяльність їх відбувається на території України.

** Джерело: авторські розрахунки.

Отже, бачимо досить високу залежність дохідності корпоративного портфеля від ринкового (на систематичний ризик, що пов'язаний із роботою польського фондового ринку, припадає 64%, що неодмінно позначається на дохідності портфеля акції компанії Кернел). Одержаний β_e -коефіцієнт (1,02) доводить про те, що волативність ризику корпоративного й ринкового портфелів є майже однаковою. Зазначимо, що одержані дані регресії за індексом ПФТС і WIG-Ukraine показують, що для конкретної компанії (агропромисловий холдинг Кернел) важливішими з погляду дохідності її активів, інвестиційної привабливості є не те, що відбувається на фондовому майданчику України, а в Польщі, де розташовані акції компанії (що є зрозумілим з огляду на попередні пояснення).

Як бачимо, коефіцієнт систематичного ризику не позбавлений недоліків, а його розрахунок пов'язаний із певними труднощами (у даному випадку з вибором індексу ринкового портфеля як бази розрахунку та правильної інтерпретації одержаних результатів, які будуть використані для подальшого аналізу). Крім того, коефіцієнт β є ретроспективним показником, знаходячи своє відображення у періоді регресії, а не у поточ-

ному стані бізнесу. Зазначимо також, що β є достатньо чутливою до внутрішніх змін у бізнесі, що потрібно враховувати при розрахунку, обираючи оптимальний часовий горизонт для аналізу. Також одержаний показник β для компанії відповідної галузі є малопридатним для аналізу впливу систематичного ризику на ринок даної галузі, оскільки коефіцієнт є достатньо індивідуальним і змінюється для різних бізнесів навіть усередині однієї галузі під дією низки факторів, а саме циклічністю доходів, рівнем операційного (на рівні операційного левериджу) та фінансового ризиків [8, с. 40].

Фінансовий ризик пов'язаний з тим, що частково фінансування бізнесу відбувається за рахунок боргового капіталу, а платежі по обслуговуванню боргу (процентних ставок за користування кредитними ресурсами) не залежать від грошових потоків бізнесу. Саме тому подальше збільшення частки боргового капіталу у структурі не лише зменшує фінансову незалежність бізнесу, але й посилює дію систематичного ризику на компанію, тим самим зумовлюючи ще більше відхилення коефіцієнта β_e компанії від середнього по ринку значення.

Так, щоб β_e компаній однієї галузі були зіставними, то необхідно елімінувати вплив фінансового левериджу наступним чином:

$$\beta_a = \beta_e / (1 + D/E),$$

де β_a – бета активу без фінансового левериджу; β_e – коефіцієнт бета (β -equity) з урахуванням фінансового левериджу; D – величина боргового капіталу, гр. од.; E – величина власного капіталу, гр. од.

Ще одним важливим елементом моделі CAPM є показник премії за ризик фондового ринку – EMRP, що являє собою різницю між очікуваною дохідністю ринкового портфеля цінних паперів компанії та безризиковою ставкою дохідності (ретроспективні статистичні дані). При цьому даний показник необхідно коригувати відповідно до поточної ринкової ситуації та індикаторів поточної діяльності й розвитку компанії, які б слугували адекватним відображенням її ретроспективних даних. Для визначення середнього значення дохідності цінних паперів компанії можемо застосувати значення середньої арифметичної чи геометричної, результати по яких незначно різнитимуться (за середньої арифметичної значення буде вищим, але точність розрахунків – більшою у середньої геометричної).

Таким чином, маючи певний набір у більшості статистичних даних можна визначити вартість власного акціонерного капіталу, що в подальшому буде включено у розрахунок середньозваженої вартості всього капіталу компанії.

Оскільки модель CAPM має певні недоліки (наближеність результатів розрахунків через ретроспективний характер вхідної інформації, складність розрахунку деяких із показників, недостатня розвиненість вітчизняного фондового ринку тощо), то в зарубіжній теорії оцінювання власного акціонерного капіталу виділяють й інші альтернативні моделі – теорія арбітражного ціноутворення (АРТ), трифакторна модель Фама-Френча, стохастичні моделі оцінки опціонів тощо.

Теорія арбітражного ціноутворення (С. Росс, 1976 р.) пропонує досить деталізовану модель оцінки вартості капіталу, що ґрунтується на врахуванні ризиків від різних макро- та мікроекономічних факторів і міри

їх впливу на дохідність акцій компанії. Такими факторами визнані індекси промислового виробництва, ВВП та його динаміка, інфляційні очікування й інше, що є досить узагальненими показниками, які мало характеризують галузь. Таким чином, постає необхідність індивідуального підбору факторів для кожної конкретної компанії, що ускладнює не лише розрахунок, але й взагалі в умовах деяких ринків унеможлиблює пошук необхідної інформації (динаміки великої кількості економічних показників), яка за своєї відсутності перетворюється у суб'єктивне бачення оцінювача.

І хоча дана модель ґрунтується на «індивідуальному підході» до кожного окремого корпоративного портфеля, але практичний її розрахунок досить складний (хоча за ідеальних умов CAPM взагалі могла б стати складовою моделі АРТ, оцінюючи один із можливих ризиків – систематичний/ринковий).

$$K_e = R_f + \beta_{i1} \cdot R_1 + \dots + \beta_{in} \cdot R_n,$$

де K_e – вартість власного акціонерного капіталу, %; R_f – безризикова ставка дохідності, %; $\beta_{i1\dots n}$ – чутливість корпоративного портфеля акцій до кожного окремого виду ризику/фактора; $R_{1\dots n}$ – премія за акціонерний ризик, пов'язаний із дією кожного окремого фактора.

Модель Фама-Френча (1992 р.) побудована на врахуванні крім систематичного ризику – β (аналогічного тому, що розраховується в моделі CAPM), ще й додаткових ризиків, пов'язаних із розмірами компанії та співвідношенням балансової й ринкової вартостей, тим самим розширюючи рамки CAPM. Так, невеликі розміри компанії та перевищення її балансової вартості над ринковою спричинить бажання інвестора щодо одержання вищої дохідності, адже у цьому разі він стикається з додатковим ризиком⁶.

Математична формалізація даної моделі має вигляд:

$$K_e = \beta \cdot EMRP + \beta_{SMB} \cdot R_{SMB} + \beta_{HML} \cdot R_{HML},$$

⁶ Це може бути пов'язано із дією операційного, фінансового ризику (через леверидж), а також із можливою нижчою ліквідністю невеликих компаній, їх закритістю, недиверсифікованістю управління, фінансовими труднощами тощо.

де β_{SMB} – чутливість корпоративного портфеля до розмірів компанії (SMB); R_{SMB} – премія/додатковий дохід від компанії з невеликою капіталізацією; β_{HML} – чутливість корпоративного портфеля до співвідношення балансової вартості до ринкової (HML); R_{HML} – премія/додатковий дохід за високий рівень співвідношення балансової та ринкової вартостей.

Дана модель на сучасному етапі є малозастосованою у практиці корпоративних фінансів. Це пов'язано з тим, що не існує одностайної думки щодо необхідності врахування додаткових факторів – розмір компанії й співвідношення вартостей, а також щодо їх однозначного впливу на очікувану інвесторами дохідність. Саме тому на сучасному етапі модель Фама-Френча хоч і має аргументовану значимість, але залишається теоретичною моделлю, не маючи практичного поширення.

Висновки. Визначення вартості акціонерного капіталу є послідовним процесом, який вимагає конструктивного аналізу не лише структури капіталу та джерел його залучення, але й ризиків інвестування, що лежать у площині внутрішньої політики бізнесу та ринкового середовища (систематичні й специфічні ризики). Найповніше всі ці фактори враховуються у моделі WACC, яка визначає сукупну дохідність усіх інвесторів, і CAPM, яка визначає вартість власного акціонерного капіталу й оцінює ризики корпоративного

портфеля порівняно із ринковим. З метою врахування додаткових факторів впливу на вартість капіталу (рівень фінансового левериджу, податкове навантаження) були також розглянуті певні модифікації до стандартної моделі WACC і наведені приклади можливих поправок до CAPM – моделі.

Крім того, були проаналізовані деякі альтернативні моделі до CAPM – модель АРТ та Фама-Френча. Зазначимо лише, що серед розмаїття існуючих нині теоретичних методик визначення вартості капіталу найбільш застосовуваною і визнаною у світі інвестиційного аналізу залишається все ж CAPM. І хоча дана модель має певні недоліки – як-то ретроспективність даних, одномоментність розрахунку без урахування перспектив подальшого розвитку бізнесу, вимоги щодо наявності активно діючого фондового ринку, неврахування дії інших ризиків тощо, але має більшу практичну значущість одержаних результатів порівняно з іншими моделями, які залишаються лише теоретичними концепціями. Насамперед, перевагою моделі CAPM є використання загального рівня ризику ринку, з яким пов'язана корпоративна дохідність, при цьому розрахунок ґрунтується не на суб'єктивних припущеннях, а на доступній оцінювачу інформації, яка може потребувати певних коректив відповідно до індивідуальних умов кожної компанії.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія / В.Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2005. – 292 с.
2. Дамодаран А. Инвестиционная оценка: инструменты и методы оценки любых активов / А. Дамодаран ; пер. с англ.; 4-е изд. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. – 1340 с.
3. Кокинз Г. Управление результативностью. Как преодолеть разрыв между объявленной стратегией и реальными процессами / Г. Кокинз. – М.: Альпина, 2008. – 315 с.
4. Колас Б. Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции, методы: учеб. пособие / Б. Колас ; пер. с франц. под ред. проф. Я.В. Колосова. – М.: Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
5. Коупленд Т. Стоимость компаний: оценка и управление / Т. Коупленд, Т. Коллер, Дж. Мурин ; пер. с англ. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 576 с.
6. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: монографія / О.Г. Мендрул. – К.: КНЕУ, 2002. – 272 с.
7. Мочерный С.В. Экономическая теория: учеб. для вузов / С.В. Мочерный, В.Н. Некрасов и др. – М.: ЗАО «Книга-сервис», 2003. – 416 с.
8. Огієр Т. Справжня вартість капіталу: Практичний посібник з прийняття фінансових рішень / Т. Огієр, Дж. Рагман, Л. Спайсер ; пер. з англ.; за наук. ред. О.Б. Ватченко. – Дніпропетровськ: Баланс Бізнес Букс, 2007. – 288 с.
9. Островська Г. Управління вартістю: сучасні оцінки корпоративної ефективності / Г. Островська // Світ фінансів. – 2008. – № 3 (16). – С. 106-116.
10. Турило А.М. Визначення відмінностей у сутності та оцінці категорій «економічний стан підприємства» і «фінансовий стан підприємства» / А.М. Турило // Актуальні проблеми економіки – 2010. – №7. – С. 164-169.
11. Узст Т. Пособие по оценке бизнеса / Т. Узст, Д. Джонс ; пер. с англ. – М.: КВИНТО-КОНСАЛТИНГ, 2003. – С. 650.

12. Blume M. Betas and the regression tendencies / M. Blume // Journal of Finance. 1975. – №30. – P. 785-795.
13. Blume M. On the assessment of risk / M. Blume // Journal of Finance. – 1971. – №26. – P. 1-10.
14. Bradfield D. On estimating the beta coefficient / D. Bradfield // Investment Analyst Journal. – 2003. – №57. – P. 47-53.
15. Corhay A. The The intervalling effect bias in beta: A note / A. Corhay // Journal of banking and finance. – 1992. – №16. – P. 61-73.
16. Інтернет-ресурс: <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF>.
17. Інтернет-ресурс: <http://www.wseinternational.eu/>.
18. Інтернет-ресурс: <http://www.pfts.com/en/>.
19. Інтернет-ресурс: <http://investfunds.ua/markets/indicators/WIG-Ukraine/>.
20. Інтернет-ресурс: <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/ba4829/damodaran-beta.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

*

УДК 657.37

*І.С. ЧУХНО, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні засади бухгалтерської звітності

Постановка проблеми. Дослідження проблем удосконалення бухгалтерської звітності завжди займало провідне місце серед теоретико-прикладних розробок як науковців, так і практиків галузі бухгалтерського обліку, оскільки значення звітності в управлінській діяльності неможливо переоцінити. Високий рівень конкурентності на ринку, бажання одержувати максимально високі фінансові результати та залучати вигідні фінансові інвестиції сприяють посиленню ролі звітності для менеджменту. В результаті бухгалтерська звітність набуває нового статусу, вона стає джерелом інформації для поліпшення роботи господарюючого суб'єкта прийняттям ефективних управлінських рішень.

На сучасному етапі розвитку господарських відносин питання характеристики теоретичного боку бухгалтерської звітності є не менш важливим, ніж її методологічна основа. Проте наявність безлічі поглядів науковців на трактування бухгалтерської звітності й визначення видів, що входять до її складу, ускладнює розвиток однозначної концепції цього поняття. Отже, є потреба в детально-

му вивченні проблем, що виникають у теорії та практиці формування бухгалтерської звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної суті категорії “бухгалтерська звітність” присвячують свої праці такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ф.Ф. Бутинець [3], Г.М. Давидов [5], Г.Г. Кірейцев [7], Т.Є. Кучеренко [10], І.В. Малишев [11], В.Г. Пантелеєв [14], І.І. Поклад [16], Я.В. Соколов [20], В.В. Сопко [21], Т.М. Сторожук [20], П.Я. Хомин [23], В.Г. Швець [24] та ін. Праці науковців значимі своїми теоретичними висновками, але існуючі незгодженості науки сьогодення залишаються невизначеними.

Мета статті – аналіз інтерпретацій категорії “бухгалтерська звітність” провідними науковцями, уточнення сутності вказаного поняття з метою подальшого однозначного його трактування в економічних дослідженнях, а також визначення складу бухгалтерської звітності.

Виклад основних результатів дослідження. Розгляду поняття “бухгалтерська звітність” повинно передувати виявлення сутності звітності. Дослідження економічної суті цієї категорії доцільно розпочати з вивчення основоположних наукових підходів щодо її визначення. Звертаючись до матері-

* Науковий керівник – М.А. Проданчук, кандидат економічних наук, доцент.
© І.С. Чухно, 2013

12. Blume M. Betas and the regression tendencies / M. Blume // Journal of Finance. 1975. – №30. – P. 785-795.
13. Blume M. On the assessment of risk / M. Blume // Journal of Finance. – 1971. – №26. – P. 1-10.
14. Bradfield D. On estimating the beta coefficient / D. Bradfield // Investment Analyst Journal. – 2003. – №57. – P.47-53.
15. Corhay A. The The intervalling effect bias in beta: A note / A. Corhay // Journal of banking and finance. – 1992. – №16. – P. 61-73.
16. Інтернет-ресурс: <http://www.accaglobal.com/content/dam/acca/global/PDF>.
17. Інтернет-ресурс: <http://www.wseinternational.eu/>.
18. Інтернет-ресурс: <http://www.pfts.com/en/>.
19. Інтернет-ресурс: <http://investfunds.ua/markets/indicators/WIG-Ukraine/>.
20. Інтернет-ресурс: <http://www.ba.metu.edu.tr/~adil/ba4829/damodaran-beta.pdf>.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

*

УДК 657.37

*І.С. ЧУХНО, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Теоретичні засади бухгалтерської звітності

Постановка проблеми. Дослідження проблем удосконалення бухгалтерської звітності завжди займало провідне місце серед теоретико-прикладних розробок як науковців, так і практиків галузі бухгалтерського обліку, оскільки значення звітності в управлінській діяльності неможливо переоцінити. Високий рівень конкурентності на ринку, бажання одержувати максимально високі фінансові результати та залучати вигідні фінансові інвестиції сприяють посиленню ролі звітності для менеджменту. В результаті бухгалтерська звітність набуває нового статусу, вона стає джерелом інформації для поліпшення роботи господарюючого суб'єкта прийняттям ефективних управлінських рішень.

На сучасному етапі розвитку господарських відносин питання характеристики теоретичного боку бухгалтерської звітності є не менш важливим, ніж її методологічна основа. Проте наявність безлічі поглядів науковців на трактування бухгалтерської звітності й визначення видів, що входять до її складу, ускладнює розвиток однозначної концепції цього поняття. Отже, є потреба в детально-

му вивченні проблем, що виникають у теорії та практиці формування бухгалтерської звітності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню економічної суті категорії “бухгалтерська звітність” присвячують свої праці такі провідні вітчизняні та зарубіжні вчені, як Ф.Ф. Бутинець [3], Г.М. Давидов [5], Г.Г. Кірейцев [7], Т.Є. Кучеренко [10], І.В. Малишев [11], В.Г. Пантелеєв [14], І.І. Поклад [16], Я.В. Соколов [20], В.В. Сопко [21], Т.М. Сторожук [20], П.Я. Хомин [23], В.Г. Швець [24] та ін. Праці науковців значимі своїми теоретичними висновками, але існуючі незгодженості науки сьогодення залишаються невизначеними.

Мета статті – аналіз інтерпретацій категорії “бухгалтерська звітність” провідними науковцями, уточнення сутності вказаного поняття з метою подальшого однозначного його трактування в економічних дослідженнях, а також визначення складу бухгалтерської звітності.

Виклад основних результатів дослідження. Розгляду поняття “бухгалтерська звітність” повинно передувати виявлення сутності звітності. Дослідження економічної суті цієї категорії доцільно розпочати з вивчення основоположних наукових підходів щодо її визначення. Звертаючись до матері-

* Науковий керівник – М.А. Проданчук, кандидат економічних наук, доцент.
© І.С. Чухно, 2013

алів словників та енциклопедій, знаходимо наступне: звітність – документація встановленої форми, що містить звіт про що-небудь. Відповідно звіт – офіційне письмове чи усне повідомлення відповідальній особі, організації про свою роботу, виконання будь-якого завдання тощо.

Отже, звітність – це категорія, притаманна не лише сфері економіки, а й іншим наукам. Зокрема, звіт творчий – демонстрація успіхів колективу чи окремої особи у мистецтві, літературі й ін.; звіт соціологічний – форма подання підсумків прикладного соціологічного дослідження. Самостійна наукова робота, яка містить узагальнену інформацію, що слугує основою для розробки управлінського рішення, підготовки наукових праць, монографій, проведення порівняльних досліджень. Звіт технічний – документ, що відображає найбільш цінний технічний досвід, узагальнює технічні результати, порівняно з підсумками попередніх аналогічних. Вказані види звітності формувалися на базі даних, відмінних від системи бухгалтерського обліку.

За умов колишньої соціалістичної економічної системи структура звітності визначалася сукупністю показників виробничо-фінансового плану держави і водночас на базі звіту за попередній рік формувався план результатів діяльності на наступний операційний цикл. Централізована економіка передбачала єдине народногосподарське планування, при якому звітність подавалася для потреб державного контролю. Тобто звітність являла собою систему узагальнених показників обліку, що уможливлювала робити висновки про виконання підприємством плану. За нинішніх умов господарювання таке визначення вже не вважається актуальним, сучасна звітність формується з метою управління.

Вивчення наукової літератури дало змогу виділити основні концепції трактування звітності: система показників, що відображають певну інформацію; сукупність даних; дані, що характеризують результати виконання плану; спосіб узагальнення інформації; система звітних форм; форма спостереження.

На нинішній час більшість учених при визначенні економічної сутності звітності зазначають, що звітність є впорядкованою системою показників. Інші науковці наголошують на взаємозв'язаності даних, що містяться у звітності. Так, за словами В.В. Кожарського, Л.І. Кравченка, звітність – це система показників, що охоплює і характеризує результати виробничо-фінансової діяльності за певний період [8].

У науковій праці під редакцією С.П. Щербини сказано, що система – це впорядкована множина взаємозв'язаних елементів, якій притаманні структура, організація, єдність та цілісність [25]. Проте візьмемо до уваги заінтересованість користувачів у певній інформації, що може подаватися у вигляді вибірки необхідних показників або у вигляді моментної звітності, тобто такої, що формується вміть і дає змогу одержати інформацію про стан, результат, ефективність тієї чи іншої діяльності або окремої події на обрану дату й час. При цьому може бути відсутньою зв'язаність даних, як і показник системи інформації. Адже будь-яка система має своєрідні принципи функціонування, такі як системність, цілісність, сумісність, узгодженість, комплексність та повнота.

Натомість учені П.С. Балицька, М.І. Карбовник, І.Д. Козак [1] мають іншу думку. Вони позиціонують звітність як сукупність відомостей, що характеризують результати й умови діяльності підприємства за певний період. Провідний учений Я.В. Соколов зазначав, що сукупність – це набір (перелік) показників, що можуть бути як взаємозв'язаними, так і індивідуальними, кожний показник може характеризувати тільки одне явище, стан тощо. Система передбачає наявність причинно-наслідкового чи просто функціонального зв'язку між показниками (один не може існувати без іншого) [20].

З'ясувавши сутність звітності, доцільно перейти до визначення економічної суті категорії “бухгалтерська звітність”. Як зазначено в Положенні (стандарті) бухгалтерського обліку (П(С)БО) 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”, бухгалтерська звітність – це звітність, що складається на підставі даних бухгалтерського обліку для задоволення потреб певних користувачів [17].

У даному випадку визначення “бухгалтерська звітність” було одержано шляхом уточнення поняття “звітність” – складена за даними бухгалтерського обліку. Таке визначення є дійсно раціональним, проте в П(С)БО не зазначено, що ж мається на увазі під категорією “звітність”. Саме тому сутність бухгалтерської звітності вважаємо не повністю розкритою.

Вивчаючи законодавство зарубіжних країн, звертаємо увагу на визначення, що дається у Федеральному законі Російської Федерації “Про бухгалтерський облік”, а саме: бухгалтерська звітність – це єдина система даних про майновий та фінансовий стан організації і про результати її господарської діяльності у звітному періоді, що формується на базі даних бухгалтерського обліку за встановленими формами [13]. Тобто закон наголошує, що в даній країні бухгалтерська звітність є регламентованою й чітко визначеною, оскільки подається за встановленими формами і є єдиною системою даних. У законі Республіки Білорусь “Про бухгалтерський облік і звітність” зазначено, що бухгалтерська звітність – це система показників, яка містить інформацію про результати господарської діяльності та фінансовий стан підприємства [12]. Дане визначення, хоча й малоінформативне, проте більш характерне вітчизняній науці. Слід також наголосити на тому, що у вищенаведених країнах визначення “бухгалтерської звітності” затверджене на законодавчому рівні, чого не містить жоден нормативно-правовий акт України.

Учений Т.М. Сторожук [22] позиціонує бухгалтерську звітність як систему узагальнюючих показників, які характеризують результати господарювання підприємства за той чи інший період. Проте вказане визначення за змістом не відрізняється від трактування терміна “звітність”.

Варто погодитись із думкою Н.В. Семишеної, яка дає своє визначення терміна “бухгалтерська звітність” як визначену законодавством або організаціями сукупність форм, складених на основі науково згрупованих системних даних бухгалтерського обліку, які відображають інформацію про майновий, фінансовий стан і їх зміни та результати виробничої й іншої діяльності ор-

ганізацій за визначений період, особливо в частині уточнення регламентованості з боку законодавства чи окремого підприємства.

Аналізуючи вищенаведені трактування звітності та бухгалтерської звітності бачимо, що автори ототожнюють дане поняття. Адже такі аспекти, як “система показників”, “результати виробничо-фінансової діяльності”, “умови діяльності підприємства”, “облікові записи” більш притаманні поняттю “бухгалтерська звітність”. А категорія “звітність” повинна розглядатися ширше, ніж просто звітність підприємства.

Вважаємо, що саме бухгалтерська звітність є системою узагальнених взаємозв’язаних показників. Властивості, притаманні категорії “система”, та їх характеристику чітко окреслює С.А. Кузнецова [9]:

наявність сукупності елементів системи (властивою ознакою системи є наявність усіх притаманних їй елементів);

їх взаємозв’язаність (сила зв’язків елементів системи за потужністю переважає зв’язки цих елементів з елементами, які не входять у дану систему);

цілісність системи (всі елементи обліку за функціональністю утворюють цілком визначену цілісність, в якій з’являються певні інтегральні властивості, що характерні для системи в цілому, але не є властивими жодному з її окремих елементів);

інформаційність системи (для реалізації функціональних властивостей системи необхідна інформаційна взаємодія її елементів);

взаємозв’язок між системою та середовищем (середовище є не тільки праматір’ю системи, але й в оточенні середовища система живе і функціонує).

Проведені теоретичні дослідження дали змогу уточнити трактування звітності, визначивши її наступним чином: звітність – сукупність узагальнених даних, яка надає суттєву інформацію користувачам із метою задоволення їхніх конкретних інформаційних потреб.

Визначення звітності як елемента методу бухгалтерського обліку склалося історично під впливом балансового узагальнення господарських операцій та розрахунку фінансового результату звітного періоду у вигляді

різниці між лівою і правою частинами балансу, які, власне, й були основними формами звітності [12]. За словами вчених Ф.Ф. Бутинця та Н.А. Остап'юк, звітність узагальнює інформацію, одержану в бухгалтерському обліку, і водночас є елементом його методу [3].

З огляду на вищесказане можемо погодитись із думкою провідних учених, які досліджували теорію бухгалтерського обліку, про те, що звітність є елементом методу обліку, оскільки вона – один із прийомів розкриття закономірностей, що формують науку бухгалтерського обліку. Більше того, тільки в безперервній взаємодії з іншими елементами методу обліку звітність має змогу відображати стан і рух господарських засобів, джерел їх утворення, процесів та результатів господарювання підприємства.

Можемо дійти висновку, що бухгалтерська звітність є більш містким економічним поняттям, вона включає фінансову, статистичну податкову, внутрішньогосподарську, спеціалізовану звітність, які однаковою мірою формуються на підставі даних бухгалтерського обліку й задовольняють потреби внутрішніх і зовнішніх користувачів.

Із цього погляду недоцільно ототожнювати терміни “бухгалтерська звітність” із “фінансовою”. Попри те, що вони мають одну мету формування, використовують одне інформаційне середовище, відповідають одним і тим самим якісним характеристикам, ці терміни значно різняться економічною сутністю, значенням інформації, змістом, регламентованістю, складом показників та вимірниками, що використовуються при відображенні інформації.

На підставі проведених досліджень наукової літератури, нормативно-правових актів, пропонуємо характеризувати бухгалтерську звітність як регламентовану нормативними актами або господарюючими суб'єктами систему звітності, що містить взаємозв'язані економічні показники, сформовані за даними бухгалтерського обліку, які характеризують умови й результати діяльності підприємства за звітний період.

Переваги такого визначення наступні:

1) використовує поняття “звітність”, сутність якого розкрита раніше;

2) вказує на регламентацію з боку держави чи, відповідно, власника;

3) акцентує увагу на тому, що бухгалтерська звітність є системою інформації;

4) зазначає взаємозв'язаність звітних показників;

5) коротко розкриває економічний зміст;

6) зазначає періодичність подання.

Доцільно наголосити на тому, що бухгалтерська звітність є економічною категорією, яка виконує дві взаємозв'язані функції: є способом узагальнення облікового процесу та системою економічних показників, що всебічно характеризують діяльність підприємства.

Вивчення сутності бухгалтерської звітності є неповним без визначення видів звітності, які її формують. Досліджуючи склад бухгалтерської звітності, простежуємо відсутність однастайності вчених у підходах до її класифікації й обґрунтуванні класифікаційних ознак.

Провідні науковці Г. Г. Кірейцев [7] та І. В. Малишев [11] вказують, що до складу звітності входять три основні складові: бухгалтерська, статистична і оперативна. Таке групування є закономірним та притаманним радянській економічній системі, коли визнавався єдиний господарський облік, який включав, відповідно, бухгалтерський, статистичний і оперативний види обліку.

Деякі вчені, вивчаючи склад звітності, пропонують використовувати класифікаційну ознаку “за видами”. Зокрема, колектив авторів [4] поділяє звітність на бухгалтерську (фінансову), внутрішньогосподарську (управлінську), статистичну й податкову; В.Г. Пантелєєв [14] – за видами зовнішньої звітності: бухгалтерську, фінансову, податкову, статистичну, спеціальну, адміністративну, іншу та за видами внутрішньої: бухгалтерську, внутрішньогосподарську, управлінську. Вважаємо, що класифікаційна ознака “за видами” недостатньо конкретизована і потребує уточнення. Більше того, може існувати досить велика різноманітність видів, що підтверджено поглядами вищевказаних учених.

Ряд авторів вважають правильним класифікувати звітність за змістом. Так, М.С. Бє-

лоусов, Б.А. Титов [2] виділяють бухгалтерську й статистичну звітність; Т.М. Джинджиристий Т.М. та Я.М. Баренгольц [6] – бухгалтерську, статистичну, оперативну; Ф.Ф. Бутинець і Н.А. Остап'юк [3] поділяють на фінансову, статистичну, податкову й внутрішню. Класифікувати звітність за змістом не зовсім коректно, оскільки будь-яка класифікаційна ознака несе в собі певний зміст, проявляє найбільш суттєві риси сукупності, що класифікується.

І.І. Поклад [16] поділяє звітність за джерелами звітних даних на бухгалтерську і статистичну. З такою класифікаційною ознакою погоджується П.Я. Хомин [23], але виділяє крім бухгалтерської та статистичної звітності ще й фінансову і оперативно-технічну. Вважаємо, що в даному випадку класифікувати звітність за джерелами звітних даних недоцільно, бо джерелом формування всіх вказаних видів звітності є дані системи бухгалтерського обліку.

Деякі дослідники об'єднали дві класифікаційні ознаки за змістом та джерелами формування й запропонували в складі звітності виділяти: бухгалтерську, статистичну, спеціальну (Сопко В.В. [21]); статистичну, податкову, фінансову, управлінську (Давидов Г.М. [5]); статистичну, фінансову, податкову, спеціальну, управлінську (Швець В.Г. [24]).

Розглянувши найпоширеніші класифікаційні ознаки групування звітності відзначимо, що переважна більшість науковців досліджували класифікацію не бухгалтерської звітності, а звітності в загальному, тому вони ставили в один класифікаційний ряд звітність бухгалтерську, фінансову, статистичну, податкову, управлінську тощо. Маємо деякі сумніви щодо такого групування.

Загальновідомо, що звітність існує не тільки бухгалтерська, а також соціологічна, технічна, військова, творча та ін. Відповідно й формуватимуться інші види звітності на підставі даних, створених поза системою бухгалтерського обліку. Тож на даному етапі слушно розподілити звітність на два види, залежно від джерела звітних даних: бухгалтерську та іншу. Бухгалтерська – це звітність, сформована в системі бухгалтерського обліку. Іншою звітністю визнаємо таку, що

подається на основі інших інформаційних систем, не застосовуючи даних обліку.

Що стосується фінансової, податкової, внутрішньогосподарської, статистичної, оперативно-технічної звітності, дослідимо належність вказаних видів до єдиної системи бухгалтерської звітності. Кожна з наведених видів звітності формується в результаті ведення відповідної підсистеми бухгалтерського обліку.

Наголошуємо на тому, що бухгалтерська звітність є системою звітності, оскільки формується на основі системи бухгалтерського обліку. Беззаперечною істиною є той факт, що існує єдина система бухгалтерського обліку з притаманною тільки їй сукупністю елементів методу: рахунками і подвійним записом, документацією, інвентаризацією, оцінкою та калькуляцією, балансом і звітністю. Завдяки власному методу бухгалтерський облік забезпечує суцільну реєстрацію всіх об'єктів та господарських процесів. Усі існуючі підсистеми обліку застосовують його елементи методу.

Так, за словами Ф.Ф. Бутинця, з метою забезпечення інформаційних запитів різних користувачів бухгалтерський облік як єдина цілісна система може складатися з підсистем фінансового, управлінського й податкового обліку [3]. Результатом ведення фінансового обліку є подання фінансової звітності, яка, як зазначено в П(С)БО 1 [17], є апіорі бухгалтерською, тому сумнівів щодо вказаної категорії бути не може. Управлінська звітність на практиці формується із використанням даних системи бюджетування, планових і нормативних показників, аналітики, первинних документів та облікових реєстрів. Дана інформація акумулюється в системі бухгалтерського обліку, тому й звітність внутрішньогосподарська є складовою бухгалтерської.

Спірним моментом є існування податкового обліку. Деякі дослідники відзначають, що він є окремою системою, яка існує поряд із бухгалтерською. За словами вчених Є.І. Свідерського та Д.Є. Свідерського, фінансова, податкова, статистична й інші види звітності, що використовують грошовий вимірник, ґрунтуються на даних бухгалтерського обліку. Виходячи з цього, бухгалтерсь-

кий облік повинен бути, зокрема, основою для фінансового і податкового обліку [19].

З прийняттям Податкового кодексу України відзначається суттєве наближення податкового обліку до бухгалтерського. І хоча поняття “податковий облік” й досі трапляється в Податковому кодексі, в статті 14: “Порядок податкового обліку та звітності про результати спільної діяльності встановлюється центральним органом державної податкової служби” [15], проте нині вказаний термін пропонується замінити поняттям “податкові розрахунки”, які формуються в єдиному інформаційному середовищі бухгалтерського обліку. Тож можна стверджувати, що й податкова звітність є частиною бухгалтерської.

Зазначимо, що крім вказаних видів обліку, окремою підсистемою бухгалтерського обліку є статистичний. Так, за словами Ю. Б. Слободяник дані про господарські та виробничі зміни статистичний облік одержує з оперативного і бухгалтерського обліку. Відповідно й статистична звітність входить до складу бухгалтерської.

Проведене дослідження дає змогу дійти висновку, що в складі бухгалтерської звіт-

ності доцільно виділити наступні види, залежно від економічної сутності показників: фінансову, управлінську, податкову, статистичну та іншу звітність.

Висновки. Глибинні дослідження однієї із найважливіших економічних категорій обліку “бухгалтерської звітності” дали можливість обґрунтувати деякі позиції, пов’язані з її концепцією. Зокрема, запропоновано позиціонувати бухгалтерську звітність як регламентовану нормативними актами або господарюючими суб’єктами системи звітності, що містить взаємозв’язані економічні показники, сформовані за даними бухгалтерського обліку, які характеризують умови й результати діяльності підприємства за звітний період.

Прагнемо акцентувати увагу на тому, що бухгалтерська звітність є системою звітності, оскільки сформована за даними системи бухгалтерського обліку. Крім того, зважаючи на існування ряду підсистем бухгалтерського обліку, за даними яких формуються відповідні види звітності, пропонуємо виділити в складі бухгалтерської звітності фінансову, внутрішньогосподарську, податкову, статистичну та іншу звітність.

Список використаних джерел

1. *Балицька П.С.* Бухгалтерський облік / П.С. Балицька, М.І. Карбовник, І.Д. Козак. – К.: Вища шк., 1972. – 348 с.
2. *Белоусов М.С.* Бухгалтерский учет и калькуляция в промышленности продовольственных товаров / М.С. Белоусов, Б.А. Титов. – М.: Пищепромиздат, 1957. – 326 с.
3. *Бутинець Ф.Ф.* Звітність підприємства: [навч. посіб.; за ред. проф. Ф.Ф. Бутинця та Н.А. Остап’юк] / Ф.Ф. Бутинець, Н.А. Остап’юк. – Житомир: ЖДТУ, 2005. – 428 с.
4. *Васюта-Беркут О.І.* Теорія бухгалтерського обліку: [навч. посіб., за заг. ред. В.Б. Захочая] / О. І. Васюта-Беркут, Г. Ф. Шепітко, Н. О. Ромашевська. – 2-ге вид., стереотип. – К.: МАУП, 2003. — 176 с.
5. *Давидов Г.М.* Звітність підприємств: [навч. посіб.] / Г. М. Давидов, Н. С. Шалімова. – К.: Знання, 2010. – 624 с.
6. *Джинджиристий Т.М.* Бухгалтерський облік у сільському господарстві: [підруч.] / Т.М. Джинджиристий, Я.М. Баренгольц. – К.: Вища шк., 1995. – 224 с.
7. *Кірейцев Г.Г.* Фінансовий менеджмент / Г. Г. Кірейцев. – Житомир: ЖІТІ, 2001. – 440 с.
8. *Кожарский В.В.* Бухгалтерский учет в торговле: [учеб. пособие; под общ. ред. В. В. Кожарского, Л. И. Кравченко] / В. В. Кожарский, З. В. Кудрявец, З. М. Пименова, С. И. Филипенко. – Мн.: Выш. шк., 1996. – 408 с.
9. *Кузнецова С.А.* Бухгалтерський облік в системі формування управлінської інформації: методологія та практика: моногр. / С.А. Кузнецова. – Мелітополь: ТДАУ, 2007. – 298 с.
10. *Кучеренко Т.С.* Фінансова звітність як складова економічних наук / Т. С. Кучеренко // Бухгалтерський облік і аудит. – 2008. – №9. – С. 21-29.
11. *Малышев И.В.* Теория бухгалтерского учета: [учеб. пособие для с.-х. вузов] / И. В. Малышев. – М.: Финансы и статистика, 1981. – 264 с.
12. О бухгалтерском учете и отчетности: Закон Республики Беларусь от 18.10.1994 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://profbuh.by/buxgalteru/statja-zakon/2/>.
13. О бухгалтерском учете: Федеральный закон Российской Федерации от 21.11.1996 № 129-ФЗ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.consultant.ru/popular/>.
14. *Пантелеев В.Г.* Фінансова звітність / В. Г. Пантелеев. – К., 2004. – 228 с.
15. Податковий кодекс України (із змінами, внесеними згідно із законом № 5043-17 від 15.08.2012) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.
16. *Поклад И.И.* Курс бухгалтерского учета : [второе, перераб. и доп. изд.] / И. И. Поклад. – М.: Госфиниздат, 1963. – 488 с.

17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”: затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. №87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show?nreg=z0391-99&page=1#o17>.
18. Richards Belinda and Wood David. The Value of Social Reporting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hausercenter.org/iri/wp-content/uploads/2010/05/Value-of-Social-Reporting.pdf>.
19. Свідерський С.І. Податковий облік як підсистема бухгалтерського обліку / С. І. Свідерський, Д. Є. Свідерський // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. – К.: КНЕУ, 2011. – Вип. 17. – С. 334–341.
20. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: история и современность. Принципы и концепции бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – Т.1.– Уфа: ИЦ “БТИПБ”, 2000. – 214 с.
21. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: [навч. посіб.] / В. В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2006. – 526 с.
22. Сторожук Т.М. Звітність підприємств : [навч. посіб.] / Т. М. Сторожук. – Ірпінь : НАДПС України, 2005. – 412 с.
23. Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового, управлінського й податкового обліку: моногр. / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.
24. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [підруч.] / В.Г. Швець. – К.: Знання, 2004. — 448 с.
25. Щерба С.П. Філософія : [навч. посіб.; за заг. ред. С. П. Щерби] / С. П. Щерба, В. К. Щедрін, О. А. Заглада.— К. : МАУП, 2004. — 216 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2012 р.

*

УДК 334.012.61-336.77

В.С. ПІВТОРАК, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Банківське кредитування малих аграрних підприємств

Постановка проблеми. Високий рівень розвитку малого підприємництва може стати основою соціально-економічної стабільності суспільного розвитку в нашій країні, а також певною сходинкою на шляху до побудови ефективної вітчизняної банківської системи. Згідно з останніми дослідженнями «Bloomberg Businessweek» приблизно третина усіх підприємців звертаються до банків за кредитом у разі необхідності залучення додаткових коштів, а капітал відповідних фінансово-кредитних установ є найбільшим джерелом зовнішнього фінансування [11]. Виходячи з даної позиції, ринок банківських послуг має забезпечити повноцінне фінансування діяльності певних економічних суб’єктів, що передбачає доступність фінансових ресурсів, прозорість і передбачува-

ність здійснюваних операцій. З огляду на обмежені розміри власного капіталу малі суб’єкти господарювання вимушені залучати все більше кредитних ресурсів для належного фінансового забезпечення власної діяльності, що й робить інститут кредитування таким важливим взаємозв’язаним елементом розвитку малого підприємництва.

Питання кредитування суб’єктів малого аграрного підприємництва набувають актуальності, зважаючи на сучасний стан виходу економіки з кризового становища та реформування податкової системи нашої держави. Кредит є одним із головних елементів фінансового забезпечення як вже існуючих тривалий час малих підприємств, так і новостворених, зайнятих у різних сферах економічної діяльності. Доцільність залучення кредиту даним видом суб’єктів господарювання підтверджується відсутністю їх потреби в значному стартовому капіталі й, за певного рівня державної підтримки, вони

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В.С. Півторак, 2013

17. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 1 “Загальні вимоги до фінансової звітності”: затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.99 р. №87 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show?nreg=z0391-99&page=1#o17>.
18. Richards Belinda and Wood David. The Value of Social Reporting [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hausercenter.org/iri/wp-content/uploads/2010/05/Value-of-Social-Reporting.pdf>.
19. Свідерський С.І. Податковий облік як підсистема бухгалтерського обліку / С. І. Свідерський, Д. Є. Свідерський // Фінанси, облік і аудит : зб. наук. праць / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, ДВНЗ “Київський нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана”. – К.: КНЕУ, 2011. – Вип. 17. – С. 334–341.
20. Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: история и современность. Принципы и концепции бухгалтерского учета / Я. В. Соколов. – Т.1.– Уфа: ИЦ “БТИПБ”, 2000. – 214 с.
21. Сопко В.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: [навч. посіб.] / В. В. Сопко. – К.: КНЕУ, 2006. – 526 с.
22. Сторожук Т.М. Звітність підприємств : [навч. посіб.] / Т. М. Сторожук. – Ірпінь : НАДПС України, 2005. – 412 с.
23. Хомин П.Я. Формування звітності в підсистемах фінансового, управлінського й податкового обліку: моногр. / П.Я. Хомин. – Тернопіль: Економічна думка, 2004. – 288 с.
24. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку: [підруч.] / В.Г. Швець. – К.: Знання, 2004. — 448 с.
25. Щерба С.П. Філософія : [навч. посіб.; за заг. ред. С. П. Щерби] / С. П. Щерба, В. К. Щерін, О. А. Заглада.— К. : МАУП, 2004. — 216 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2012 р.

*

УДК 334.012.61-336.77

В.С. ПІВТОРАК, аспірант*

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Банківське кредитування малих аграрних підприємств

Постановка проблеми. Високий рівень розвитку малого підприємництва може стати основою соціально-економічної стабільності суспільного розвитку в нашій країні, а також певною сходинкою на шляху до побудови ефективної вітчизняної банківської системи. Згідно з останніми дослідженнями «Bloomberg Businessweek» приблизно третина усіх підприємців звертаються до банків за кредитом у разі необхідності залучення додаткових коштів, а капітал відповідних фінансово-кредитних установ є найбільшим джерелом зовнішнього фінансування [11]. Виходячи з даної позиції, ринок банківських послуг має забезпечити повноцінне фінансування діяльності певних економічних суб’єктів, що передбачає доступність фінансових ресурсів, прозорість і передбачува-

ність здійснюваних операцій. З огляду на обмежені розміри власного капіталу малі суб’єкти господарювання вимушені залучати все більше кредитних ресурсів для належного фінансового забезпечення власної діяльності, що й робить інститут кредитування таким важливим взаємозв’язаним елементом розвитку малого підприємництва.

Питання кредитування суб’єктів малого аграрного підприємництва набувають актуальності, зважаючи на сучасний стан виходу економіки з кризового становища та реформування податкової системи нашої держави. Кредит є одним із головних елементів фінансового забезпечення як вже існуючих тривалий час малих підприємств, так і новостворених, зайнятих у різних сферах економічної діяльності. Доцільність залучення кредиту даним видом суб’єктів господарювання підтверджується відсутністю їх потреби в значному стартовому капіталі й, за певного рівня державної підтримки, вони

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.
© В.С. Півторак, 2013

можуть стати ефективним інструментом розв'язання економічних проблем держави, зокрема зменшення безробіття, посилення ринкової конкуренції, що в свою чергу сприятиме економічному зростанню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблем кредитування малого аграрного підприємництва присвячено праці таких вітчизняних учених, як С.Г. Дрига [4], О.Л. Кривоног [5], П.Ю. Лазур [6], І.І. Нескородєва [7], Г.С. Панова [8], І.А. Шубенко [9], Т.І. Яворська [10] та ін. Однак недостатньо висвітленими залишаються питання визначення умов одержання кредитних послуг малими агроформуваннями, а також відсутні практичні рекомендації щодо розв'язання наявних проблем у сфері кредитування відповідних підприємницьких суб'єктів.

Мета статті – висвітлити основні проблеми кредитування малих аграрних підприємств вітчизняними комерційними банками та запропонувати практичні рекомендації щодо їх розв'язання.

Зважаючи на кризове становище багатьох малих підприємств аграрної сфери, їхня діяльність стає неможливою без залучення по-

зикового капіталу. Підприємства, що використовують позиковий капітал, часто мають вищий потенціал розвитку, але надмірна частка залучених ресурсів збільшує фінансові ризики та ймовірність їхнього банкрутства. Тому першочергового значення у формуванні капіталу набуває проблема визначення оптимальної його структури, яка б позитивно впливала на кінцеві результати діяльності підприємства.

За 2007-2011 роки спостерігається активне нарощування капіталу малими аграрними підприємствами України (табл. 1). Так, у звітному періоді їх капітал становив 67814,2 млн грн, що майже в 3,5 раза більше показника 2007 року. Незважаючи на постійне нарощування відповідними суб'єктами господарювання власного капіталу, у структурному розрізі характерно вираженою є тенденція до зростання частки позикових коштів (з 48% у 2007 р. до 2009 року включно, коли даний показник зріс до рівня 59,2%). Починаючи з 2010 року, ситуація кардинально змінюється – частка позикових коштів у капіталі підприємств зменшилася до 44,3% у поточному періоді.

1. Склад і структура капіталу малих аграрних підприємств України, млн грн

Показник	Рік					Відхилення 2011 р. до 2007 р.	
	2007	2008	2009	2010	2011	+/-	%
Власний капітал – усього	10166,7	12417,8	13671,7	18637,2	37803,4	27636,7	371,8
у т.ч.:							
статутний капітал	3928,1	6066,6	6618,8	6877,5	9433,5	5505,4	240,2
додатковий капітал	4905,0	5313,9	5539,0	6532,4	10109,1	5204,1	206,1
резервний капітал	745,1	865,8	1085,3	1367,9	3055,8	2310,7	410,1
нерозподілений прибуток	1052,4	1373,5	1526,8	4899,2	16483,6	15431,2	1566,3
неоплачений та вилучений капітал	463,9	1202,0	1098,2	1039,8	1278,6	814,7	275,6
Залучений капітал – усього	9304,6	16155,3	19832,2	20071,2	30010,8	20706,2	322,5
у т.ч.:							
довгостроковий	2387,0	5083,3	6669,5	6252,0	8712,2	6325,2	365,0
короткостроковий	6917,6	11072,0	13162,7	13819,2	21298,6	14381,0	307,9
Усього	19471,3	28573,1	33503,9	38708,4	67814,2	48342,9	348,3

Сформовано за даними стат. зб. «Діяльність малих підприємств».

Як бачимо, позиковий капітал є незамінним джерелом фінансового забезпечення діяльності суб'єктів малого підприємництва, тому інститут кредитування слід розглядати

як важливий суміжний елемент ефективного розвитку даного виду підприємств.

Активне кредитування підприємництва в Україні починається з 2000 року, і до 2008-го вже майже всі комерційні банки надавали

послуги із залучення суб'єктами малого підприємництва кредитних ресурсів. Тобто інститут кредитування досяг певного ефективного (хоч і не максимально) рівня власного розвитку, що дало можливість власникам малих суб'єктів господарювання вибрати вигідніші умови залучення додаткових коштів. Але свої корективи внесла світова фінансова криза, ставши причиною згортання програм кредитування малого бізнесу банками, що знаходилися на межі фінансового краху. Перші спроби реактивації даного напрямку фінансово-кредитних установ припадають на осінь 2009 року, а вже наступний період можна вважати початком відновлення підтримки банками малого бізнесу через

співпрацю з порівняно платоспроможними суб'єктами.

Для малого підприємництва одержання банківського кредиту є класичною технологією залучення необхідної кількості фінансових ресурсів для власної діяльності. Кредитні кошти дають можливість фінансувати витрати поточної діяльності й поєднувати всі джерела оборотних засобів, впливаючи на раціональне формування виробничих запасів [1, с. 91]. Але на практиці інститут кредитування малого підприємництва розвивається досить повільними темпами, що не задовольняють поточних потреб, а відповідні суб'єкти господарювання не користуються великим попитом у банківських установ (рис. 1).

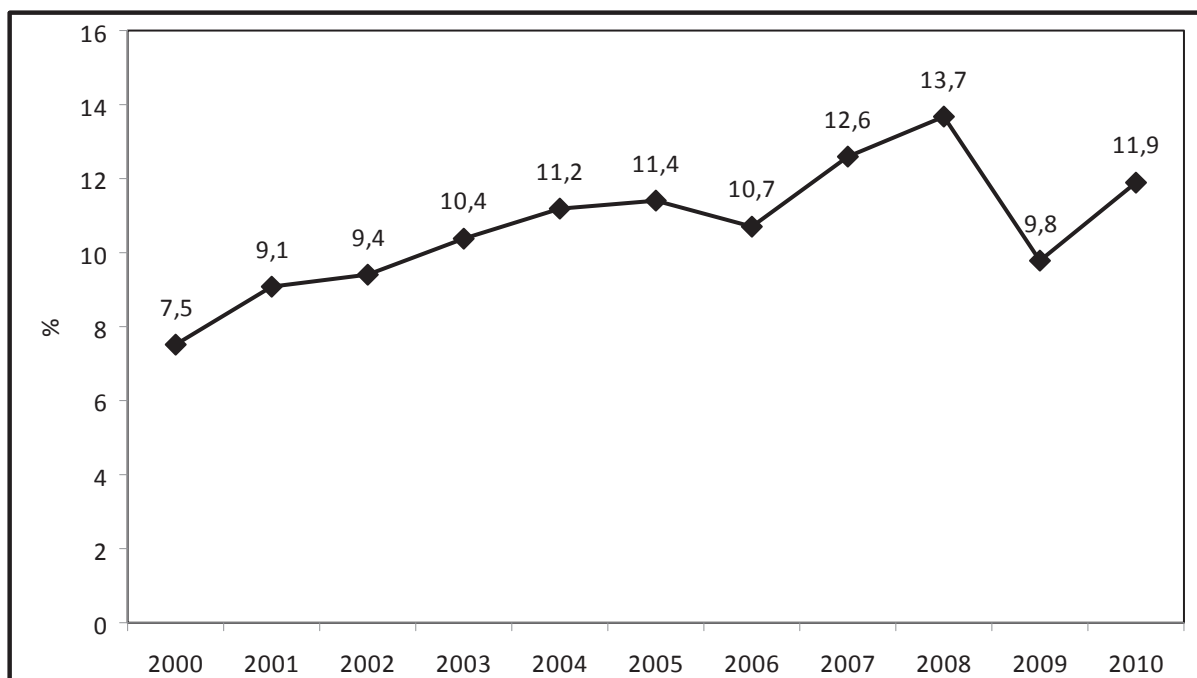

Рис. 1. Частка кредитів, наданих українськими банками малим підприємствам у загальному обсязі їх кредитного портфеля

Джерело: Сформовано за даними офіційного сайту Асоціації українських банків.

Серед основних проблем, що сповільнюють розвиток інституту кредитування малого аграрного підприємництва в Україні, можна виділити:

із погляду фінансово-кредитних установ: непрозорість ведення господарської діяльності, високий рівень ризику неповернення кредитів, відсутність надійної застави, недостатня кваліфікація управлінського персоналу;

із погляду позичальників: висока вартість кредитів та жорсткі умови їх одержання, недостатня державна підтримка [7, с. 129].

Все це негативно позначається на економічному розвитку країни, на даючи можливості розвиватися ефективно ні банківському сектору, ні підприємницькому. Особливої уваги заслуговує проблема завищеної вартості кредитів, спричинена, насамперед, нестабільною економічною ситуацією нашої держави. При проведенні порівняльного аналізу середньорічних відсоткових ставок

по кредитах у різних країнах світу (табл. 2) виявилося, що за даним показником Україна значно поступається країнам із розвинутою економікою. Тоді як вітчизняний показник у 2009 році становив 16,7%, для країн-сусідів Росії й Угорщини він дорівнював 15,31 і

11,04% відповідно, а про рівень середньорічних ставок розвинутих країн, таких як Італія (4,76%), США (3,25%), Канада (2,4%), Нідерланди (1,98%), Японія (1,72%), Великобританія (0,63%), Україні залишається лише мріяти.

2. Динаміка середньорічних процентних ставок по кредитах окремих країн світу

Країна	Рік					
	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Австралія	9,27	9,06	9,41	8,2	8,91	6,02
Аргентина	11,09	6,16	8,63	11,05	19,47	15,66
Бразилія	56,83	55,38	50,81	43,72	47,25	44,65
Великобританія	5,98	4,65	4,65	5,62	4,63	0,63
Індія	12,29	10,75	11,19	13,02	13,31	12,19
Італія	7,02	5,31	5,62	6,33	6,84	4,76
Канада	7,27	4,42	5,81	6,1	4,73	2,4
Китай	5,85	5,58	6,12	7,47	5,31	5,31
Литва	12,14	5,27	5,11	6,86	8,41	8,39
Мексика	16,93	9,7	7,51	7,56	8,71	7,07
Нідерланди	4,79	2,77	3,54	4,6	4,6	1,98
Норвегія	8,93	4,04	4,7	6,65	7,28	4,28
Республіка Корея	8,55	5,59	5,99	6,55	7,17	5,65
Росія	24,43	10,68	10,43	10,03	12,23	15,31
США	9,23	6,19	7,96	8,05	5,09	3,25
Угорщина	12,6	8,54	8,08	9,09	10,18	11,04
Україна	40,1	14,7	11,5	10,1	15,3	16,7
Японія	2,07	1,68	1,67	1,88	1,91	1,72

Джерело: Сформовано за даними офіційного сайту ФСГС РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gks.ru>.

Крім того, розвитку кредитних відносин малого підприємництва заважає високий рівень недовіри з боку банківських установ саме до даного сектору економіки, що під-

вищує вартість залучених кредитів для відповідних суб'єктів господарювання, навіть порівняно з підприємництвом великого типу (рис. 2).

Рис. 2. Динаміка середніх відсоткових ставок при кредитуванні суб'єктів малого підприємництва і великих підприємств України

Джерело: [2].

За результатами опитування підприємств, проведеного в I кварталі 2012 року Націона-

льним банком України [3], майже всі респонденти відзначають посилення жорсткості

кредитних умов, серед яких основними є підвищення вартості заставного майна та ускладнення процесу оформлення позики. У регіональному розрізі найбільш суворими умови кредитування були на думку опитуваних Вінницької, Львівської, Донецької, Закарпатської, Харківської областей і АР Крим, тоді як лише респонденти Житомирської області вважають, що умови одержання банківського кредиту пом'якшилися.

Щодо малого підприємництва, то 36,8% відповідних суб'єктів господарювання відзначили погіршення умов одержання кредитних ресурсів, а 60,2% респондентів – не відчували змін відносно даного напрямку. Разом із тим 35,8% опитуваних очікують збільшення потреб у запозичених коштах для фінансування діяльності їх підприємств. Рівень процентної ставки за кредитами як фактор зростання ціни на продукцію малих підприємств був відзначений 10,4% респондентів як один із ключових. Причому під час визначення найвпливовіших факторів, що обмежують спроможність збільшувати виробництво, – чинники обмежених можливостей одержання кредиту й нестача обігових коштів, що, безсумнівно, пов'язано з попереднім, були відзначені – відповідно 16,9 і 38% опитуваних власників малих підприємств.

Важливим фактором, що обмежує можливості одержання кредиту в малому сільськогосподарському підприємстві, залишається відсутність заставного майна в необхідному обсязі. Адже за відсутності гарантій повернення кредиту комерційні банки підвищують розмір застави до суми в 1,5-2 рази вищої самої позики. Разом із тим при експертній оцінці об'єкта застави (витрати на яку покладаються на позичальника) його вартість буде заниженою на 10-30% як страхування від можливих коливань ціни заставного майна [10, с. 257-258]. Тобто доступ до кредитних послуг комерційних банків є практично закритим для суб'єктів малого підприємництва, зважаючи на високу вар-

тість застави та непрозорість процесів оформлення необхідних позик. На нашу думку, дана проблема може бути розв'язана віднесенням до об'єктів можливої застави землі, що знаходиться у власності підприємців. Але в цьому питанні важливою є роль держави, яка має активізувати діяльність у напрямі створення дієвих механізмів реальної грошової оцінки земельних угідь та ефективної системи реєстрації наявних земель сільськогосподарського призначення.

Висновки. Існуючий ряд проблем кредитування малого підприємництва, особливо в галузі сільського господарства, створює певне «замкнене коло», де фінансово-кредитні установи через високий ступінь ризику і недовіри надають кошти малим підприємствам на не вигідних для їхніх власників умовах, таким чином перестраховуючись, або взагалі відмовляються від роботи в даному напрямі. Водночас, коли суб'єкти малого підприємництва не можуть ефективно розвиватися без додатково залучених коштів, потрібних їм для стабілізації власного становища, нарощування капіталу як об'єкта заставного майна й створення позитивної кредитної історії. Тому для поліпшення стану фінансового забезпечення малого підприємництва необхідна активна державна політика підтримки даного сектору економіки, основними напрямками якої мають бути: стимулювання фінансово-кредитних установ до надання позик і розширення послуг малим підприємствам; активізація процесу утворення та діяльності недержавних гарантійних і страхових установ для обслуговування малого бізнесу; підтримка розвитку лізингу як трансакцій із можливістю залучення матеріально-технічних ресурсів без застави; удосконалення законодавчого забезпечення діяльності банківських установ шляхом формування реальних механізмів реалізації проблемних позик; сприяння процесу самоорганізації суб'єктів малого підприємництва у розв'язанні своїх фінансово-кредитних проблем тощо.

Список використаних джерел

1. Біломістний О.М. Особливості кредитування діяльності малих підприємств на сучасному етапі розвитку економіки України / О.М. Біломістний // Вісн. ун-ту банківської справи Національного банку України. – 2010. – №1. – С. 90-93.
2. Воробйова О.І. Фінансове забезпечення інвестиційної діяльності суб'єктів малого підприємництва / О.І. Воробйова // Економіка и управление. – 2011. – №5. – С. 18-24.

3. Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт [Електронний ресурс]. К., 2012. – 38 с. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
4. Дрига С.Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: моногр. / С.Г. Дрига – К.: Вид-во «Либідь», 2009. – 442 с.
5. Кривоног О.Л. Банківське кредитування малих підприємств / О.Л. Кривоног // Фінанси України. – 2005. - №8. – С. 101-105.
6. Лазур П.Ю. Банківський кредит як чинник розвитку підприємництва в Україні / П.Ю. Лазур // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.5. – С. 246-250.
7. Нескородева І.І. Особливості кредитування малого бізнесу в Україні / І.І. Нескородева, А.М. Биковська // Вісн. економіки транспорту і промисловості. – 2011. - №3. – С. 125-130.
8. Панова Г.С. Кредитна політика комерційного банку / Г.С. Панова – М.: ІКЦ «ДІС», 2007. – 352 с.
9. Шубенко І.А. Сутність кредитного страхування та його роль при кредитуванні сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / І.А. Шубенко // 2009. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
10. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: моногр. / Т.І. Яворська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
11. Shane Scott. To Boost Small Business Credit, Think Small (Banks) [Електронний ресурс] / S. Shane // 2012. - Режим доступу: <http://www.businessweek.com>.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013 р.

*

УДК 338.43 : 633.85

О.О. КРАВЧУК, аспірант*
Інститут агроєкології і природокористування НААН

Еколого-економічні особливості формування ринку енергетичних сільськогосподарських культур

Постановка проблеми. Використання біоенергії в Україні є стратегічним напрямом розвитку, оскільки ситуація, яка склалася в країні з енергозабезпеченням, ставить питання забезпечення альтернативним паливом. Перспективний розвиток автомобільного транспорту зумовлює пошук нових видів моторних палив не лише через зменшення енергозалежності від постачальників нафти, але й через те, що автотранспорт та автотракторна техніка є одним із найбільших джерел забруднення навколишнього середовища не лише в Україні, а й у більшості країн світу. На його частку припадає від 50 до 60% у загальному об'ємі викидів, а у великих містах ця цифра сягає 80-90% і навіть більше. Саме тому виробництво рідкого альтернативного палива є вкрай важливим

для забезпечення енергетичної безпеки країни та збереження задовільного екологічного стану.

Вирощування енергетичних сільськогосподарських культур може стати позитивним чинником економічного розвитку сільської місцевості. Крім зростання доходів завдяки вирощуванню високорентабельних сільськогосподарських культур, тут створюватимуть нові робочі місця на переробних теплових і енергетичних потужностях, змінюватиметься система комунального забезпечення, підвищуватимуться соціальні стандарти [2, с. 162].

Сільське господарство як виробник енергетичних рослин для виробництва рідкого палива є головним внутрішнім джерелом відновлювальної енергії як для людини, так і для економіки. Воно впливає на розв'язання двох найважливіших загальнонаціональних завдань: гарантує як продовольчу, так і енергетичну безпеку країни. Тому

* Науковий керівник – О.І. Дребот, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.
© О.О. Кравчук, 2013

3. Ділові очікування підприємств України. Аналітичний звіт [Електронний ресурс]. К., 2012. – 38 с. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.
4. Дрига С.Г. Мале підприємництво України: становлення, механізми управління та підтримки: моногр. / С.Г. Дрига – К.: Вид-во «Либідь», 2009. – 442 с.
5. Кривоног О.Л. Банківське кредитування малих підприємств / О.Л. Кривоног // Фінанси України. – 2005. - №8. – С. 101-105.
6. Лазур П.Ю. Банківський кредит як чинник розвитку підприємництва в Україні / П.Ю. Лазур // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.5. – С. 246-250.
7. Нескородева І.І. Особливості кредитування малого бізнесу в Україні / І.І. Нескородева, А.М. Биковська // Вісн. економіки транспорту і промисловості. – 2011. - №3. – С. 125-130.
8. Панова Г.С. Кредитна політика комерційного банку / Г.С. Панова – М.: ІКЦ «ДІС», 2007. – 352 с.
9. Шубенко І.А. Сутність кредитного страхування та його роль при кредитуванні сільськогосподарських підприємств [Електронний ресурс] / І.А. Шубенко // 2009. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
10. Яворська Т.І. Малий бізнес у сільському господарстві: теорія і практика: моногр. / Т.І. Яворська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 386 с.
11. Shane Scott. To Boost Small Business Credit, Think Small (Banks) [Електронний ресурс] / S. Shane // 2012. - Режим доступу: <http://www.businessweek.com>.

Стаття надійшла до редакції 24.01.2013 р.

*

УДК 338.43 : 633.85

О.О. КРАВЧУК, аспірант*
Інститут агроекології і природокористування НААН

Еколого-економічні особливості формування ринку енергетичних сільськогосподарських культур

Постановка проблеми. Використання біоенергії в Україні є стратегічним напрямом розвитку, оскільки ситуація, яка склалася в країні з енергозабезпеченням, ставить питання забезпечення альтернативним паливом. Перспективний розвиток автомобільного транспорту зумовлює пошук нових видів моторних палив не лише через зменшення енергозалежності від постачальників нафти, але й через те, що автотранспорт та автотракторна техніка є одним із найбільших джерел забруднення навколишнього середовища не лише в Україні, а й у більшості країн світу. На його частку припадає від 50 до 60% у загальному об'ємі викидів, а у великих містах ця цифра сягає 80-90% і навіть більше. Саме тому виробництво рідкого альтернативного палива є вкрай важливим

для забезпечення енергетичної безпеки країни та збереження задовільного екологічного стану.

Вирощування енергетичних сільськогосподарських культур може стати позитивним чинником економічного розвитку сільської місцевості. Крім зростання доходів завдяки вирощуванню високорентабельних сільськогосподарських культур, тут створюватимуть нові робочі місця на переробних теплових і енергетичних потужностях, змінюватиметься система комунального забезпечення, підвищуватимуться соціальні стандарти [2, с. 162].

Сільське господарство як виробник енергетичних рослин для виробництва рідкого палива є головним внутрішнім джерелом відновлювальної енергії як для людини, так і для економіки. Воно впливає на розв'язання двох найважливіших загальнонаціональних завдань: гарантує як продовольчу, так і енергетичну безпеку країни. Тому

* Науковий керівник – О.І. Дребот, доктор економічних наук, старший науковий співробітник.
© О.О. Кравчук, 2013

в контексті сучасних глобалізаційних змін аграрний сектор слід розглядати не лише як галузь, що задовольняє потреби населення в продуктах харчування, а й як потенційного постачальника енергоносіїв і значного користувача відновлювальної енергетики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування ринку сировинної бази для біопалива присвячені наукові праці таких учених, як В.І. Гавриш [1], Л.В. Гойсюк [2], Н.В. Зіновчук [3], Г.М. Калетник [4], А.Г. Самойленко [5], О.В. Скидан [3], Г.С. Чибіскова [7], О.М. Шпичак [8] та ін. В їхніх дослідженнях розв'язуються економічні проблеми виробництва біопалива, інструменти стимулювання вирощування енергетичних культур для формування сировинної бази біопалива, визначення доцільності виробництва біопалив із сільськогосподарських культур й інші питання. Враховуючи безперечний внесок названих учених у розвиток теорії та практики підвищення ефективності функціонування аграрних підприємств на основі використання біопалива необхідно відзначити, що дослідженню еколого-економічних аспектів формування ринку енергетичних культур як основи формування сировинної бази для виробництва біопалив приділено недостатньо уваги.

Мета статті – обґрунтування еколого-економічних особливостей формування ринку енергетичних сільськогосподарських культур для виробництва біопалива.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах розвитку інноваційних процесів сільського господарства підвищення ефективності виробництва продукції досягається переважно за рахунок нових технологій, у тому числі використовуваних біопаливних ресурсів. За своєю суттю біопаливо має специфічні особливості, оскільки його виробництво тісно пов'язане із самим процесом вирощування й переробки сільськогосподарської продукції.

Прагнення сільськогосподарських організацій досягти економії паливно-енергетичних ресурсів може викликати ситуацію, коли вимога підвищення економічної ефективності виробництва диктуватиме

умови, в яких екологічним аспектам сільськогосподарського виробництва не приділятиметься належної уваги. Масштаби вжитку всіх видів паливних ресурсів у сільському господарстві України доводять про зниження ефективності їх використання через диспропорцію цін на енергоносії та закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію. Тому ефективне інноваційне функціонування сільського господарства залежить від економії паливних ресурсів у цілому, у тому числі одержаних від нетрадиційних біоенергетичних ресурсів.

Енергетична політика України нині в цілому направлена на енергозбереження й розвиток альтернативних, нетрадиційних і поновлювальних джерел енергії [1, с. 34]. Особлива увага в даному питанні приділяється енергетичним сільськогосподарським культурам та біомасі рослин, що мають вагомі переваги над викопними вуглеводами. Саме необхідність забезпечити виробництво додаткової кількості біоетанолу й біодизеля привела до стрімкого розвитку енергетичного сектору сільськогосподарського виробництва в економічно розвинутих країнах світу.

В обговоренні альтернативної енергетики рослинного походження часто почали використовувати поняття «енергетичні культури», хоча чіткого його визначення досі немає. На нашу думку, енергетичні культури – це культури, які за своїми біологічними та морфологічними ознаками здатні в процесі виробництва накопичувати, а в процесі переробки виділяти енергію певної форми (електрика, тепло чи рідке паливо) для задоволення енергетичних потреб споживача. Ці культури можна поділити на дві групи: вуглецевмісні та цукровмісні. Розглянемо можливі варіанти використання енергетичних культур для виробництва рідких біопалив (рис. 1).

Вітчизняна практика показує позитивний вплив використання енергетичних культур як сировини для виробництва біопалива на збереження екосистем і розв'язання проблем щодо забруднення й мінімізації тенденції глобального потепління. Також «енергетичні» місцевості мають можливість одержати значну кількість робочих місць та нові податки до місцевого бюджету.

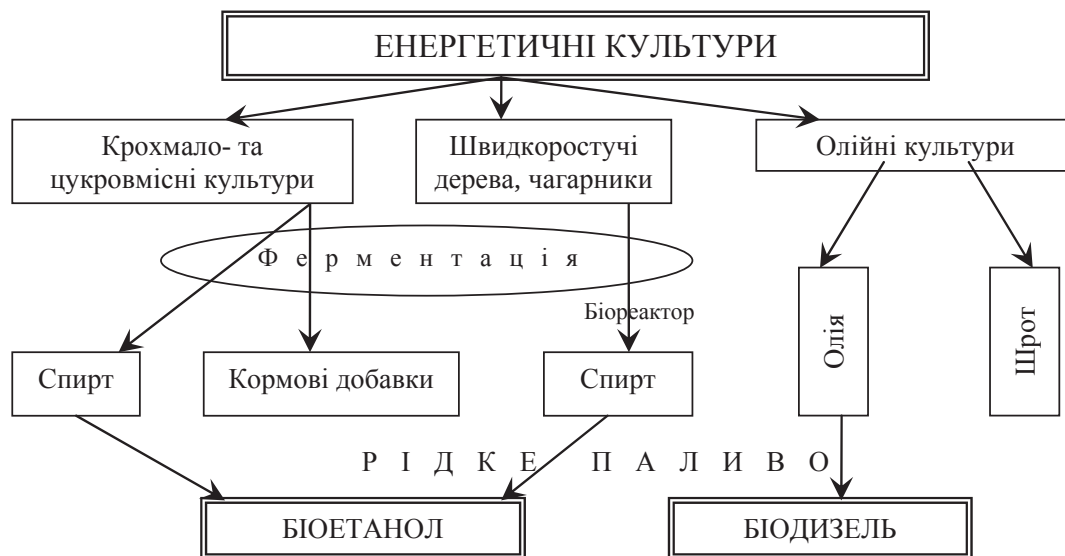

Рис. 1. Використання енергетичних культур для виробництва рідкого біопалива

Адаптовано автором за джерелом [4].

Щодо екологічності, то вченими визначено, що при потраплянні у ґрунт або воду біодизельне паливо впродовж 25-30 днів практично повністю розкладається і не спричиняє екологічної шкоди, тоді як один кілограм мінеральних нафтопродуктів може забруднити до одного мільйона літрів питної води, знищуючи у ній всю флору й фауну. У більшості досліджень показано, що використання біопалива першого покоління сприятиме скороченню викидів від 20 до 60 % при змішуванні з викопним паливом. Біопаливо другого покоління забезпечує скорочення викидів на 70–90 % порівняно з дизелем і бензином, не враховуючи вивільнення вуглецю [3, с. 104]. При роботі двигунів на біодизелі значно зменшуються шкідливі викиди інших продуктів згоряння, в тому числі сірки – на 98 %, а сажі — від 50 до 61 %, гідрокарбонатів та вуглекислих монооксидів – на 30-34%. При використанні 100 т біодизеля викиди в атмосферу вуглекислого газу зменшуються на 78,5 т порівняно з використанням нафтового пального [4, с. 146].

Ринок енергетичних культур – це система узгоджених товарно-грошових відносин, що виникають між його суб'єктами в процесі виробництва, зберігання, торгівлі й використання енергетичних культур як сировини для виробництва альтернативних видів палива, за умов економічної свободи, вільної конкуренції та ринкового ціноутворення, вільного вибору напрямів реалізації, а також державного

контролю за якістю і зберіганням даної продукції й оптимізації структури та ефективності виробництва енергетичних культур з урахуванням потенціалу природно-кліматичних умов і ринкової кон'юнктури.

Пріоритетним завданням розвитку є забезпечення функціонування ринку енергетичних культур на засадах поєднання вільної конкуренції та державного регулювання з метою збалансування інтересів суб'єктів господарювання й держави, а також забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, що пов'язані з вирощуванням енергокультур, насіннєвим матеріалом сортів вищої продуктивності для оптимального задоволення внутрішніх енергетичних потреб України при гарантуванні продовольчої безпеки держави, створення експортного потенціалу даного товару.

Суб'єктами даного ринку можуть бути будь-які сільськогосподарські підприємства, селянські та фермерські господарства, приватні сільськогосподарські підприємства, що спеціалізуються на вирощуванні культур енергетичного комплексу для біопаливної промисловості, уповноважені органи державної влади та управління й органи місцевого самоврядування, які здійснюють регулювання взаємовідносин ринку, також підприємства, організації чи фізичні особи, що займаються заготівлею, зберіганням, реалізацією та переробкою енергетичних культур.

Сучасна ситуація розвитку сфери біопалива вимагає розроблення інструментарію щодо дослідження попиту і пропозиції енергетичних культур, динаміки цін, визначення місткості ринку, його сегментації та проведення прогнозування. При цьому слід врахувати, що в основі функціонування ринку біопалив залишається головний постулат економічної теорії – зростання ефективності сільськогосподарського виробництва.

Адже Україна має великий аграрний потенціал й усі передумови для розвитку ринку енергетичних культур. Посівна площа сільськогосподарських культур становить близько 27 млн га і 30-40 % цих земель задіяні під енергетичні культури, які теоретично можуть бути використані для виробництва біопалива, в тому числі й для виробництва рідкого біопалива. Хоча це є перспективним напрямом переробки сільськогосподарських культур, проте останнім часом він викликає гострі дискусії у світовому просторі та розглядається як загроза агропродовольчому ринку. Оскільки з кожним роком обсяги виробництва біопалива зростають, то через це прискорений розвиток біопаливної галузі зумовив стрімке зростання попиту на сільськогосподарську сировину, у тому числі й зерно, і, як наслідок, підвищення цін на продовольство. Очікується, що у разі недосягнення домовленості між провідними експортерами зерна, ціни на пшеницю у найближчі

роки у середньому зростуть більш як на 20 %, а на фуражне зерно – на 30 %.

У країнах Європи діє план запровадження біопалива, який включає в себе три рівні. Перший – це виробництво біопалива з біомаси, другий – виробництво з елітоцелюлозного волокна, третій рівень – виготовлення з водоростей (на даному етапі науково-технічного розвитку це економічно недовступний рівень технологічної переробки). Більшість сучасних учених відзначають, що Європа знаходиться на межі переходу від першого до другого рівня плану [7].

Про посилення популярності виробництва ріпаку й ріпакової олії показують постійно зростаючі показники обсягів виробництва зазначених видів у світі за останні роки. Для України ріпак є другою після соняшнику, олійною культурою, яка займає до 2% ріллі та відповідно має досить значні обсяги виробництва (табл.).

Як видно з даних таблиці, посівні площі ріпаку в Україні зросли в 2011 році порівняно з 1990-м майже в 13 разів, обсяги виробництва ріпаку за зазначений період збільшилися майже в 11 разів і в 2011 році становили 1437 тис. т, а врожайність ріпаку за цей самий період зросла всього на 19,3 % [6]. Варто також наголосити, що майже 90% від валового збору ріпаку Україна експортує переважно до країн Європейського Союзу (ЄС-27), таких, як Нідерланди, Бельгія, Франція, Польща тощо.

Показники виробництва ріпаку агровиробниками України за 1990-2011 рр.

Рік	Посівна площа, тис. га	Урожайність, ц/га	Обсяги виробництва, тис. т
1990	90	14,5	130,2
1995	49	8,5	39,8
2000	214	8,4	131,8
2005	207	14,6	284,8
2006	414	15,7	606,0
2007	891	13,1	1047,4
2008	1412	20,8	2872,8
2009	1060	18,5	1873,3
2010	907	17,0	1469,7
2011	1159	17,3	1437,0
2011 р. до 1990 р., %	Збільшення в 12,9 раза	119,3	Збільшення в 11 разів

Джерело: [6]

На основі досліджень встановлено, що особливе значення для розвитку виробництва біопалива має прогнозування врожайності сільськогосподарських культур, у даному випадку ріпаку й кукурудзи на зерно. Щоріч-

ні випадкові коливання врожайності ріпаку пов'язані з кліматичними умовами та в середньому становлять 2,68 ц/га, або 21,1 %. Якщо ця тенденція збережеться, то врожайність ріпаку за параболою другого порядку у 2015

році становитиме 33,43 ц/га, а в 2020 році – на рівні 49,18 ц/га. Щорічні випадкові коливання врожайності кукурудзи на зерно, пов'язані з кліматичними умовами, в середньому становлять 5,97 ц/га, або 13,8 %. Здійснюючи прогноз на врожайність кукурудзи на зерно при існуючій тенденції, можна передбачити збільшення її у 2015 році до 76,36 ц/га, а 2020-му – до 100,81 ц/га. Вихід біодизеля за прогнозованої врожайності ріпаку у 2020 році (49,18 ц/га) дорівнюватиме 1672,12 кг з 1 га зібраної площі, а кукурудзи (100,81 ц/га) – вихід біоетанолу становитиме 2923,49 кг з 1 га зібраної площі [5].

Головна проблема ефективного використання біопалива полягає в поєднанні нових технологій виробництва біопалива з використанням найпридатніших джерел біосировини. І основним обмеженням широкого застосування біопалив в Україні слід відзначити відсутність сталої інфраструктури виробництва рослинної сировини для одержання паливних матеріалів рослинного походження. Її формування потребує врахування деяких принципових умов:

біогенні джерела цього виду промислової сировини повинні бути добре пристосованими до конкретних ґрунтово-кліматичних умов вирощування, забезпечувати високий та стабільний обсяг виробництва товарної продукції та її високий вихід з одиниці площі посіву;

виробництво та переробка рослинної продукції мають бути регіонально сполученими, що виключає невиправдані витрати на транспортування і зберігання продукції;

вирощування рослинної сировини потрібно забезпечити надійною системою насінництва; система виробництва та переробки рослинної сировини повинна передбачати можливість її багатоцільового промислового використання й утилізацію комерційно цінних побічних продуктів, що забезпечує безвідхідний характер цього процесу.

Головним завданням держави є сприяння підвищенню ефективності вирощування сільськогосподарських культур (за умов дотримання сівозмін) та активна фінансова участь у модернізації, реконструкції й технічному переозброєнні діючих і створенні нових виробничих потужностей.

За експертними оцінками потенційні можливості нашої країни дають змогу забезпечити до 2020 року виробництво на рік: біоетанолу – 4 млн т; біодизеля – 3 млн т; біогазу – 10 млрд м куб.; тепла із котелень на біомасі – 8 млн т ум. палива.

Ринковий та виробничий досвід використання біопалив у країнах ЄС, які послідовно проводять політику обов'язкового їх використання у вигляді сумішей із мінеральними видами пального, має велике значення для коригування шляхів розв'язання цієї проблеми в нашій країні [10]. Закономірно обов'язкове використання довгострокової й послідовної податкової підтримки цієї галузі. Без такої фінансової підтримки стає немислимим експорт непереробленої сировини (насіння та олія) в інші країни, бо світові імпортери цієї продукції рослинництва одержують часткове відшкодування вартості ввезеної в свої країни сировини для виробництва пального від своїх урядів і Україна звично розглядається іншими європейськими державами як сировинний придаток до їхньої економіки [8].

На розвиток біопалива впливає широкий діапазон аспектів національної політики в багатьох секторах, у тому числі в сільському господарстві, енергетиці, транспорті, екології й торгівлі, а також більш загальна політика, що зачіпає «сприятливу кон'юнктуру» для підприємництва та інвестицій у цілому. Політика щодо енергії з біопалива, зокрема рідкого, значно впливає на рентабельність його виробництва. Встановлення належної політики й кількісне визначення її впливу в конкретних випадках ускладнюється з причини різноманіття інструментів політики і способів їх застосування, проте зазвичай вони приймають вид субсидій (іноді досить значних), спрямованих на підтримку біопалива, та впливають на фінансову привабливість його виробництва, торгівлі й застосування.

Субсидії можуть впливати на цей сектор на різних етапах. На рисунку 2, складеному за даними Глобальної ініціативи по субсидіях [9], представлені різні етапи виробничо-збутового ланцюга біопалива, де прямі та непрямі економічні інструменти можуть забезпечити підтримку сектору.

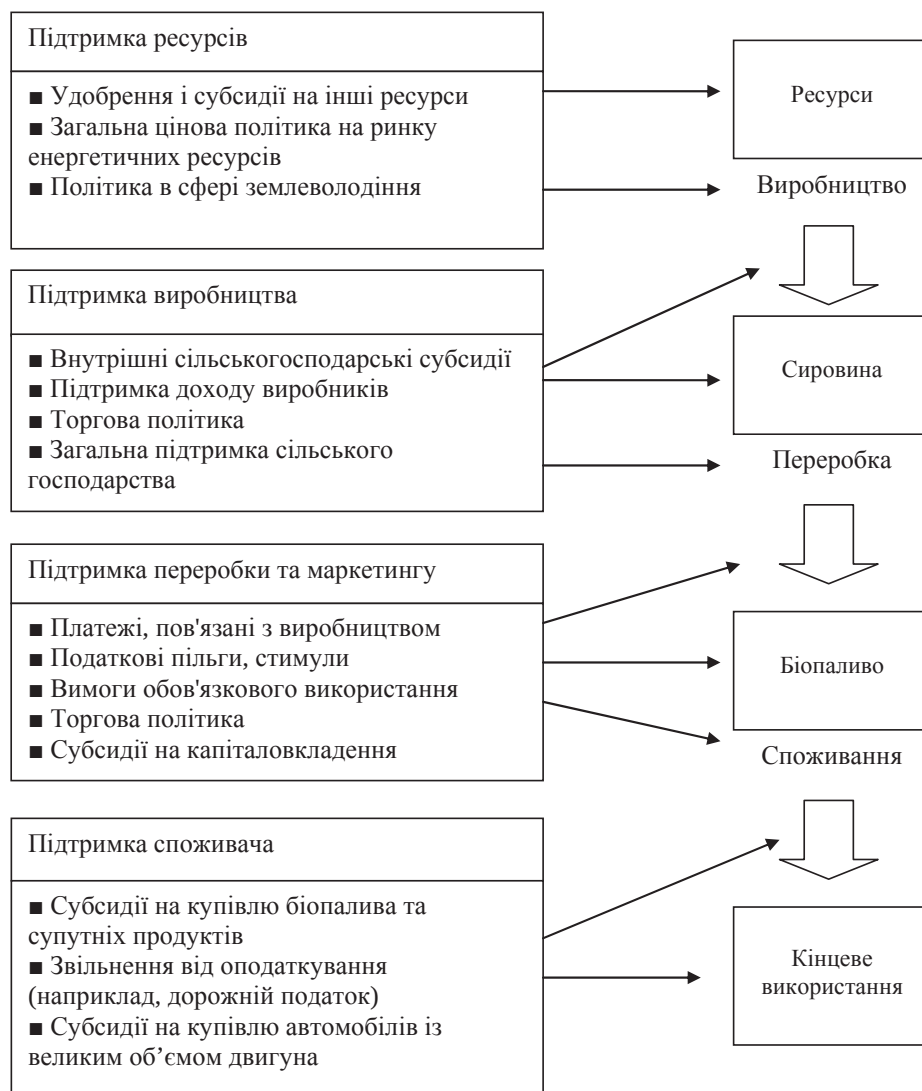

Рис. 2. Економічні стимули на різних етапах виробничо-збутового ланцюга рідкого біопалива

Адаптовано автором за джерелами [9; 10].

Кількісні цільові показники є ключовими каталізаторами розвитку й росту більшості сфер сучасної біоенергетичної промисловості, особливо щодо рідкого біопалива для транспорту, де все частіше встановлюються норми змішування. Необхідно вжити негайних заходів до підготовки внутрішнього ринку до використання нових видів пального та їх сумішей із мінеральними продуктами переробки нафти. Безумовно, біопаливо використовуватиметься різними галузями промисловості нерівномірно, й буде своєчасним і правильним максимально підтримати їх першочергове використання в найважливіших і вразливіших з екологічного погляду секторах економіки, а саме – сільське та ко-

мунальне господарство, курортні й паркові зони, мегаполіси та інші.

Висновки. Основною проблемою, яка виникає при застосуванні біопалив, є формування сталої сировинної інфраструктури й вибір найкращих джерел біосировини, що дають можливість утилізації вторинних побічних продуктів і забезпечувати максимальну ефективність використання земельних площ посіву за рахунок безвідходних технологій переробки. Світове зростання попиту на енергетичні сільськогосподарські культури сприяє зростанню цін на них, що породжує зростання пропозиції. Тому сільське господарство України має всі шанси перетворитися в галузь, що здатна забезпечити

не лише продовольчу, а й, певною мірою, енергетичну безпеку країни.

Розвиток ринку біопалива може стимулюватися та підтримуватися державою за рахунок широкого набору інструментів – обов'язкове змішування біопалива з паливом на основі нафти, субсидії на виробництво і

розподіл, а також податкові стимули. Крім того, з метою захисту вітчизняних виробників широко використовуються тарифні бар'єри на біопаливо. Така політика суттєво впливає на рентабельність виробництва біопалива, яке інакше у багатьох випадках було б комерційно нежиттєздатним.

Список використаних джерел

1. Гавриш В.І. Визначення доцільності виробництва біопалив за укрупненими показниками / В.І. Гавриш // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 31-35.
2. Гойсюк Л.В. Формування сировинної бази виробництва біоетанолу в Україні / Л. В. Гойсюк // Наука й економіка. – Хмельницький, 2010. – Вип. 2 (18). – С. 161–164.
3. Зіновчук Н.В. Еколого-економічні обмеження біоенергетичного виробництва в Україні / Н.В. Зіновчук, О.В. Скидан // Зб. наук. праць Вінницького нац. аграр. ун-ту. – 2010. – Вип. 42. – Т.4. – С. 102–106.
4. Калетник Г.М. Розвиток ринку біопалив в Україні: [моногр.] / Г.М. Калетник. – К.: Аграрна наука, 2008. – 464 с.
5. Самойленко А.Г. Оцінка потенціалу аграрної сировинної бази для виробництва біопалива / А.Г. Самойленко // Економіка та підприємництво: зб. наук. праць молодих учених та аспірантів. – 2009. – Вип. 22. – С. 177–185.
6. Сільське господарство України за 2011 рік: Стат. зб. / [за ред. Н.С. Власенко]. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 386 с.
7. Чибіскова Г.С. Стимулювання вирощування сировини для виробництва біопалива в Україні / Г. С. Чибіскова // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 4 (82). – С. 104 – 113.
8. Шпичак О.М. Економічні проблеми виробництва біопалива та продовольча безпека України / О.М. Шпичак // Економіка АПК. – 2009. – № 8. – С. 11-19.
9. Doornbosch R. Biofuels: is the cure worse than the disease? / R. Doornbosch, R. Steenblik // Prepared for the Round Table on Sustainable Development, 11–12 Sept. 2007. – Paris : Organisation for Economic Co-operation and Development.
10. Msangi S. 2008. Biofuels, food prices and food security [Електронний ресурс] / S. Msangi; FAO, Rome, 18–20 Febr. 2008. – Режим доступу: www.fao.org/.

Стаття надійшла до редакції 02.04.2013 р.

* * *

Новини АПК

Експорт українського зерна перевищив 20 млн т

Україна експортувала нині понад 20,2 млн т зерна. Основною ескортною культурою є кукурудза, обсяг поставки якої на зовнішні ринки досяг майже 11,4 млн т. Поступово зростає експорт продуктів переробки зерна, зокрема борошна. Його з початку поточного маркетингового року поставили на зовнішні ринки майже 160 тис. т. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк. Погодні умови вже не затримують відвантаження зернових на порти, тому українські аграрії поступово нарощують динаміку експорту.

Водночас Микола Присяжнюк зауважив, що наявних запасів зерна достатньо для внутрішніх потреб. „В Україні немає підстав для виникнення дефіциту зерна на внутрішньому ринку. Крім того, з огляду на процеси, які відбуватимуться на зовнішньому та внутрішньому ринках, показники балансу коригуватимуться. Загалом, до кінця червня плануємо виконати поставки прогнозованих обсягів зерна, тобто експортувати 24,6 млн т зернових”.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України